

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА ІМЕНІ
ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛУЧКОВСЬКИЙ ВАЛЕНТИН ВІКТОРОВИЧ

УДК 347.628.42

ДИСЕРТАЦІЯ

ФАКТИЧНІ ШЛЮБНІ ВІДНОСИНИ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____/В. В. Лучковський/

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:

Ватрас Володимир Антонович

доктор юридичних наук, професор

Хмельницький – 2021

АНОТАЦІЯ

Лучковський В. В. Фактичні шлюбні відносини у сімейному праві –
Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради, Хмельницький, 2021.

Дисертацію присвячено дослідженню поняття, юридичної природи інституту фактичних шлюбних відносин та правових наслідків, які наступають у зв'язку із визнанням факту їх наявності учасниками таких відносин та судом, який розглядає справу про встановлення факту, який має юридичне значення, формулювання наукових висновків та пропозицій щодо удосконалення сімейного законодавства України з предмету дослідження.

В роботі на підставі вивчення досягнень сімейно-правової доктрини проведено аналіз теоретико-правових засад дослідження інституту фактичних шлюбних відносин в сімейному праві, їх поняття, структури та правової природи; виявлено особливості становлення та розвитку законодавства, що діяло на українських землях, щодо правового регулювання фактичних шлюбних відносин; досліджено зарубіжний досвід правового регулювання фактичних шлюбних відносин; розкрито зміст майнових правових наслідків у фактичних шлюбних відносинах, в тому числі щодо права спільної сумісної власності на майно, набутого у фактичних шлюбних відносинах, отримання права на утримання з боку іншого учасника фактичних шлюбних відносин, набуття інших майнових прав, які встановлені чинним законодавством; розкрито правові наслідки перебування у фактичних шлюбних відносинах немайнового характеру; із врахуванням досягнень юридичної доктрини, зарубіжного досвіду та правозастосовчої практики обґрунтовано необхідність виділення інших правових наслідків перебування у фактичних шлюбних відносинах; викладено пропозиції та рекомендації теоретичного та практичного характеру щодо удосконалення чинного законодавства у розрізі теми дослідження.

У дисертації зроблено висновок, що учасники фактичних шлюбних відносин рівні в правах із подружжям у зареєстрованому шлюбі, в тому числі в аспекті визнання презумпції спільності майна, набутого у відповідних правовідносинах за винятками, коли відповідне майно є особистою приватною власністю одного учасника фактичних шлюбних відносин; реалізації майнових прав та обов'язків, що виникають із цього майна; обґрунтовано необхідність урівнювання подружжя у зареєстрованому шлюбі та учасників фактичних шлюбних відносин у аліментних та спадкових правовідносинах, а також в частині реалізації особистих немайнових прав, у зв'язку із чим запропоновано відповідні зміни до Сімейного та Цивільного кодексів.

У дисертаційному дослідженні вперше:

1) запропоновано учасниками фактичних шлюбних відносин вважати жінку та чоловіка, які добровільно, без примусу вступають у правовідносини з метою виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстрували їх як шлюб у органах державної реєстрації актів цивільного стану;

2) визначено поняття «правові наслідки фактичних шлюбних відносин» як зміни у правовому статусі жінки та чоловіка, які відбуваються у зв'язку із їх перебуванням у фактичних шлюбних відносинах;

3) розмежовано правові наслідки фактичних шлюбних відносин майнового та немайнового характеру – до наслідків першого виду віднесено спільність набутого у фактичних шлюбних відносинах майна, право на утримання з боку іншого учасника фактичних шлюбних відносин, спільні права як батьків щодо дитини, права на утримання і на усиновлення дитини, а також інші майнові права та обов'язки, передбачені договором жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, щодо визначення правового режиму майна або про утримання у фактичних шлюбних відносинах; до наслідків другого виду віднесено права на встановлення походження дитини від батька – учасника фактичних шлюбних відносин з матір'ю дитини та право спільного усиновлення дитини аналогічно тому, як подібне усиновлення здійснює подружжя у зареєстрованому шлюбі, які

прямо визначені у сімейному законодавстві та непоіменовані особисті немайнові права та обов'язки учасників фактичних шлюбних відносин, такі, як право на материнство, право на батьківство, право на розподіл сімейних обов'язків та на спільне вирішення питань сім'ї, зміст яких вужчий за відповідні права подружжя; інші особисті немайнові права, визначені як відповідні права подружжя, фактично можуть належати учасникам фактичних шлюбних відносин (крім права на зміну прізвища в порядку Сімейного кодексу України), однак не є такими, що потребують правового визначення та захисту;

4) обґрунтовано необхідність запровадження інституту «договору фактичного подружжя» як альтернативи шлюбному договору для учасників фактичних шлюбних відносин; запропоновано визначати договір як юридичний факт, який свідчить про наявність фактичних шлюбних відносин, а момент набрання чинності цим договором слід вважати моментом виникнення зазначених правовідносин, з цією метою слід передбачити необхідність державної реєстрації таких договорів у окремому реєстрі; поряд із цим допустити укладання учасниками фактичних шлюбних відносин інших договорів, визначених ст. ст. 64, 78, 89 Сімейного кодексу України;

5) обґрунтовано необхідність поширення положень ст. 1243 Цивільного кодексу України на учасників фактичних шлюбних відносин, передбачивши можливість укладення спільного заповіту щодо майна, яке належить учасникам фактичних шлюбних відносин на праві спільної сумісної власності;

У роботі удосконалено:

6) поняття фактичних шлюбних відносин як правовідносин жінки та чоловіка, що спрямовані на виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстровані у органах державної реєстрації актів цивільного стану, а отже – не мають державного захисту в аспекті визнання за ними усіх правових наслідків шлюбу (крім окремих майнових прав та обов'язків щодо спільно набутого майна та аліментних зобов'язань);

7) перелік вимог, яким мають відповідати учасники фактичних шлюбних відносин, зокрема такими вимогами визначені наступні: вони повинні досягти 18-

річного віку (однак допускаються відповідні відносини між особами 16-18 річного віку, за умови встановлення судом факту перебування у фактичних шлюбних відносинах осіб, які досягли 16 років, якщо це відповідає їх інтересам), мати дієздатність, в окремих випадках не перебувати у зареєстрованому шлюбі чи/та іншому фактичному шлюбі з іншими особами, а також не відноситися до осіб, визначених у ст. 26 Сімейного кодексу України як таких, що не можуть перебувати у шлюбі між собою;

8) існуючі в юридичній доктрині підходи щодо визначення ознак фактичних шлюбних відносин, зокрема виділено такі ознаки фактичних шлюбних відносин як: строк, тобто період існування фактичних шлюбних відносин, коли жінка та чоловік перебувають у сімейних відносинах без реєстрації шлюбу (має значення для відмежування фактичних шлюбних відносин від інших форм співжиття, однак не є обов'язковою ознакою); неанонімність, тобто взаємне виявлення подружніх відносин перед третіми особами; намір встановити стійкі відносини, притаманні шлюбу через наявність усталених відносин між учасниками фактичних шлюбних відносин; різностатевість та моногамність (для окремих зарубіжних держав ця ознака не має значення); наявність правових наслідків шлюбу у сфері визначення правового режиму спільно набутого майна та визнання аліментних зобов'язань у фактичних шлюбних відносинах;

9) позиції науковців щодо наявності в учасника фактичних шлюбних відносин права на спадкування майна померлого учасника фактичних шлюбних відносин за законом не в четверту, а в першу чергу поряд із такими спадкоємцями, як батьки, діти та той з подружжя, який пережив спадкодавця, при збереженні спадкування за четвертою чергою колишнього учасника фактичних шлюбних відносин, який прожив тривалий час із спадкодавцем;

У дисертації дістало подальшого розвитку:

10) положення щодо дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання підстав та правових наслідків фактичних шлюбних відносин у державах Європейського Союзу, суміжних з Україною держав та США, в частині наукового дослідження досвіду США у врегулюванні фактичних шлюбних

відносин, можливості врахування зарубіжного досвіду в сімейному законодавстві України;

11) наукові висновки щодо змісту законодавства, яке діяло на українських землях і врегульовувало фактичні шлюбні відносини в період Великого князівства Литовського, Гетьманщини, Австро-Угорської імперії;

12) наукові позиції щодо розуміння впливу практики Європейського суду з прав людини на відновлення в європейському законодавстві інституту фактичних шлюбних відносин у вигляді зареєстрованого цивільного партнерства;

13) погляди науковців щодо правосуб'єктності учасників фактичних шлюбних відносин щодо розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, в частині обґрунтування необхідності надання згоди учасником фактичних шлюбних відносин на розпорядження іншим учасником фактичних шлюбних відносин спільним майном;

14) позиції науковців, які визначають необхідність розширення аліментних зобов'язань учасників фактичних шлюбних відносин іншими обов'язками, які має подружжя у зареєстрованому шлюбі.

Ключові слова: шлюб, конкубінат, фактичний шлюб, зареєстрований шлюб, правові наслідки шлюбу; сім'я; сімейні відносини; фактичні шлюбні відносини; спільне проживання; спільна сумісна власність.

SUMMARY

Luchkovskiy V. V. Actual marital relations in family law. – Qualifying scientific work on the manuscript.

The dissertation on obtaining a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 Law. – Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law of the Khmelnytskyi Oblast Council, Khmelnytskyi, 2021..

The dissertation is devoted to the research of the concept, legal nature of the institute of actual marital relations and legal consequences arising in connection with the recognition of their existence by the participants of such relations and the court

considering the case of establishing the fact of legal significance, formulating scientific conclusions improvement of family legislation of Ukraine on the subject of research.

In the work on the basis of studying the achievements of family law doctrine the analysis of theoretical and legal bases of research of institute of actual marital relations in family law, their concepts, structure and legal nature is carried out; features of formation and development of the legislation operating on the Ukrainian lands concerning legal regulation of actual marital relations are revealed; the foreign experience of legal regulation of actual marital relations is investigated; the content of property legal consequences in actual marital relations is revealed, including the right of joint joint ownership of property acquired in actual marital relations, obtaining the right to withhold from another participant of actual marital relations, acquisition of other property rights established by current legislation; the legal consequences of being in a de facto marital relationship of a non-material nature are revealed; taking into account the achievements of legal doctrine, foreign experience and law enforcement practice, the need to highlight other legal consequences of being in an actual marital relationship is justified; proposals and recommendations of theoretical and practical nature on the improvement of current legislation in the context of the research topic are presented.

The dissertation concludes that the participants of the actual marital relationship are equal in rights with the spouses in the registered marriage, including in the aspect of recognition of the presumption of common property acquired in the respective legal relations, except when the respective property is personal private property of one participant of the actual marital relationship; realization of property rights and obligations arising from this property; the necessity of equalization of spouses in a registered marriage and participants of actual marital relations in alimony and inheritance legal relations, as well as in the implementation of personal non-property rights is substantiated, in connection with which appropriate amendments to the Family and Civil Codes are proposed.

For the first time it is proposed in the dissertation:

1) it is proposed that participants in de facto marital relations consider a woman and a man who voluntarily, without coercion enter into legal relations for the purpose of

family rights and responsibilities, but who have not registered them as a marriage in the state registration of civil status;

2) the concept of "legal consequences of the actual marital relationship" is defined as changes in the legal status of women and men that occur in connection with their stay in the actual marital relationship;

3) differentiate the legal consequences of actual marital relations of property and non-property nature - the consequences of the first type include the common property acquired in actual marital relations, the right to maintenance by another party to the actual marital relationship, joint rights as parents of the child, the right to maintenance and adoption child, as well as other property rights and obligations provided by the contract of a woman and a man living in the same family, but not in a registered marriage between themselves or in any other marriage, to determine the legal status of property or maintenance in actual marital relations; The consequences of the second type include the right to establish the origin of the child from the father - a participant in the actual marital relationship with the child's mother and the right of joint adoption of the child similarly to such adoption by spouses in registered marriages, which are directly defined in family law and unnamed personal property rights. and the responsibilities of the parties to the actual marital relationship, such as the right to maternity, the right to paternity, the right to share family responsibilities and to jointly resolve family issues, the content of which is narrower than the respective rights of the spouses; other personal non-property rights, defined as the relevant rights of the spouses, may in fact belong to the participants of the actual marital relationship (except for the right to change the surname in accordance with the Family Code of Ukraine), but are not in need of legal definition and protection;

4) the need to introduce the institution of "de facto marriage contract" as an alternative to the marriage contract for the participants of the actual marital relationship is substantiated; it is proposed to define the contract as a legal fact that indicates the existence of actual marital relations, and the moment of entry into force of this contract should be considered the moment of occurrence of these legal relations, for this purpose should provide for state registration of such agreements in a separate register; along

with this to allow the conclusion by the participants of the actual marital relations of other agreements specified in Art. Art. 64, 78, 89 of the Family Code of Ukraine;

5) the necessity of distribution of provisions of Art. 1243 of the Civil code of Ukraine on participants of the actual marital relations, having provided a possibility of the conclusion of the joint will concerning the property which belongs to participants of the actual marital relations on the right of joint property;

The following statements are improved in the thesis:

6) the concept of actual marital relations as a legal relationship between a woman and a man, aimed at the emergence of family rights and responsibilities, but which are not registered in the state registration of civil status, and therefore do not have state protection in terms of recognizing all their legal consequences marriage (except for certain property rights and obligations in relation to jointly acquired property and alimony obligations);

7) a list of requirements to be met by the participants of the actual marital relationship, in particular such requirements are as follows: they must reach 18 years of age (however, the relevant relationship between persons aged 16-18 is allowed, provided the court finds , who have reached 16 years, if it is in their interests), have legal capacity, in some cases not to be in a registered marriage and / or other de facto marriage with other persons, as well as not to belong to the persons specified in Art. 26 of the Family Code of Ukraine as those who cannot be married to each other;

8) existing approaches in legal doctrine to determine the signs of actual marital relations, in particular, such features of actual marital relations as: term, ie the period of existence of actual marital relations, when a woman and a man are in a family relationship without registration of marriage (important for distinguishing actual marital) relations from other forms of cohabitation, but not a mandatory feature); non-anonymity, ie mutual disclosure of marital relations to third parties; the intention to establish a stable relationship inherent in marriage through the existence of an established relationship between the participants in the actual marital relationship; heterosexuality and monogamy (for some foreign countries, this feature does not matter); the existence of legal consequences of marriage in the field of determining the

legal regime of jointly acquired property and the recognition of alimony obligations in the actual marital relationship;

9) the position of scholars on the fact that the participant of the actual marital relationship has the right to inherit the property of the deceased participant of the actual marital relationship by law not in the fourth, but primarily along with such heirs as parents, children and the spouse who survived the testator, while maintaining inheritance by the fourth turn of the former participant of the actual marital relationship, who lived for a long time with the testator;

It has received the further development in the dissertation:

10) provisions on the study of foreign experience in the legal regulation of the grounds and legal consequences of de facto marital relations in the European Union, Ukraine and the United States, in terms of research of US experience in resolving de facto marital relations, the possibility of taking into account foreign experience in Ukrainian family law;

11) scientific conclusions on the content of legislation that operated in the Ukrainian lands and settled the actual marital relations during the Grand Duchy of Lithuania, the Hetmanate, the Austro-Hungarian Empire;

12) scientific positions on understanding the impact of the case law of the European Court of Human Rights on the restoration in European legislation of the institution of de facto marital relations in the form of a registered civil partnership;

13) views of scholars on the legal personality of the participants of the actual marital relationship regarding the disposal of property that is the object of joint ownership, in terms of justifying the need for consent of the participant of the actual marital relationship to dispose of another participant in the actual marital relationship;

14) positions of scholars who determine the need to expand the alimony obligations of the participants of the actual marital relationship with other responsibilities that spouses have in a registered marriage.

Key words: marriage, concubinage, actual marriage, registered marriage, legal consequences of marriage; family; family relationships; actual marital relations; cohabitation; common property.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Лучковський В. В. Розвиток правового регулювання фактичних шлюбних відносин за сімейним законодавством, що діяло в Україні у Х-XXI ст. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4 (75-76). С. 190-199.
2. Лучковський В. В. До питання про поняття та ознаки фактичного шлюбу за сімейним правом України. *Art and Science*. 2021. Vol. 2. С. 97-111
3. Лучковський В. В. До питання про зміст прав та обов'язків жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 88-93.
4. Лучковський В. В. До питання про особливості захисту прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах у судовій практиці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. № 64. С. 141-145.
5. Лучковський В. В. Правові наслідки перебування у фактичних шлюбних відносинах немайнового характеру. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 86-89.
6. Лучковський В. В. Права, які виникають із фактичних шлюбних відносин у сімейному праві у аспекті реалізації конституційних цінностей. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 302-305.
7. Лучковський В. В. До питання про зарубіжний досвід правового регулювання фактичних шлюбних відносин. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С.

276-278.

8. Лучковський В. В. До питання про ознаки фактичних шлюбних відносин у правовій доктрині. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 173-176.

9. Лучковський В. В. Правовий режим майна жінки та чоловіка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали V Міжнародної науково-практичної on-line конференції* (м. Суми, 20-21 травня 2021 р.). Суми: Сумський державний університет, 2021. С. 263-266.

10. Лучковський В. В. Право на утримання як правовий наслідок фактичних шлюбних відносин. *Реформування законодавства та державних інституцій: прогалини, досягнення та перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Рівне, 24-25 травня 2021 р.). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2021 С. 71-73.

11. Лучковський В. В. Право на спадкування як правовий наслідок перебування осіб у фактичних шлюбних відносинах. *Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Двадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 1 жовтня 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 154-155.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1 ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ	
ВІДНОСИН У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ.....	25
1.1 Поняття, структура та правова природа фактичних шлюбних відносин	25
1.2 Розвиток інституту фактичних шлюбних відносин (конкубінату) за законодавством, яке діяло на українських землях	61
1.3 Зарубіжний досвід правового регулювання фактичного шлюбу	79
Висновки до Розділу 1	93
РОЗДІЛ 2 МАЙНОВІ ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ	
ВІДНОСИН У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ.....	98
2.1 Право спільної сумісної власності на майно, набуте у фактичних шлюбних відносинах	98
2.2 Право на утримання у фактичних шлюбних відносинах	124
2.3 Право на спадкування у фактичних шлюбних відносинах	140
Висновки до Розділу 2	150
РОЗДІЛ 3 ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПЕРЕБУВАННЯ У ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ	
ВІДНОСИНАХ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ.....	153
3.1 Особисті немайнові права та обов'язки фактичного подружжя, прямо визначені у сімейному законодавстві	153
3.2 Особисті немайнові права та обов'язки учасників фактичних шлюбних відносин, непоіменовані в сімейному законодавстві	167
Висновки до Розділу 3	180
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	189
ДОДАТКИ	212

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку сімейного законодавства України відбувається зміна підходів до визнання з боку держави союзів жінки та чоловіка, спрямованих на створення сім'ї. Якщо раніше правові наслідки визнавалися виключно за шлюбом, укладеним та зареєстрованим у встановленому законом порядку (спочатку – релігійним шлюбом, в подальшому – шлюбом, який зареєстрований органами державної реєстрації актів цивільного стану), а інші форми співжиття або засуджувалися, або не визнавалися як такі, які мають юридичне значення, то на даний час в Україні та державах Європейського Союзу відбувається розширення правових підстав створення сім'ї. Зокрема, протягом останнього часу в сімейному праві держав Європейського Союзу відбувається визнання нових сімейних союзів, таких як одностатеві шлюби та зареєстровані цивільні партнерства, а також визнання «традиційних» форм сімейних відносин, таких як релігійні шлюби (останні – передусім в державах Європи із значною роллю церкви). В Україні такі форми співжиття тільки обговорюються на рівні правової доктрини та окремих законопроектів, розроблених громадськими організаціями, однак поряд із цим в законодавстві України визнано правові наслідки за такою формою сімейного співжиття як фактичні шлюбні відносини. Останні відомі українській правовій традиції ще в період дії норм римського приватного права на землях Північного Причорномор'я, а надалі – через рецепцію цих норм канонічним правом й на інших українських землях.

Дійсно, одним із найдавніших сімейних союзів, який не є шлюбом, є проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без дотримання встановленого законодавством порядку укладення шлюбу (через здійснення релігійних обрядових дій, укладення угоди, реєстрацію в державних органах тощо). Зважаючи на те, що ст. 21 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України) визнає єдиною формою шлюбу шлюб, зареєстрований в органах державної реєстрації актів цивільного стану, а інші форми сімейних відносин, в тому числі і ті, які ґрунтуються на релігійних нормах або на спільному

проживанні або цивільно-правовому договорі партнерства, сімейне законодавство України не визнає такими, що призводять до виникнення прав та обов'язків подружжя. В той же час, як свідчить попередня (і сучасна) практика юридичне невизнання інших сімейних союзів не впливає на те, що особи, які в вступають у відповідні суспільні відносини отримують ряд прав та обов'язків, які хоч і не є подружніми, але є близькими до них. Чинний СК України визнає ряд правових наслідків фактичного шлюбу, аналогічних тим, які виникають у зв'язку із укладенням зареєстрованого шлюбу, передусім у сфері визначення правового режиму майна, набутого у фактичних шлюбних відносинах, а також у частині виникнення аліментних зобов'язань щодо фактичного подружжя. В той же час, зважаючи на те, що відповідно до ч. 2 ст. 9 СК України, особи, які проживають однією сім'єю, можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором (що зумовлює можливість виникнення й інших правових наслідків у фактичного шлюбу). Однак, як свідчить досвід країн ЄС, легалізація фактичних шлюбних відносин в Україні є недостатньою і їх учасники залишаються дискримінованими порівняно із подружжям у зареєстрованому шлюбі, особливо у спадкових та особистих немайнових відносинах, які виникають між ними. Необхідність вироблення компромісу між більш ефективним правовим регулюванням таких відносин і захистом учасників нешлюбних сімейних союзів та забезпеченням пріоритету зареєстрованого шлюбу як єдиної підстави виникнення подружніх прав та обов'язків, підтверджує актуальність досліджень у сфері правового регулювання фактичних шлюбних відносин у сімейному праві [94, с. 191].

Проблематика правової природи фактичних шлюбних відносин у сімейному праві викликає значний інтерес науковців – представників сімейно-правової доктрини. Зокрема, різні аспекти, пов'язані з проблематикою фактичних шлюбних відносин у сімейному праві, розглядаються у працях таких науковців у сфері сімейного права, як: Н. С. Андреева, О. А. Андреева, І. В. Апопій, Г. М. Ахмач, Е. М. Багач, О. О. Балко, Ю. В. Білоусов, О. В. Бобак, І. М. Бойків, В. І. Борисова, В. А. Ватрас, Н. Д. Вінтоняк, О. І. Войнаровська, Р. О. Гаврік,

В. С. Гопанчук, Ю. Ю. Горобченко, О. І. Грічук, С. Д. Гринько, А. В. Гузь, Л. Є. Гузь, Н. М. Демиденко, М. М. Дякович, І. В. Жилінкова, Ю. О. Заїка, І. В. Злотник, Н. В. Іванюк, Т. О. Івашкова, О. М. Калітенко, Т. С. Кириченко, В. О. Кожевникова, І. Г. Козинець, І. О. Косарева, О. Ю. Косова, І. О. Костяшкін, Л. В. Красицька, В. В. Круковес, М. В. Логвінова, Х. М. Маркович, Г. К. Матвеев, В. М. Махінчук, М. В. Менджул, В. П. Мироненко, А. С. Назарова, О. М. Омельчук, С. А. Петреченко, В. В. Пророченко, О. В. Розгон, З. В. Ромовська, Д. І. Сидоренко, М. М. Слабан, А. В. Слепакова, О. В. Старчук, М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, Н. М. Тарусіна, О. А. Теличко, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, Ю. С. Червоний, О. Ю. Черняк, Г. В. Чурпіта, С. П. Яковлєва та ін. Тематиці фактичних шлюбних відносин були присвячені дисертаційні дослідження М. М. Виборнової, А. О. Овчатової-Редько, Л. В. Липець, Ю. О. Мельниченко (Пилипенко) та В. С. Паніна, певною мірою питання конкубінату торкалися дисертації М. І. Байрачної, І. Е. Ревуцької та О. І. Сафончик. У вище вказаних наукових працях були досліджені окремі теоретико-правові та прикладні проблеми визначення правової природи та наслідків фактичних шлюбних відносин у сімейному праві (в тому числі поняття фактичних шлюбних відносин, їх співвідношення із іншими сімейними відносинами, окремі історичні аспекти розвитку законодавства, яке діяло на українських землях і врегульовувало фактичні шлюбні відносини, зарубіжного досвіду правового регулювання фактичних шлюбних відносин, процесуальних аспектів фактичних шлюбних відносин, особливостей реалізації окремих сімейних прав учасниками фактичних шлюбних відносин тощо. Ніяким чином не недооцінюючи внесок зазначених науковців в юридичну науку, можемо зазначити, що не усі проблемні моменти реалізації положень сімейного законодавства про фактичні шлюбні відносини, а також теоретико-правові проблеми визначення їх правової природи, отримали належне дослідження у правовій доктрині.

На підставі вище викладеного можна зробити висновок, що дослідження питання фактичних шлюбних відносин у сімейному праві є актуальним, має

важливе теоретичне та практичне значення, що зумовило доцільність його проведення на рівні дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії з права.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до наукової теми кафедри цивільного права та процесу 2017-2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105, що є складовою частиною наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова на 2017-2026 роки (державний реєстраційний номер 01178U000103).

Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова 29 жовтня 2018 року, протокол № 3.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у визначенні поняття, юридичної природи інституту фактичних шлюбних відносин та правових наслідків, які наступають у зв'язку із визнанням факту їх наявності учасниками таких відносин та судом, який розглядає справу про встановлення факту, який має юридичне значення, формулювання наукових висновків та пропозицій щодо удосконалення сімейного законодавства України з предмету дослідження.

Для досягнення поставленої мети у дисертації передбачено вирішення таких *задач*:

- на підставі вивчення досягнень сімейно-правової доктрини здійснити аналіз теоретико-правових засад дослідження інституту фактичних шлюбних відносин в сімейному праві, їх поняття, структури та правової природи;
- виявити особливості становлення та розвитку законодавства, що діяло на українських землях, щодо правового регулювання фактичних шлюбних відносин;
- дослідити зарубіжний досвід правового регулювання фактичних шлюбних відносин;

– розкрити зміст майнових правових наслідків у фактичних шлюбних відносинах, в тому числі щодо права спільної сумісної власності на майно, набуте у фактичних шлюбних відносинах, отримання права на утримання з боку іншого учасника фактичних шлюбних відносин, набуття інших майнових прав, які встановлені чинним законодавством;

– розкрити правові наслідки перебування у фактичних шлюбних відносинах немайнового характеру;

– із врахуванням досягнень юридичної доктрини, зарубіжного досвіду та правозастосовчої практики обґрунтувати необхідність виділення інших правових наслідків перебування у фактичних шлюбних відносинах;

– викласти пропозиції та рекомендації теоретичного та практичного характеру щодо удосконалення чинного законодавства у розрізі теми дослідження.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані із вступом у фактичні шлюбні відносини, з метою створення сім'ї, реалізації сімейних прав, інтересів та обов'язків, зміною або припиненням таких сімейних відносин, а також правовідносини, пов'язані із вирішенням питання про встановлення факту перебування жінки та чоловіка у фактичних шлюбних відносинах, реалізації правових наслідків фактичних шлюбних відносин у правозастосовчій практиці.

Предметом дослідження виступають фактичні шлюбні відносини у сімейному праві.

Методи дослідження. Достовірність результатів наукового дослідження забезпечується використанням низки методів: діалектичного, формально-логічного, системно-структурного, історико-правового, порівняльно-правового. Їх використання дозволило визначити правову природу фактичних шлюбних відносин у сімейному праві. Зокрема, використання *діалектичного методу* дослідження дало змогу розкрити зміст таких понять як «фактичні шлюбні відносини», «учасники фактичних шлюбних відносин», «правові наслідки фактичних шлюбних відносин», правову природу фактичних шлюбних відносин у сімейному праві (підрозділ 1.1), зміст правових наслідків фактичних шлюбних

відносин (підрозділ 1.1). *Формально-логічний* метод дав можливість визначити поняття спільного проживання та усталеності сімейних відносин (підрозділ 1.1), а також з'ясувати особливості реалізації правових наслідків фактичних шлюбних відносин для їх учасників, органів державної влади, місцевого самоврядування, третіх осіб (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.2). Цей же метод використано у підрозділі 1.1 для відмежування поняття «фактичні шлюбні відносини» від інших подібних понять. *Системно-структурний* метод дозволив у підрозділі 1.1 сформулювати основні підходи до класифікації майнових правових наслідків фактичних шлюбних відносин, а у підрозділі 3.1 – розкрити види правових наслідків немайнового характеру. У підрозділі 1.2 використано *історико-правовий* метод, що дозволило дослідити специфіку правового регулювання інституту фактичних шлюбних відносин за законодавством, яке діяло на українських землях в минулому. *Порівняльно-правовий* метод дав змогу дослідити відмінності у визначенні поняття та основних правових наслідків фактичних шлюбних відносин за законодавством України та інших держав (підрозділ 1.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є кваліфікаційною науковою працею, в якій вперше в українській цивілістичній науці сформовано доктринальні підходи до правової характеристики фактичних шлюбних відносин в сімейному праві, їх майнових правових наслідків та правових наслідків немайнового характеру з метою удосконалення механізму правового регулювання сімейних відносин між фактичним подружжям в контексті доцільності оновлення сімейного законодавства України. За результатами проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано низку наукових положень, що виносяться на захист, зокрема:

вперше:

1) запропоновано учасниками фактичних шлюбних відносин вважати жінку та чоловіка, які добровільно, без примусу вступають у правовідносини з метою виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстрували їх як шлюб у органах державної реєстрації актів цивільного стану;

2) визначено поняття «правові наслідки фактичних шлюбних відносин» як

зміни у правовому статусі жінки та чоловіка, які відбуваються у зв'язку із їх перебуванням у фактичних шлюбних відносинах;

3) розмежовано правові наслідки фактичних шлюбних відносин майнового та немайнового характеру – до наслідків першого виду віднесено спільність набутого у фактичних шлюбних відносинах майна, право на утримання з боку іншого учасника фактичних шлюбних відносин, спільні права як батьків щодо дитини, права на утримання і на усиновлення дитини, а також інші майнові права та обов'язки, передбачені договором жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, щодо визначення правового режиму майна або про утримання у фактичних шлюбних відносинах; до наслідків другого виду віднесено права на встановлення походження дитини від батька – учасника фактичних шлюбних відносин з матір'ю дитини та право спільного усиновлення дитини аналогічно тому, як подібне усиновлення здійснює подружжя у зареєстрованому шлюбі, які прямо визначені у сімейному законодавстві та непоіменовані особисті немайнові права та обов'язки учасників фактичних шлюбних відносин, такі, як право на материнство, право на батьківство, право на розподіл сімейних обов'язків та на спільне вирішення питань сім'ї, зміст яких вужчий за відповідні права подружжя; інші особисті немайнові права, визначені як відповідні права подружжя, фактично можуть належати учасникам фактичних шлюбних відносин (крім права на зміну прізвища в порядку СК України), однак не є такими, що потребують правового визначення та захисту;

4) обґрунтовано необхідність запровадження інституту «договору фактичного подружжя» як альтернативи шлюбному договору для учасників фактичних шлюбних відносин; запропоновано визначати договір як юридичний факт, який свідчить про наявність фактичних шлюбних відносин, а момент набрання чинності цим договором слід вважати моментом виникнення зазначених правовідносин, з цією метою слід передбачити необхідність державної реєстрації таких договорів у окремому реєстрі; поряд із цим допустити укладання учасниками фактичних шлюбних відносин інших договорів, визначених ст. ст. 64,

78, 89 СК України;

5) обґрунтовано необхідність поширення положень ст. 1243 Цивільного кодексу України на учасників фактичних шлюбних відносин, передбачивши можливість укладення спільного заповіту щодо майна, яке належить учасникам фактичних шлюбних відносин на праві спільної сумісної власності;

вдосконалено:

б) поняття фактичних шлюбних відносин як правовідносин жінки та чоловіка, що спрямовані на виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстровані у органах державної реєстрації актів цивільного стану, а отже – не мають державного захисту в аспекті визнання за ними усіх правових наслідків шлюбу (крім окремих майнових прав та обов'язків щодо спільно набутого майна та аліментних зобов'язань);

7) перелік вимог, яким мають відповідати учасники фактичних шлюбних відносин, зокрема такими вимогами визначені наступні: вони повинні досягти 18-річного віку (однак допускаються відповідні відносини між особами 16-18 річного віку, за умови встановлення судом факту перебування у фактичних шлюбних відносинах осіб, які досягли 16 років, якщо це відповідає їх інтересам), мати дієздатність, в окремих випадках не перебувати у зареєстрованому шлюбі чи/та іншому фактичному шлюбі з іншими особами, а також не відноситися до осіб, визначених у ст. 26 СК України як таких, що не можуть перебувати у шлюбі між собою;

8) існуючі в юридичній доктрині підходи щодо визначення ознак фактичних шлюбних відносин, зокрема виділено такі ознаки фактичних шлюбних відносин як: строк, тобто період існування фактичних шлюбних відносин, коли жінка та чоловік перебувають у сімейних відносинах без реєстрації шлюбу (має значення для відмежування фактичних шлюбних відносин від інших форм співжиття, однак не є обов'язковою ознакою); неанонімність, тобто взаємне виявлення подружніх відносин перед третіми особами; намір встановити стійкі відносини, притаманні шлюбу через наявність усталених відносин між учасниками фактичних шлюбних відносин; різностатевість та моногамність (для

окремих зарубіжних держав ця ознака не має значення); наявність правових наслідків шлюбу у сфері визначення правового режиму спільно набутого майна та визнання аліментних зобов'язань у фактичних шлюбних відносинах;

9) позиції науковців щодо наявності в учасника фактичних шлюбних відносин права на спадкування майна померлого учасника фактичних шлюбних відносин за законом не в четверту, а в першу чергу поряд із такими спадкоємцями, як батьки, діти та той з подружжя, який пережив спадкодавця, при збереженні спадкування за четвертою чергою колишнього учасника фактичних шлюбних відносин, який прожив тривалий час із спадкодавцем;

набули подальшого розвитку:

10) положення щодо дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання підстав та правових наслідків фактичних шлюбних відносин у державах Європейського Союзу, суміжних з Україною держав та США, в частині наукового дослідження досвіду США у врегулюванні фактичних шлюбних відносин, можливості врахування зарубіжного досвіду в сімейному законодавстві України;

11) наукові висновки щодо змісту законодавства, яке діяло на українських землях і врегульовувало фактичні шлюбні відносини в період Великого князівства Литовського, Гетьманщини, Австро-Угорської імперії;

12) наукові позиції щодо розуміння впливу практики Європейського суду з прав людини на відновлення в європейському законодавстві інституту фактичних шлюбних відносин у вигляді зареєстрованого цивільного партнерства;

13) погляди науковців щодо правосуб'єктності учасників фактичних шлюбних відносин щодо розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, в частині обґрунтування необхідності надання згоди учасником фактичних шлюбних відносин на розпорядження іншим учасником фактичних шлюбних відносин спільним майном;

14) позиції науковців, які визначають необхідність розширення аліментних зобов'язань учасників фактичних шлюбних відносин іншими обов'язками, які має подружжя у зареєстрованому шлюбі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання висновків та пропозицій дисертації у:

– у науково-дослідній діяльності – як підґрунтя для подальших загальнотеоретичних наукових досліджень поняття та правової природи фактичних шлюбних відносин в сімейному праві;

– у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Сімейне право», «Проблеми сімейного права»;

– у нормотворчому процесі – для удосконалення сімейного законодавства у сфері визначення правових наслідків фактичних шлюбних відносин у сфері спадкування та особистій немайновій сфері (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Лучковського Валентина Вікторовича у законотворчу діяльність від 12.11.2021 року № 04-26/18-2021/350057 (707738), (Додаток Б);

– у правозастосовній діяльності судових та інших юрисдикційних органів – при вирішенні спорів, що виникають із сімейних правовідносин.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднено на таких наукових та науково-практичних конференціях та круглих столах: Міжнародній науково-практичній конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року), Міжнародній науковій конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 р.), Міжнародній науковій конференції «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 р.), V Міжнародній науково-практичній on-line конференції «Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Суми, 20-21 травня 2021 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Реформування законодавства та державних інституцій: прогалини, досягнення та перспективи» (м. Рівне, 24-25 травня 2021 р.), Міжнародній

науковій конференції «Двадцять осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 1 жовтня 2021 р.),

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в 11 наукових працях, зокрема в 4 наукових статтях у фахових виданнях України, 1 науковій статті у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу, 6 тезах доповідей на конференціях та інших наукових заходах.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи становить 225 сторінок, з них основного тексту – 197 сторінок. Список використаних джерел складається зі 242 найменувань і міститься на 23 сторінках, чотири додатки розміщено на 14 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

1.1 Поняття, структура та правова природа фактичних шлюбних відносин

Починаючи визначення поняття фактичних шлюбних відносин у сімейному праві, слід зазначити, що дана правова категорія є достатньо неоднозначною, оскільки на відміну від інших правових інститутів сімейного права «фактичний шлюб», а також відносини, які виникають в його учасників щодо спільного проживання та ведення спільного господарства, не є у повній мірі визнаними у теорії сімейного права.

Зокрема, як справедливо зазначає А. О. Овчатова-Редько, в сімейно-правовій доктрині, як України, так й інших держав склалося неоднозначне ставлення до даного правового інституту [115, с. 121]. Як вказує І. Е. Ревуцька, чимало науковців-юристів уперто не хотіли визнати сім'єю жінку та чоловіка, які спільно проживали, причому не один рік, а 5 чи навіть 30; інші допускали створення ними сім'ї, проте лише в разі народження дитини, прийняття одинокою особою чужої дитини на виховання [138, с. 98]. Вище викладене зумовило недостатню розробленість даного правового інституту як в правовій доктрині сімейного права, так і в українському законодавстві.

Так, при дослідженні проблемних питань сімейного права фактичні шлюбні відносини взагалі не згадували як такі, що є сімейними такі науковці, як: В. С. Гопанчук [207], В. П. Мироненко та С. А. Пилипенко [103], С. О. Муратова [106; 107], М. В. Антокольська [11], Л. М. Пчелінцева [137], Ю. Ф. Беспалов, О. О. Єгорова, О. Ю. Ільїна [205], О. О. Рузакова [199], Л. А. Фісенко [230]. Зазначені науковці у своїх працях ігнорують фактичні шлюбні відносини та, виділяючи види сімейних відносин, не вказують на ті відносини, які маючи ознаки шлюбних, фактично існують без їх державної реєстрації в органах

реєстрації актів цивільного стану або іншого способу узаконення, в тому числі через посередництво релігійних організацій. В. А. Денісов, розкриваючи зміст поняття принципу визнання шлюбу, який укладений в органах державної реєстрації актів цивільного стану, зазначає, що фактичні шлюбні відносини не мають правового значення та не несуть жодних правових наслідків законного шлюбу [203, с. 14]. На цьому ж зазначає Є. С. Філіппова [229, с. 106-107]. Категоричне несприйняття фактичних шлюбних відносин як правових відносин російськими науковцями зумовлене тим, що фактичні шлюбні відносини не регулюються нормами сімейного законодавства Російської Федерації. З іншого боку, не можемо погодитися із позицією вище зазначених українських науковців, які не визнають фактичні шлюбні відносини, зважаючи на положення ст. ст. 9, 21, 74 та 91 СК України, якими визначається правовий статус осіб, які проживають однією сім'єю. Передусім слід вказати на положення ч. 2 ст. 9 СК України, якою визначено, що особи, які проживають однією сім'єю, а також родичі за походженням, відносини яких не врегульовані цим Кодексом, можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі. У зв'язку із цим можна говорити про визнання на рівні СК України фактичних шлюбних відносин в якості сімейних, а їх учасників – як членів сім'ї. В той же час, в ч. 2 ст. 21 СК України зазначається, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя, а тому питання про віднесення зазначених відносин до шлюбних залишається досить спірним.

Окремі науковці частково відносять фактичні шлюбні відносини до таких, які можуть бути визнані нарівні із відносинами, які виникають із зареєстрованого шлюбу. Зокрема, Є. І. Кубанкіна, В. В. Павленко виділяють поняття «фактичні шлюбні відносини», «фактичний шлюб», «фактичне подружжя», хоча в той же час зазначають, що фактичні шлюбні відносини не є шлюбом в юридичному розумінні та не призводять до правових наслідків, а майнові відносини, які виникають між фактичним подружжям є цивільними правовідносинами, а не сімейними. В той же час, автори визнають, що в 20-40-і роки ХХ століття

фактичні шлюбні відносини визнавалися нарівні із зареєстрованим шлюбом, а щодо осіб, які знаходилися у фактичних шлюбних відносинах у зв'язку із неможливістю провести їх державну реєстрацію як шлюбу зважаючи на ведення бойових дій під час Другої світової війни – держава допускала визнання таких шлюбів під час розгляду справ про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах, коли один із фактичного подружжя пропав безвісти або загинув [83, с. 15]. Про це ж саме зазначає А. В. Вішнякова [30, с. 36-37] та Є. С. Філіппова [229, с. 107].

П. В. Крашенінніков також зазначає, що в сучасному законодавстві (мається на увазі російське сімейне законодавство) немає інституту «фактичного шлюбу» (взято П. В. Крашенінніковим в лапки), який не має жодних правових наслідків, крім вказаних вище випадків, коли укладення зареєстрованого шлюбу було утруднене у зв'язку із веденням бойових дій, а в пізніший час – загибеллю або безвісною відсутністю одного із фактичного подружжя. В той же час, автор визнає, що його учасники можуть приділяти йому достатньо велике значення, нарівні із зареєстрованим шлюбом [204, с. 36-37].

Є. М. Нечаєва називає фактичні шлюби «консенсуальними шлюбами» або «позашлюбним співжиттям», визнаючи їх наявність у ряді держав Європи та державах традиційної (звичаєвої) правової сім'ї, однак визнає шлюбом лише той, який зареєстрований у відповідних державних органах, оскільки це притаманно законодавству більшості держав Європи, є престижнішим порівняно із фактичним шлюбом, зважаючи на визнання з боку держави необхідності його захисту та визнання правових наслідків виключно зареєстрованого шлюбу [112, с. 92].

М. В. Антокольська виходячи з того, що фактичні шлюбні відносини набувають дедалі більшого поширення, наголошувала на хибності підходу, коли такі відносини не породжують жодних правових наслідків. «Фактичний шлюб, – наголошує вона, – не слід прирівнювати до зареєстрованого повністю, але за ним доцільно було б визнати деякі правові наслідки у сфері майнових відносин», зокрема за чоловіком, що проживає тривалий час у фактичних шлюбних відносинах, можна було б визнати право на аліменти, на спадкоємство згідно із

законом, а також можна прямо дозволити фактичному подружжю укласти шлюбні угоди, у тому числі й з умовою про поширення на їхнє майно режиму спільної сумісної власності подружжя [10, с. 75].

Як зазначає І. О. Косарева, особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, повинні мати захист із боку держави [76, с. 96]. О. Ю. Косова вважає, що достатньо стійкий позашлюбний союз (не залежно від того, чи народжені і виховуються в ньому діти, чи ні), який характеризується спільністю повсякденного життя, міжстатевими контактами, взаємною підтримкою, а в цілому наявністю довіри в особистих взаємовідносинах, що орієнтовані на сімейну модель організації побуту, не може не розглядатись як сім'я, не дивлячись на недотримання відповідних процедур оформлення шлюбу. Мова йде про розуміння сім'ї в її істинно соціальному сенсі [77, с. 110]. Хоча можна навести й протилежні позиції, щодо яких фактичні шлюби (співжиття) не мають права на визнання з боку держави і суспільства, оскільки співжиття як шлюбний стан без реєстрації не породжує сімейно-правових наслідків та свідчить про легковажність у шлюбних відносинах, про їх аморфність та ненадійність, про безвідповідальність перед сім'єю, суспільством [74, с. 160].

Натомість, Н. М. Тарусіна зазначає, що «фактичний шлюб... підданий сьогодні правовій дискримінації» [223, с. 60]. Тому питання легалізації фактичних шлюбних відносин піднімається багатьма авторами, наприклад, М. М. Виборновою пропонується навіть прийняти спеціальний закон «Про фактичні шлюбні відносини», у якому повинно бути закріплено поняття фактичного шлюбу, умови дійсності фактичного шлюбу, форма і порядок встановлення фактичних шлюбних відносин, підстави і порядок їх припинення, права й обов'язки фактичних жінки та чоловіка тощо [36]. На необхідності правового регулювання фактичних шлюбних відносин та визнання за ними правових наслідків, близьких до правових наслідків шлюбу, зазначає також В. С. Панін [119] та С. П. Яковлева [242, с. 139].

Таким чином, представники часткового підходу щодо розуміння правової природи фактичних шлюбних відносин, обережно визнають за ними правові

наслідки, переважно в історичному (обмежуючись визнанням фактичних шлюбних відносин, які виникли в період неможливості державної реєстрації шлюбних відносин, зважаючи на бойові дії), в компаративістському (визнаючи, що законодавство ряду країн надає таким відносинам правового характеру) та в цивілістичному (визнаючи за фактичними шлюбними відносинами правові наслідки, передусім у набутті спільного майна) контексті.

Третій погляд на правову природу фактичних шлюбних відносин передбачає їх повне або часткове визнання як шлюбних і повне визнання як сімейних та таких, які підлягають правовому регулюванню актами сімейного законодавства в тій, частині, в якій необхідно захистити права їх учасників. Зокрема, його дотримуються такі вчені, як Н. С. Андрєєва [1;9], І. В. Апопій [14, с. 149-156], М. І. Байрачна [18], В. А. Ватрас [25; 27], О. Войнаровська [32], О. І. Грічук [42], А. Григор'єва [43], Л. Є. Гузь [45, с. 84-85], А. В. Гузь [45, с. 84-85], І. Дробінова [49], М. М. Дякович [51], І. В. Жилінкова [212, с. 86-88], Н. В. Іванюк [224], Т. О. Івашкова [63], Т. С. Кириченко [67], І. О. Костяшкін [78, с. 66; 79, с. 85], Л. В. Красицька [9], Ю. О. Мельниченко (Пилипенко) [100; 122; 124], А. О. Овчатова-Редько [115], С. А. Петреченко [121], І. Е. Ревуцька [138; 139, с. 158-174], О. В. Розгон [192, с. 149-163; 194], З. В. Ромовська [197, с. 46], О. І. Сафончик [202, с. 330-345], О. А. Теличко [224], С. Я. Фурса [213, с. 96-97] та інші. Можна навести слова З. В. Ромовської щодо того, що регулювання майнових відносин між фактичними дружиною і чоловіком, закріплене в ст. 74 СК України, це не крок назад, а навпаки, крок вперед, бо сприяє утвердженню сумлінності у відносинах між жінкою та чоловіком. При цьому падіння моральності є наслідком саме відсутності правового регулювання, що створює можливість одному паразитувати за рахунок іншого [196, с. 167].

Як бачимо, думка щодо визнання фактичних шлюбних відносин, переважає у сімейно-правовій доктрині, однак виникає відмінність у розумінні правової природи фактичних шлюбних відносин та їх співвідношення із власне шлюбними правовідносинами, а також у термінології, яка застосовується для позначення даного правового інституту.

У ст. 3 СК України визначено, що сім'я є первинним та основним осередком суспільства і складається з осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [211]. Як зазначає С. Д. Гринько, традиційно, предметом сімейного права прийнято вважати суспільні відносини майнового та особистого немайнового характеру, які виникають між членами сім'ї, іншими родичами та залученими особами (наприклад, патронатними вихователями, прийомними сім'ями тощо) щодо спільного проживання та ведення господарства, виховання дітей та взаємного утримання [44, с. 103].

Визначення поняття «сім'я» у вітчизняній правовій літературі пропонувалося з акцентуванням уваги на різних аспектах цього явища. В одних випадках наголошувалося на соціологічних складових інституту сім'ї [206, с. 68], в інших більш помітним був юридичний акцент [210, с. 30]. Деякі науковці (наприклад, І. В. Жилінкова [209, с. 49]) пропонували визначення поняття сім'ї, котре б поєднувало соціологічну та правову характеристику цього суспільного інституту. Критикуючи такий підхід, Ю. С. Червоний, натомість, обстоював необхідність розрізнення сім'ї у соціологічному та у юридичному сенсі. При цьому сім'ю у соціологічному сенсі він визначав як історично певно організовану соціальну єдність, засновану на шлюбі і спорідненні (або лише на шлюбі, або лише на спорідненні), усиновленні і прийнятті дітей на виховання, характерними рисами якої є сумісне життя членів сім'ї, взаємна моральна і матеріальна підтримка членами сім'ї один одного і сумісне виховання членами сім'ї один одного і в першу чергу підростаючого покоління, а сім'ю у юридичному сенсі – як історично певно організовану соціальну спільність, зв'язану з взаємними правами та обов'язками, що впливають зі шлюбу, споріднення, усиновлення і прийняття дітей на виховання [206, с. 68].

На нашу думку, в основу правового визначення сім'ї мають бути покладені лише головні ознаки, що характеризують сім'ю як юридичний феномен. При цьому має враховуватися як соціальний, так і юридичний аспект цього феномену. Разом із тим, у контексті правового дослідження провідне значення має характеристика сім'ї як правової категорії. У зв'язку з цим виправданим здається

визначення сім'ї як союзу двох або кількох осіб, які постійно проживають спільно, пов'язані спільним побутом і мають взаємні юридичні права та обов'язки.

В правовій доктрині зазначається, що сім'я – це об'єднання осіб, пов'язаних між собою спільністю проживання, побуту та взаємними правами та обов'язками [110, с. 16; 209, с. 51]. Таким чином, основними ознаками сім'ї визнаються спільне проживання, спільний побут та наявність взаємних прав та обов'язків, причому обов'язковою є остання ознака, інші притаманні не усім сімейним союзам, оскільки подружжя, батьки та діти є сім'єю навіть у разі, якщо вони спільно не проживають; саме по собі спільне проживання та побут без наявності взаємних сімейних прав та обов'язків не свідчить про виникнення сім'ї [14, с. 23; 197, с. 12; 212, с. 14-17]. В. А. Ватрас визначає поняття сім'ї як юридичний зв'язок між фізичними особами, заснований на шлюбі, відносинах родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі, який проявляється у наділенні їх на засадах рівності взаємними особистими немайновими та майновими сімейними правами та обов'язками, спільному житті, спільності інтересів та взаємній юридичній відповідальності [27, с. 24]. В. С. Гопанчук зазначає на таких ознаках сім'ї як спільність життя, інтересів, взаємна турбота, особливі підстави виникнення сімейних відносин як шлюб та народження дітей [207, с. 34-35]. Ю. С. Червоний також виводить визначення сім'ї через ознаки, такі як: організована соціальна спільність, заснованість на шлюбі та кривному спорідненні (або лише на шлюбі чи лише на кривному спорідненні), усиновленні та взятті дітей на виховання, спільне життя її членів, взаємна моральна та матеріальна підтримка і взаємне виховання ними одне одного, насамперед підростаючого покоління [208, с. 68]. Г. В. Чурпіта виділяє сімейні відносини як відносини, які виникають між членами сім'ї, родинні ж відносини є відносинами виключно між родичами за походженням. При цьому за критерієм обсягу сімейні відносини є ширшими за відносини родинні: суб'єкти родинних відносин завжди є суб'єктами відносин сімейних, водночас суб'єкти сімейних відносин не у всіх випадках є родичами за походженням, тобто суб'єктами родинних відносин (наприклад, подружжя,

усиновлювач та усиновлена ним дитина тощо) [239, с. 53]. О. О. Рузакова вважає, що сім'я – це союз осіб, заснований на шлюбі, а також фактичних шлюбних відносинах, родинності, прийнятті дитини в сім'ю на виховання, що характеризується спільністю життя, інтересів, взаємною турботою [199, с. 8]. С. О. Муратова вказує, що сім'я – це мала соціальна група людей, об'єднаних кровними чи іншими прирівняними до них зв'язками, а також взаємними правами та обов'язками; це об'єднання осіб, які, як правило, спільно проживають, пов'язані взаємними правами та обов'язками, що виникають зі шлюбу, родинності, усиновлення чи іншої форми влаштування дітей на виховання в сім'ю [107, с. 28-29]. На думку Є. М. Ворожейкіна, сім'я заснована на шлюбі, близькій родинності, усиновленні та інших законних підставах, що має на меті народження і виховання дітей, і характеризується такими ознаками, як: спільне ведення господарства, встановлення відносин інтимної чи духовної близькості, викликає відповідні до цього особисті і майнові права та обов'язки [33, с. 13]. Вчений характеризує сім'ю насамперед як спільне життя людей. Відсутність спільного життя означає припинення сім'ї, хоча союз між особами є (нерозірваний шлюб при фактичному припиненні шлюбних відносин між подружжям). Спільне життя в сім'ї характеризується цілеспрямованістю [33, с. 16]. Як зазначає Я. М. Шевченко, спільне життя неможливо ототожнювати із спільним проживанням, спільне життя має значно ширшу сферу застосування. Поняття «спільне життя» охоплює такі важливі елементи процесу життя, як взаємне піклування, виникнення спільних інтересів, появу домовленостей, що стосуються самого існування сім'ї, її розвитку, наприклад, народження дитини тощо; поняття «спільний побут» охоплює поведінку осіб, яка пов'язана з організацією домашнього господарства, житла, власне проживання. Саме спільне життя, а не тільки спільне проживання чи спільний побут є основою для визначення поняття сім'ї [38, с. 275-279].

Як бачимо, в правовій доктрині немає однастайності щодо поняття та правової природи сім'ї, однак в цьому аспекті науковцями завжди виділяються взаємні сімейні права та обов'язки, пов'язані із віднесенням певної особи до члена сім'ї. Зазначене викликане також положеннями ч. 4 ст. 3 СК України, відповідно до яких сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення,

а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Бачимо, що список підстав виникнення сім'ї та відповідних сімейних відносин є невичерпним, а поняття «інші підстави, не заборонені законом і такі, які не суперечать моральним засадам суспільства» не є таким, що може бути виведене із інших норм сімейного законодавства. Я. М. Шевченко щодо даної невизначеності зазначає, що пункт 4 ст. 3 СК України встановлює безмежно розмите і невиразне поняття для шляхів створення сім'ї, вказуючи, що вона створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом, і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Які це можуть бути підстави, можна лише здогадуватися, але, безумовно, до справжніх сімейних відносин (шлюб, кровна спорідненість, усиновлення) вони, на думку науковця, ніякого відношення не мають [240, с. 6]. Аналогічно В. А. Ватрас зазначає, що запропонована законодавцем норма-дефініція потребує вдосконалення як в частині її самої конструкції, так і щодо уточнення юридичного визначення сім'ї у законі і пропонує викласти ч. 2 ст. 3 СК України в наступній редакції: «Сім'я – це юридичний зв'язок між фізичними особами, заснований на шлюбі, відносинах родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі, який проявляється у наділенні їх на засадах рівності взаємними особистими немайновими та майновими сімейними правами та обов'язками, спільному житті, спільності інтересів та взаємній юридичній відповідальності» [27, с. 30-31]. М. В. Логвінова визначає такі підстави створення сім'ї, як: реєстрація шлюбу, народження дитини, усиновлення, проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу, а також визначає, що в правовій доктрині виділяться також такі підстави, як цивільне партнерство; опіка та піклування над дітьми; патронат над дітьми; прийомна сім'я; дитячий будинок сімейного типу; фактичне прийняття дитини на виховання (хоча науковець заперечує, що ці юридичні факти є підставою виникнення сім'ї, оскільки перший – є цивільно-правовим інститутом, а інші – є підставою для проживання дитини у сім'ї, а не її створення [89, с. 100-101].

Як вказує В. К. Антошкіна, залишаючи список підстав відкритим,

розробники Сімейного кодексу, очевидно, хотіли захистити права подружжя, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, з тих чи інших причин не реєструючи шлюб, не назвавши прямо вказане як підставу створення сім'ї. Таке нечітке формулювання поставило питання про можливість поширення положень зазначеної статті на одностатеві шлюби [12]. З іншого боку, І. В. Апопій вказує, що проживання жінки та чоловіка у фактичних шлюбних відносинах не суперечить чинному законодавству та моральним засадам суспільства, тому є підставою створення сім'ї [14, с. 26]. В. М. Чернега натомість називає фактичні шлюбні відносини підставою виникнення сім'ї, яка опосередковано виражена в законі [235, с. 163]. А. О. Овчатова-Редько називає фактичні шлюбні відносини правовідносинами «нібито сімейного типу» [113, с. 9], хоча і відносить їх до підстав виникнення сім'ї. Так само В. А. Ватрас вказує на «наявність у жінки та чоловіка, що проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою та будь-якому іншому шлюбі (фактичні шлюбні відносини), сімейної правосуб'єктності» [26, с. 8], а отже виділяє фактичні шлюбні відносини як підставу виникнення сім'ї. Водночас, одностатева пара не вважатиметься сім'єю: попри те що гомосексуалізм вітчизняним законодавством не заборонений – такий союз суперечить пануючій суспільній моралі [14, с. 26]. Можемо частково погодитися із висловленою думкою, якщо застосувати її до сучасних українських реалій, коли суспільство переважно не приймає ідею одностатевих шлюбів. В той же час, зважаючи на те, що в багатьох державах світу, передусім Європи, відбувається зміна підходів до юридичного визнання одностатевих сімейних союзів через введення в законодавство інститутів цивільного партнерства та одностатевих шлюбів, можна говорити про те, що й вони є підставою виникнення сім'ї, оскільки, по-перше, визначені законодавством як такі, по-друге, в цілому відповідають існуючим нормам моралі у державах, в яких така легалізація відбулася. Однак, при визначенні правової природи цивільного партнерства як однієї з підстав виникнення сімейних відносин, будемо виходити передусім з того, що це сімейний союз жінки та чоловіка, створений як альтернатива зареєстрованого шлюбу, який однак на відміну від фактичних шлюбних відносин

не потребує відповідного встановлення, оскільки зафіксований у договорі або у відповідному державному реєстрі (зазначені процесуальні аспекти будуть досліджені в підрозділі 1.3 дисертації, однак можемо зазначити, що в ряді держав Азії та Латинської Америки цивільне партнерство розуміється саме як аналог фактичних шлюбних відносин жінки та чоловіка).

I. Е. Ревуцька, визначаючи «інші» підстави створення сім'ї, виділяє фактичні шлюбні відносини поряд із такими підставами як релігійний шлюб, опіка та піклування над дітьми, патронат над дітьми, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, фактичне прийняття дитини на виховання [138, с. 99]. Також науковець називає правові підстави створення сім'ї формального характеру, такі як: шлюб, зареєстроване партнерство, квазішлюбний зареєстрований союз (одностатевий шлюб), усиновлення, прийняття дитину в сім'ю за сімейними формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу), а також правові підстави створення сім'ї фактичного характеру, такі як: споріднення, проживання однією сім'єю жінки та чоловіка, шлюб між якими не було зареєстровано [139, с. 120].

Повертаючись до переліку ознак сім'ї, слід звернутися до наукових висновків І. В. Жилінкової, яка пропонує виділяти чотири види сім'ї:

1) сім'я, що складається з осіб, пов'язаних шлюбом або найближчим спорідненням (подружжя; батьки та діти) – для неї притаманні такі ознаки, як шлюб або споріднення як підстава виникнення сім'ї; спільне проживання членів сім'ї; ведення спільного господарства в даному випадку припускається);

2) сім'ї, до яких входять найближчі родичі (рідні брати, сестри, внуки, дід, баба) – підставами виникнення сім'ї такого виду є споріднення, а ознаками: спільне проживання; ведення спільного господарства);

3) сім'я, до складу якої входять неблизькі родичі (зокрема, тітка, дядько, племінник, племінниця та інші родичі, за виключенням тих, що входять до сім'ї другого виду) – ознаки ті ж, що і в другому випадку, однак обов'язковою ознакою є постійне спільне проживання;

4) сім'я, що складається з осіб, не пов'язаних ані спорідненням, ані шлюбом – її ознаками є постійне спільне проживання; ведення спільного господарства [56, с. 31]. До останнього виду сім'ї слід визнати сім'ю, яка базується на фактичних шлюбних відносинах.

На сьогоднішній день для визначення поняття фактичних шлюбних відносин використовуються різні терміни: «громадянський (цивільний) шлюб», «співжиття», «конкубінат», «фактичний шлюб» [7, с. 178], «фактичний союз» [101, с. 31]. У ст. 74 СК України закріплено юридичну конструкцію «жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі». Однак, варто зазначити, що ця конструкція не відповідає загальним правилам нормотворчої техніки, а саме вимогам щодо лаконічності та водночас ємності юридичних термінів та конструкцій. Н. С. Андреева зазначає на доцільності заміни цієї громіздкої конструкції на термін «фактичне подружжя» [7, с. 178], а також законодавчого закріплення поняття «фактичний шлюб» [7, с. 180]. Деякі автори, слідуючи за термінологією чинного сімейного законодавства, використовують звороти «жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі» (ст. 74 СК України) або раніше вживаний у сімейному законодавстві вислів «жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою» (ст. 74 СК України у редакції Закону від 10 січня 2002 р.). Іноді використовується також скорочений варіант відповідного позначення, який має основою формулювання назви ст. 91 СК України «жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою» [213, с. 230–321]. О. І. Сафончик пропонує визначення «фактичні шлюбні відносини – конкубінат» [202, с. 341]. М. В. Менджул вирізняє два поняття: «фактичний союз» для позначення будь-яких фактичних шлюбних відносин і «кваліфікований фактичний союз» для фактичних шлюбних відносин тривалістю понад п'ять років та в яких учасники такого союзу мають спільну дитину; учасників фактичних союзів та кваліфікованих фактичних союзів вона називає партнерами [101, с. 31-32].

Поряд із термінологічними позначеннями, які більшою чи меншою мірою

ґрунтуються на виразах, вживаних законодавцями у відповідних нормах СК України і певною мірою є адаптацією термінології законодавства до потреб практики, окремі правознавці, виходячи із доцільності врахування генетичного коріння інституту фактичного шлюбу, пропонують використовувати для позначення зазначених відносин відомий з часів римського приватного права термін «конкубінат», характеризуючи відповідний інститут як спільне проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу [98, с. 96].

На нашу думку, доцільніше буде все ж використовувати поняття «фактичні шлюбні відносини», оскільки ст. 21 СК України визнає правові наслідки лише за зареєстрованим шлюбом, а тому застосовувати поняття «шлюб» до фактичних шлюбних відносин, є недоцільно. В той же час, зважаючи на те, що основною відмінністю фактичних шлюбних відносин від відносин, які базуються на зареєстрованому шлюбі є відсутність їх державної реєстрації в органах реєстрації актів цивільного стану (а також вужчий перелік прав та обов'язків, які визнаються за учасниками фактичних шлюбних відносин, як такі, що підлягають правовому захисту порівняно із правами та обов'язками подружжя, а отже різниця у правових наслідках зареєстрованого шлюбу та фактичних шлюбних відносин), доцільно застосовувати термін «фактичні шлюбні відносини».

У сімейно-правовій доктрині, яка все ж розглядає фактичні шлюбні відносини в межах науки сімейного права, визнаючи за ними ряд правових наслідків шлюбу, вони визначаються як:

– союз жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або будь-якому іншому шлюбі, який характеризується їх постійним спільним проживанням, веденням спільного господарства, взаємним матеріальним забезпеченням та піклуванням, публічністю та наміром створити стійкі відносини, притаманні шлюбу [7, с. 180-181];

– відносини, що відповідають усім вимогам та умовам укладення шлюбу, але не зареєстровані в установленому законом порядку [42, с. 181];

– відносини, що виникають між жінкою і чоловіком, неспорідненими кровно між собою, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство,

мають взаємні шлюбні права й обов'язки відповідно до ст. 74 СК України [202, с. 118]; відносини між особами, які в них перебувають, що відповідають усім вимогам і умовам укладення шлюбу, але не зареєстровані в установленому законом порядку [202, с. 331]; відносини між жінкою і чоловіком, які проживають разом на одній території однією сім'єю без здійснення реєстрації в органах державної влади шлюбу, ведуть спільне господарство, мають спільні права й обов'язки (майнового або немайнового характеру) [202, с. 342];

– фактичний сімейний союз, основу якого становлять особи, що не перебувають у зареєстрованому шлюбі [53, с. 154];

– стабільний позашлюбний зв'язок, що характеризується спільністю повсякденного життя, статевими контактами, взаємною підтримкою, а в цілому – наявністю довірительних відносин, що націлені на сімейну модель організації побуту, незважаючи на недотримання відповідних процедур, визначених законом, такий союз, незалежно від того, чи виховуються в ньому діти, за своїм змістом відповідає або є найбільш наближеним до шлюбу, але не наділений юридичними характеристиками шлюбу [77, с. 106];

– незареєстрований в органах реєстрації актів цивільного стану добровільний союз жінки та чоловіка, які протягом тривалого часу (більше двох років) спільно проживають, ведуть спільне господарство, якому притаманні близькі відносини, відсутність споріднення та іншого фактичного або зареєстрованого шлюбу в таких осіб [36, с. 6];

– союз, заснований на взаємних особистих та майнових правах і обов'язках осіб, які вступають у нього для формування сім'ї, не зареєстрований в органах реєстрації актів цивільного стану [119].

– суспільні відносини, що виникають між жінкою та чоловіком, які знаходяться в тривалому союзі, що ґрунтується на спільному проживанні та веденні спільного господарства, взаємній моральній та матеріальній підтримці, без державної реєстрації шлюбу, за умови їхнього неперебування в будь-якому іншому шлюбі, такий союз має бути тривалим, ґрунтуватися на спільному проживанні та веденні спільного господарства, взаємній матеріальній та

моральній підтримці [25, с. 26];

– альтернативна і дуже поширена форма організації сімейного життя жінки та чоловіка в рамках реалізації їх права на особисту свободу [14, с. 149];

– шлюбні відносини, які не мають державного визнання та реєстрації, які відзначаються серйозністю намірів сторін і спрямовані на тривале співжиття жінки та чоловіка [212, с. 251];

– союз двох осіб протилежної статі, що живуть разом як пара без офіційного оформлення відносин, ведуть спільне господарство, мають спільні права та обов'язки [101, с. 31];

– перша історична форма індивідуального союзу жінки та чоловіка; передумова сімейних відносин; як квазіподружній союз; найбільш стійка форма позашлюбного союзу; фактичний зміст шлюбу-договору, шлюбу-правовідношення [222, с. 130];

– союз жінки та чоловіка, що характеризується стійким, тривалим, спільним проживанням, веденням спільного господарства, організацією відпочинку, а при наявності дітей – батьківською турботою про них [222, с. 143-144];

– відносини між особами, які задовольняють усім вимогам та умовам вступу у шлюб, але не зареєстровані в установленому законом порядку [222, с. 144].

Як бачимо, фактичні шлюбні відносини мають велику кількість визначень, спільним для яких є розгляд їх як правовідносин жінки та чоловіка, що спрямовані на виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстровані у органах державної реєстрації актів цивільного стану, а отже – не мають державного захисту в аспекті визнання за ним усіх правових наслідків шлюбу; такий правовий захист (державне визнання) стосується лише окремих майнових прав та обов'язків щодо спільно набутого майна та аліментних зобов'язань [92, с. 102-103].

В той же час, для більш точного визначення поняття фактичних шлюбних відносин, доцільно виділити їх ознаки, як ті, які є спільними із ознаками зареєстрованого шлюбу, так і ті, які відрізняють фактичні шлюбні відносини від зареєстрованого шлюбу.

Однією із ознак, притаманних фактичним шлюбним відносинам є їх строк, тобто період, коли жінка та чоловік перебувають у сімейних відносинах без реєстрації шлюбу. В правовій доктрині виникає питання: який строк повинні прожити жінка та чоловік для визнання їх відносин фактичними шлюбними, зважаючи на те, що СК України не визначає такого строку [92, с. 104]. Сімейне законодавство Бельгії, Франції, Нідерландів також не визначає строку, протягом якого жінка та чоловік повинні перебувати у фактичних шлюбних відносинах для визнання їх з боку держави; в той же час, в Австралії мінімальний строк встановлено на рівні 6 місяців, в Німеччині – 1 року, в Новій Зеландії – 3 роки, в Ісландії – 5 років [35, с. 166]. В правовій доктрині щодо даного питання також немає одностайності: зокрема, С. Я. Фурса пропонує застосовувати строк у 10 років [213, с. 269; 231, с. 8], так само В. С. Гопанчук [210], М. М. Дякович – 3 роки [52, с. 16], І. В. Апопій – 5 років [14, с. 151], О. В. Розгон – 5-10 років [194, с. 166], Ю. О. Заїка – 2 роки [59, с. 198]. Окремі науковці, зокрема А. Цірат, Н. Андрєєва та О. Сліпченко зазначають, що конкретний строк перебування жінки та чоловіка у фактичних шлюбних відносинах не має значення, оскільки «суди не використовують строк як суттєву умову визначення факту спільного проживання однією сім'єю» [232, с. 18], окремі пари, перебуваючи у відносинах менше року, можуть характеризуватися як стійке сімейне утворення, а відносини інших, хоча й тривають більше 10 років, не мають стійкого усталеного характеру, що притаманний для фактичних шлюбних відносин [7, с. 179]. З іншого боку, Ю. О. Мельниченко зазначає, що відсутність нормативно визначеної вимоги конкретного строку перебування у подібних відносинах за наявності теоретичної вимоги «тривалості», «сталості», що по суті є оціночними поняттями, у порівнянні з зареєстрованим шлюбом є явним прикладом дискримінації та з практичної точки зору є перешкодою для встановлення судом факту проживання жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу однією сім'єю [100, с. 94]. Можемо погодитися із твердженням, що строк перебування у фактичних шлюбних відносинах не має значення для надання їм правової охорони з боку суду [92, с. 104]. В той же час, строк перебування у фактичних шлюбних відносинах має

значення для визнання наявності права на надання утримання одним із учасників фактичних шлюбних відносин іншому, якщо останній став непрацездатним за час спільного проживання (ч. 1 ст. 91 СК України); також строк перебування у фактичних шлюбних відносинах має значення для отримання права спадкування за законом як спадкоємців четвертої черги – в цьому випадку особа має проживати зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (ст. 1264 Цивільного кодексу України, далі по тексту – ЦК України). Зокрема, як зазначив Верховний Суд України у інформаційному листі «Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення» від 1 січня 2012 року суди розглядають наступну категорію справ за таких умов: має місце спільне проживання жінки та чоловіка однією сім'єю, строк спільного проживання (не менше п'яти років); мета встановлення факту (розподіл спільно набутого майна, спадкування за законом) [226]. Таким чином, бачимо, що в цілому судова практика виходить із того, що строк перебування у фактичних шлюбних відносинах має значення для їх правової охорони.

В науковій літературі також зазначається на такій ознаці фактичних шлюбних відносин як їх неанонімність, тобто на публічності стійких сімейних відносин жінки та чоловіка, відсутності приховування їх від оточуючих [24, с. 53]. На цьому також зазначає Н. С. Андрєєва [7, с. 180]. Ю. О. Заїка таку ознаку називає «публічним виявленням подружніх відносин перед третіми особами» [59, с. 198], а І. В. Жилінкова – «взаємним виявленням подружніх відносин перед третіми особами» [212, с. 252], О. Войнаровська – «проявом чоловіком та жінкою своїх відносин назовні» [32, с. 46], Н. С. Андрєєва – «встановленням факту прояву подружніх відносин жінки та чоловіка перед третіми особами» [7, с. 127], А. О. Овчатова-Редько – «встановленням факту прояву подружніх відносин жінки та чоловіка перед третіми особами» [114, с. 135]. Можемо погодитися із тим, що фактичні шлюбні відносини, як і зареєстрований шлюб мають елемент публічності відносин, при цьому вона є взаємною, оскільки і жінка, і чоловік, які не перебувають у шлюбі, повинні усвідомлювати свої відносини як фактичні шлюбні, інакше це співжиття не буде фактичними шлюбними відносинами,

реалізовувати свої сімейні права та обов'язки, вступаючи у відносини із іншими особами як один із подружжя [92, с. 104].

Наступною ознакою фактичних шлюбних відносин є намір встановити стійкі відносини, притаманні шлюбу [7, с. 179]. Це основна ознака, яка відрізняє фактичний шлюб від співжиття жінки та чоловіка; саме мета є провідною для розмежування фактичних шлюбних відносин від інших форм співжиття. Хоча О. Куріленко зазначає, що для визнання відносин між чоловіком та жінкою фактичними шлюбними немає значення тривалість та характер подружніх зв'язків [84, с. 16], із цим погодитися не можемо. Так, відповідно до п. 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21 грудня 2007 року № 11 при застосуванні ст. 74 СК України, що регулює поділ майна до осіб, які проживають у фактичних шлюбних відносинах, судам необхідно враховувати, що правило зазначеної норми поширюється на випадки, коли чоловік та жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі і між ними склалися усталені відносини, що притаманні подружжю [134]. Як вказано у п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України №7 від 30 травня 2008 року «Про судову практику в справах про спадкування», сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [136].

Судова практика виходить із презумпції того, що відносини між фактичним подружжям не вважаються родинними відносинами, а є окремим фактом, що підлягає встановленню, тому формулювання суду на кшталт «встановити факт, що громадянка Ж. і громадянин К. проживали однією родиною без шлюбу» є неправильним [80, с. 247]. В той же час, в п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» використовується термін «фактичні шлюбні відносини» чи «фактичний шлюб», хоча і під назвою «фактичні взаємини сторін». В цьому аспекті, Пленум Верховного Суду України

зазначає, що при застосуванні ст. 74 СК України, що регулює поділ майна осіб, які проживають у фактичних шлюбних відносинах, судам необхідно враховувати, що правило зазначеної норми поширюється на випадки, коли чоловік та жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі і між ними склалися усталені відносини, що притаманні подружжю [134]. З іншого боку, в судовій практиці можна спостерігати неоднозначне дотримання термінології, застосовуються зокрема наступні поняття як: «факт проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу», «факт фактичних шлюбних відносин», «факт перебування у фактичних шлюбних відносинах та проживання однією сім'єю», «факт фактичних подружніх шлюбних відносин», «юридичний факт проживання однією сім'єю у фактичних шлюбних відносинах», «факт проживання однією сім'єю» [80, с. 248; 91, с. 144]. У зв'язку із цим, в юридичній доктрині пропонується надавати можливість заявникові виправитися шляхом постановлення ухвали про залишення заяви без руху із зазначенням строку для усунення недоліків, де буде роз'яснено заявникові, що не було дотримано термінології, передбаченої п. 5 ч. 1 ст. 315 Цивільного процесуального кодексу України [80, с. 248].

Мета, з якої найчастіше відбувається звернення до суду щодо встановлення юридичного факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу, – отримання спадщини одного із фактичного подружжя (про це свідчать зокрема як приклад судові рішення Хмельницького міськрайонного суду від 24 листопада 2014 року у справі № 686/18320/14-ц [180], від 12 січня 2016 року у справі № 686/22194/15-ц [181], від 12 квітня 2019 року у справі № 686/28889/18 [182], Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 12 лютого 2018 року у справі № 486/942/17 [191], Піщанського районного суду Вінницької області від 3 травня 2017 року у справі № 142/1724/16-ц [168], Луцького міськрайонного суду Волинської області від 29 червня 2016 року у справі № 161/6911/16-ц [161], Вільнянського районного суду Запорізької області від 14 червня 2018 року у справі № 314/2348/18 [148], Немирівського районного суду Вінницької області від 18 жовтня 2007 року у справі № 2-0-97/2007 [162]), для реалізації права на приватизацію гуртожитку як члена сім'ї наймача (рішення Хмельницького

міськрайонного суду Хмельницької області від 15 лютого 2012 року у справі № 2о/2218/103/12 [183]), для можливості безперешкодного листування, відправлення передач та посилок, отримання тривалих побачень (з цією метою ухвалене рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 28 листопада 2013 року у справі № 686/22308/13-ц [184]) або для встановлення спільної сумісної власності на спільно набуте майно (наприклад, саме це стало метою звернення до суду, в результаті чого були ухвалені рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 8 вересня 2016 року у справі № 686/20830/15-ц [185] і від 24 березня 2017 року у справі № 686/16848/15-ц [186], Солом'янського районного суду Київської області від 18 травня 2010 року у справі № 2-щ-91/10 [172] та Ковпаківського районного суду міста Суми від 17 січня 2017 року у справі № 592/11323/16-ц [155]). Основними причинами, які стали підставою для задоволення заяв про встановлення фактичних шлюбних відносин стало: спільне проживання, наявність спільних дітей [168], ведення спільного господарства, наявність спільного бюджету, виконання один перед одним прав та обов'язків подружжя [161; 167; 191; 180; 182], реєстрація обох з фактичного подружжя у квартирі [148; 191; 187] (однак як свідчить постанова Верховного Суду від 10 жовтня 2019 року у справі № 748/897/18 проживання чоловіка і жінки за однією адресою, що пов'язане з поділом майна після розірвання шлюбу та відсутністю іншого місця проживання, не свідчить про сімейні відносини між ними [115, с. 19]), сприйняття родичами, сусідами та знайомими фактичного подружжя їх сімейного зв'язку як сім'ї [148].

Обов'язковими умовами для визнання особи членом сім'ї, крім спільного проживання, в судовій практиці називаються: ведення спільного господарства, тобто наявність спільних витрат, спільного бюджету, спільного харчування, купівля майна для спільного користування, участь у витратах на утримання житла, його ремонт, надання взаємної допомоги, наявність усних чи письмових домовленостей про порядок користування житловим приміщенням, інших обставин, які засвідчують реальність сімейних відносин (рішення Конституційного Суду України від 03.06.1999 року у справі про офіційне

тлумачення терміна «член сім'ї», постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2018 року у справі № 644/6274/16-ц, постанова Верховного Суду від 18 серпня 2020 року у справі № 695/1732/16-ц, провадження № 61-38901св18) [21]. В цьому контексті доцільно буде вказати на позицію В. А. Ватраса, який вказує, що основне призначення сім'ї – створення такого середовища, потрапляючи у яке фізична особа може набути сімейної правосуб'єктності та ефективно здійснювати свої сімейні права і виконувати покладені на неї сімейні обов'язки як в інтересах сім'ї, так і для власного блага [27, с. 38]. Відповідно, усі вище викладені умови для визнання учасників фактичних шлюбних відносин членами сім'ї повинні спрямовуватися саме на реалізацію ними своєї сімейної правосуб'єктності, їхніх сімейних прав та обов'язків, а не інших прав (що й відрізнятиме фактичні шлюбні відносини від звичайного співжиття зокрема сусідів у гуртожитку, казармі, тощо).

У правовій позиції Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 588/350/15 зазначено, що належними та допустимими доказами проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу є, зокрема докази: спільного проживання, ведення спільного господарства, наявності у сторін спільного бюджету, проведення спільних витрат, придбання майна в інтересах сім'ї, наявності між сторонами подружніх взаємних прав та обов'язків, інших доказів які вказують на наявність встановлених між сторонами відносин притаманних подружжю [32]. Також в якості доказів проживання чоловіка і жінки однією сім'єю без шлюбу використовують: показання свідків; спільні фотографії, відеозаписи; докази спільного відпочинку (придбані спільно квитки, бронювання готелів, спільне страхування тощо); докази спільного придбання товарів і послуг (чеки, акти, квитанції); спільний доступ до одного банківського рахунку, на якому знаходиться сімейний бюджет; зареєстроване місце проживання за однією адресою; докази наявності спільних дітей; докази оформлення кредитів чи позик на придбання майна для потреб сім'ї тощо [232].

Іншими доказами проживання однією сім'єю може бути народження спільних дітей; спільне придбання рухомого та нерухомого майна; укладення чоловіком/жінкою договорів дарування, страхування, медичного та туристичного

обслуговування, тощо на користь іншого; наявність спільних рахунків у банківських установах; зазначення чоловіка/жінки майновим поручителем за кредитними зобов'язаннями іншого; спільна участь у питаннях життєзабезпечення сім'ї, в оплаті комунальних послуг, купівлі продуктів харчування та інших необхідних товарів, техніки, здійснення ремонту; спільне проведення дозвілля; наявність спільних фотографій, дописів та іншої інформації в соціальних мережах та інших веб-сайтах; догляд один за одним під час хвороб, в тому числі понесення витрат на лікування, на організацію та проведення похорон, догляду за місцем поховання, тощо. Для обґрунтування позиції у даній категорії спорів часто використовують і показання свідків, якими можуть бути родичі, сусіди, спільні друзі, тощо [21]. Однак, як зазначає Верховний Суд, покази свідків не можуть бути єдиною підставою для встановлення факту спільного проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу (постанова Верховного Суду від 14 лютого 2018 року у справі № 129/2115/15-ц, провадження № 61-2080св18) [128].

В той же час, якщо виходити із аналізу Огляду судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах зі спорів, що виникають між особами, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі, сформованого 13 листопада 2020 року про підтвердження фактичного шлюбу свідчать також такі обставини, як факт участі жінки та чоловіка у програмі штучного запліднення та репродуктивних технологій (постанова Верховного Суду від 12 червня 2019 року у справі № 359/659/16-ц), з іншого боку тривале проживання жінки та чоловіка окремо у зв'язку з особливостями їх професійної діяльності не може свідчити про припинення фактичних шлюбних відносин та про їх відсутність (постанова Верховного Суду від 27 березня 2019 року у справі № 354/693/17-ц); також проходження чоловіком військової служби, реєстрація та постійне проживання у військовій частині не можуть свідчити про те, що сторони не перебували у фактичних сімейних відносинах, оскільки вказують лише на виконання ним військового обов'язку (постанови Верховного Суду від 23 вересня 2019 року у справі № 279/2014/15-ц) [117, с. 6-10]. Також, як вказано в Огляді сам собою факт перебування у близьких стосунках жінки та чоловіка без доведення

факту ведення спільного господарства, наявності спільного бюджету та взаємних прав і обов'язків, притаманних подружжю, не може свідчити про те, що між ними склалися та мали місце усталені відносини, які притаманні подружжю (постанова Верховного Суду від 12 грудня 2019 року у справі № 490/4949/17), також про це не свідчить спільна присутність на святах та пересилання коштів без доведення факту ведення спільного господарства, наявності спільного бюджету та взаємних прав і обов'язків (постанови Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 588/350/15), факт періодичного спільного відпочинку (постанова Верховного Суду від 27 лютого 2019 року у справі № 522/25049/16-ц) [117, с. 12-13], користування послугами автостоянки, надання довіреностей позивачу на право представляти інтереси відповідача як фізичної особи-підприємця, у тому числі з правом відкривати та закривати рахунки в усіх банківських установах, одержувати з рахунків кошти в будь-якій сумі, поповнювати рахунки, робити платежі, розписуватися за неї, спільні поїздки (постанова Верховного Суду від 25 січня 2018 року у справі № 337-5266/15-ц [100, с. 86]. В такому разі, як зазначено у правовій позиції Верховного Суду від 15 серпня 2019 у справі № 588/350/15, вирішуючи питання щодо правового режиму набутого фактичним подружжям майна, суди мають встановити передусім факти створення (придбання) сторонами майна внаслідок спільної праці, ведення спільного господарства, побуту, виконання взаємних прав та обов'язків, з'ясувати час придбання, джерело набуття (кошти, за які таке майно було набуто), а також мету придбання майна, що дозволяє надати йому правовий статус спільної сумісної власності. Інші обставини, самі по собі, без доведення факту ведення спільного господарства, наявності спільного бюджету та взаємних прав і обов'язків, притаманних подружжю, не можуть свідчити про те, що між сторонами склались та мали місце, протягом вказаного періоду часу, усталені відносини, які притаманні подружжю [117, с. 16-17]. Відповідно до постанови Верховного Суду від 27 березня 2019 р. у справі № 354/693/17-ц (провадження № 61-48153св18) про утворення особами сім'ї може свідчити не тільки укладення між ними шлюбу, кровне споріднення, усиновлення, а й інші обставини, якщо це не суперечить моральним засадам

суспільства, підтвержені належними та допустимими доказами, зокрема здійснення церковного шлюбного обряду, реєстрація місця проживання позивача у квартирі, яка є власністю відповідача та фактичне проживанням у цій квартирі разом із відповідачем, публічне висвітлення спільного проживання сторін та позиціонування їх як сімейної пари, яка проживає разом, подальша реєстрація шлюбу та народження спільної дитини. При цьому тривале проживання відповідача у зв'язку із участю у спортивних турнірах окремо від позивача, не може свідчити про те, що сторони не перебували у фактичних сімейних відносинах та не вели спільний бюджет та господарство, оскільки вказує лише на особливості професійної діяльності позивача [117, с. 24-25]. Відповідно до правової позиції Верховного Суду від 30 жовтня 2019 р. (провадження 61-1623ск19), проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу є спеціальною (визначеною законом, законною) підставою для виникнення у них деяких прав та обов'язків, зокрема, права спільної сумісної власності на майно. Для встановлення факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу потрібно враховувати у сукупності всі ознаки, що притаманні наведеному визначенню [100, с. 87-88].

Таким чином, ознакою фактичних шлюбних відносин можна вважати наявність усталених відносин між фактичним подружжям. На думку, Н. С. Андрєєвої, про наявність усталених відносин, притаманних подружжю, свідчить спільне проживання, постійне ведення спільного побуту, взаємна турбота та піклування, наявність спільних дітей тощо. [7, с. 180]. Зазначена ознака відрізняє фактичний шлюб від «гостьового шлюбу», який означає відвідування партнерами один одного в окремі дні (наприклад, у вихідні) та роздільне проживання у всі інші дні [218, с. 171], а взаємний характер турботи, утримання та піклування відрізняє фактичний шлюб від утриманських [7, с. 180]. І. В. Злотник також зазначає на тому, що при фактичних шлюбних відносинах обов'язковими ознаками є спільне проживання та ведення спільного господарства [62]; спільний побут на думку О. Косової також є однією із провідних ознак фактичного шлюбу, поряд із стабільністю, тривалістю в часі, реальністю та, як

правило, спільним вихованням дітей [77, с. 117-118]; аналогічно А. Слепакова визначає, що фактичному шлюбу притаманне фізичне співжиття на постійній основі, спільне проживання і ведення господарства, нерідко – спільне виховання дітей [216, с. 8]; також О. Войнаровська називає обов'язковими ознаками фактичних шлюбних відносин тривалість, постійність та безперервність стосунків між чоловіком та жінкою; спільне проживання жінки та чоловіка, об'єднаність жінки та чоловіка спільним побутом; ведення чоловіком та жінкою спільного господарства, спільного сімейного бюджету; взаємну моральну та матеріальну підтримку жінки та чоловіка [32, с. 46]; аналогічної думки також притримуються Є. О. Харитонов [110, с. 153] та А. О. Овчатова-Редько, яка додає до них також «встановлення інших обставин, що свідчать про існування сімейних стосунків між жінкою та чоловіком» через укладення шлюбу за релігійним або звичаєвим народним обрядом, проживання з ними дітей, родичів одного або обох з них та інші обставини» [114, с. 135; 115, с. 127]. Можемо погодитися із даною ознакою фактичних шлюбних відносин, яка притаманна також зареєстрованому шлюбу.

З. В. Ромовська, визначаючи ознаки фактичних шлюбних відносин, вважає обов'язковою умовою для поширення на майно режиму спільної сумісної власності фактичного подружжя обов'язкову спільну працю [197, с. 123]. З цією думкою не погоджується Ю. О. Мельниченко, на думку якої дане положення суперечить ст. 60 СК України, яка не передбачає обов'язкової спільної трудової діяльності чи внесення грошових коштів для набуття спільного сумісного майна подружжям (в тому числі фактичним) [100, с. 91]. Так само А. О. Овчатова-Редько визначає в якості ознак майнових фактичних шлюбних відносин рівність прав «фактичного подружжя» стосовно їхнього спільного майна незалежно від розміру внеску в це майно [113, с. 10].

На думку О. І. Сафончик, ознаками фактичних шлюбних відносин є: сімейний союз чоловіка і жінки; особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, ставляться один до одного як до подружжя; проживають однією сім'єю; проживають спільно; ведуть спільне домашнє господарство; мають взаємні права й обов'язки (майнового або немайнового характеру); тривалий

характер вказаних відносин; відсутність державної реєстрації таких відносин; відсутність інших союзів, у яких могли б перебувати особи [202, с. 344-345].

Цим самим визнаються також такі ознаки як різностатевість (у фактичних шлюбних відносинах можуть перебувати тільки жінка та чоловік) та моногамність (відсутність зареєстрованого в органах державної реєстрації актів цивільного стану шлюбу як між особами, що спільно проживають, так і з будь-якою іншою особою). Цієї ж думки притримуються Н. С. Андреева [7, с. 180], І. В. Апопій [14, с. 149], О. І. Войнаровська [32, с. 46], І. В. Злотник [62]. В той же час, з точки зору А. Слепакової, поширення правових норм на фактичні шлюбні відносини, навіть ті, які відповідають вимогам моногамності, одностатевості та тривалості, було б не виправданим, адже більшість пар обирають таку форму співжиття саме через те, що фактичний шлюб не породжує правових наслідків, тобто фактичний шлюб може і не відповідати юридичним ознакам шлюбу [216, с. 14-15] (зважаючи на поширену в Європі практику цивільних партнерств та одностатевих шлюбів і фактичну наявність в Україні подібних форм співжиття, які однак не мають юридичного визнання; також поширеною є практика порушення моногамності, коли фактичні шлюбні відносини виникають за участю особи або осіб, які перебувають у зареєстрованому шлюбі). В той же час, порушення принципів моногамності та різностатевості позбавляє фактичні шлюбні відносини правового захисту з боку сімейного права України, тому вважатимемо різностатевість та моногамність обов'язковими ознаками фактичних шлюбних відносин [92, с. 106]. Про це свідчить також те, що відповідно до ст. 74 СК України вимогою про набуття права спільної сумісної власності на набуте фактичним подружжям майно є неперехування їх у шлюбі між собою або в іншому зареєстрованому шлюбі. Про це також зазначає судова практика (постанова Верховного Суду від 25 квітня 2019 року у справі № 759/4596/18, провадження № 61-3852св19) [21].

Говорячи про вимоги, які ставляться до учасників фактичних шлюбних відносин, слід зазначити, що вони не визначені в СК України, однак виходячи із змісту ст. 74 СК України, такою вимогою є неперехування цих осіб у шлюбі між собою та в іншому зареєстрованому шлюбі. В той же час, в ст. 91 СК України

немає вимоги щодо неперебування учасників фактичних шлюбних відносин у зареєстрованому шлюбі, а в ЦК України при визначенні права на спадкування за законом за четвертою чергою такі вимоги взагалі не визначені [211; 233]. З іншого боку, Ю. О. Мельниченко зазначає, що суди, задовольняючи заяву про встановлення факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу повинні виходити з наступних підстав: чи не перебували сторони на момент вступу та під час знаходження у фактичному шлюбі (під час спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу) у зареєстрованому шлюбі чи/та іншому фактичному шлюбі з іншими особами; чи досяг кожен із фактичного подружжя на момент вступу у відносини шлюбного віку; чи був вступ у фактичні шлюбні відносини добровільним, чи не відбувалось це за умов застосування фізичного чи психічного насильства, чи не перебувала особа у стані хронічного алкогольного, токсичного чи наркотичного сп'яніння, чи не страждала тяжким психічним розладом, в результаті чого не усвідомлювала значення своїх дій та не могла керувати ними; важливою умовою є дієздатність особи під час вступу у фактичні шлюбні відносини; крім того, суди повинні встановлювати, чи не перебуває фактичне подружжя у тісному родинному зв'язку: чи не є вони родичами прямої лінії споріднення, рідними братом і сестрою; чи відповідає фактичний шлюб матеріальним вимогам, які стосуються заборони реєстрації шлюбів між двоюрідним братом та сестрою, рідною тіткою, дядьком та племінником, племінницею; чи дані відносини дійсно існують з наміром створити сім'ю, а не з корисливою метою набуття сторонами юридичних прав та обов'язків; сторони повинні засвідчити перед судом про те, що вони повідомили один одного про відомі їм наявні захворювання. За умови встановлення даних обставин суд повинен відмовляти в задоволенні заяви [100, с. 100-102]. З одного боку, підстави, за яких шлюб є недійсним або може бути визнаний недійсним, можуть за аналогією бути перенесені до фактичних шлюбних відносин як підстави, за наявності яких суд відмовить у задоволенні заяви про їх встановлення. В той же час, частина із визначених науковцем підстав є підставами, за яких суд може визнати шлюб недійсним (а може і не визнавати).

Крім того, виникає питання щодо того чи має правові наслідки фактичні шлюбні відносини між неповнолітніми особами, якій може бути надане право на шлюб. На нашу думку, особи віком від 16 до 18 років також можуть бути учасниками фактичних шлюбних відносин за тих самих підстав, за яких їм може бути надане право на шлюб. Зазначена обставина також підтверджується судовою практикою у справах про надання права на шлюб, коли наявність таких відносин називається серед підстав для задоволення заяви про надання права шлюб. Зокрема, в рішенні Шишацького районного суду Полтавської області від 5 січня 2021 року у справі № 551/1361/20 вказано, що підставами для задоволення заяви про надання права на шлюб стали перебування в фактичних шлюбних відносинах сторін, вагітність, що свідчить про відповідність інтересам неповнолітньої особи надання їй права на шлюб [190]. Ці ж обставини визначені і в судових рішеннях інших судів [178; 179].

Останньою ознакою фактичних шлюбних відносин можна вважати наявність правових наслідків шлюбу у сфері визначення правового режиму спільно набутого майна та визнання аліментних зобов'язань у фактичних шлюбних відносинах в аспекті ст. ст. 74 та 91 СК України. З одного боку, у ч. 2 ст. 21 СК України закріплено: «Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них шлюбних прав та обов'язків» [211]. Разом із тим, особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, мають взаємні права та обов'язки майнового та немайнового характеру, які визначають їх статус як фактичного подружжя, а у випадках наявності у них спільних дітей – права та обов'язки щодо них як батьків [90, с. 89] (у тому числі, як зазначає О. Ю. Черняк, обов'язок забезпечити здобуття повної загальної середньої освіти; зобов'язання турбуватись про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток, морально-культурного виховання та естетичного виховання [238, с. 67-68]).

В науковій літературі по різному визначається правова природа цих прав та обов'язків учасників фактичних шлюбних відносин. Так, як зазначає І. В. Жилінкова, майнові права та обов'язки жінки та чоловіка, які проживають

однією сім'єю, збігаються із майновими правами та обов'язками подружжя, однак в той же час вказує, що учасники фактичних шлюбних відносин не набувають прав та обов'язків подружжя, а набуває особливі права та обов'язки [212, с. 87]. У зв'язку із цим, науковець пропонує конкретизувати зміст ч. 2 ст. 21 СК України, вказавши в ній, що у випадках, передбачених законом, проживання жінки та чоловіка у фактичному шлюбі є підставою для виникнення в них прав та обов'язків подружжя [212, с. 252].

З точки зору І. О. Косаревої, обсяг прав та обов'язків у фактичного подружжя все ж значно вужчий за обсяг прав та обов'язків подружжя (зокрема, існують обмеження щодо штучних репродуктивних методів, спільного усиновлення, наділення особистими немайновими правами) [75, с. 75]. Як зазначає В. А. Ватрас, може йтися лише про прирівняння таких осіб до подружжя щодо окремих прав та обов'язків подружжя, як у правовідносинах щодо спільної сумісної власності, утримання, однак такі особи не мають правового статусу подружжя, «незважаючи на деяку подібність таких відносин між собою та можливість поширення окремих прав та обов'язків, носіями яких традиційно було лише подружжя» [27, с. 24, 27].

Як зазначає, М. В. Антокольська, «фактичний шлюб не слід прирівнювати до зареєстрованого повністю, але за ним доцільно було б визнати деякі правові наслідки у сфері майнових відносин», зокрема за чоловіком, що проживає тривалий час у фактичних шлюбних відносинах, можна було б визнати право на аліменти, на спадкування згідно із законом, а також можна прямо дозволити фактичному подружжю укладати шлюбні угоди, у тому числі й з умовою про поширення на їхнє майно режиму загальної спільної власності подружжя.

М. І. Байрачна вказує, що жінку та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, пов'язує не весь комплекс подружніх прав та обов'язків, а тільки деякі з них [18, с. 45]. Так, науковцем умовно поділені права та обов'язки між подружжям та між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, а саме подружжю характерні особисті немайнові та майнові права та обов'язки, а для осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах

тільки права та обов'язки майнового характеру [18, с. 52].

З іншого боку, як зазначає О. І. Сафончик, що стосується особистих немайнових прав, то відмінностей між зареєстрованим і незареєстрованим шлюбом небагато. І в першому, і в другому разі чоловікові й жінці гарантовані рівні права і можливості відповідно до основних прав і свобод людини [198, с. 341]. Як зазначає І. В. Жилінкова, хоча формально фактичне подружжя не набуває особистих взаємних прав та обов'язків подружжя, передбачених ст. ст. 49-56 СК України, немає підстав вважати, що учасники такого сімейного союзу не набувають права на материнство та батьківство, на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань, на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку, на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї, на свободу та особисту недоторканність, обов'язок піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги, утверджувати в сім'ї повагу до матері та батька, спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї. Особи, які проживають однією сім'єю без шлюбу, не можуть набувати лише права на зміну прізвища [212, с. 87-88].

С. Я. Фурса також зазначає, що попри законодавче положення ч. 2 ст. 21 СК України, що проживання жінки та чоловіка однією сім'єю не є підставою для у них виникнення прав та обов'язків подружжя, однак виходячи із положень ст. ст. 74 та 91 СК України фактичне подружжя та подружжя у зареєстрованому шлюбі фактично зрівняне у майнових правах [213, с. 96-97]. На цьому ж зазначає також І. В. Апопій [14]. Науковець зазначає, що майнові права фактичного подружжя ідентичні правам подружжя у зареєстрованому шлюбі; щодо немайнових прав та обов'язків подружжя, аналіз ст. ст. 49-50 СК України показує, що вони належать особам незалежно від їх перебування у шлюбі: права на батьківство, материнство, на повагу до своєї індивідуальності, фізичний та духовний розвиток, на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань сім'ї, обов'язок будувати сім'ю на засадах взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги; що стосується права

подружжя на зміну прізвища, то фактичне подружжя можуть це зробити на загальних підставах [14, с. 149].

І. М. Бойків вказує, що відсутні відмінності у регулюванні обсягу немайнових прав та обов'язків жінки та чоловіка у традиційному та фактичному шлюбах. Ключова різниця полягає у набутті чоловіком та дружиною права на зміну прізвища з підстави реєстрації шлюбу. Так, виходячи із тлумачення ст. 53 СК України, саме факт реєстрації шлюбу становить підставу для набуття права на зміну прізвища, що має місце виключно у випадках реєстрації шлюбу в порядку та органами, встановленими СК України. Натомість, відсутність у фактичних шлюбних відносинах самого факту фіксування державою укладення подружжям шлюбу зумовлює відсутність у такого подружжя права на зміну прізвища з наведеної підстави [23, с. 58].

І. Е. Ревуцька вказує, що на фактичне подружжя не поширюються права та обов'язки, що виникають при реєстрації шлюбу, а також особисті немайнові права та обов'язки дружини та чоловіка. Так, зокрема, на фактичне подружжя не поширюється норма стосовно права на вибір прізвища при реєстрації шлюбу (ст. 35 СК України), відповідно до якої наречені мають право обрати прізвище одного з них як спільне прізвище подружжя або надалі іменуватися дошлюбними прізвищами. Наречена, наречений також мають право приєднати до свого прізвища прізвище нареченого, нареченої. Якщо вони обоє бажають мати подвійне прізвище, за їхньою згодою визначається з якого саме прізвища воно буде починатися. Так саме на них не поширюється норма ст. 53 СК України щодо зміни прізвища. У зв'язку з цим запропоноване в юридичній літературі визначення, що «фактичні шлюбні відносини» – це «особисті немайнові відносини, а також відносини щодо спільно набутого майна та взаємного утримання між жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі між собою та в будь-якому іншому шлюбі» [85, с. 7] навряд чи можна вважати повністю коректним з правової точки зору, адже особисті немайнові відносини фактичного подружжя не є сьогодні предметом правового регулювання, хоча частина з них безперечно виникає між особами, що

перебувають у таких відносинах [139, с. 164].

М. О. Стефанчук зазначає, що жінка та чоловік, що проживають спільно без шлюбу, не мають прав та обов'язків подружжя як повноправних членів сім', зокрема незареєстроване подружжя не може набувати особистих немайнових прав подружжя, тобто носити повноправний статус членів сім'ї, подружжя, а може лише володіти майновими правами подружжя. Науковець зазначає, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них особистих немайнових прав та обов'язків подружжя [220, с. 488-489].

Крім особливостей у змісті особистих немайнових прав та обов'язків учасників фактичних шлюбних відносин, існують й інші винятки із правового статусу подружжя, які не притаманні фактичному подружжю: зокрема, аліментні зобов'язання у випадках, передбачених ч.ч. 3 і 4 ст. 76 СК України для фактичного подружжя не виникають [14, с. 150]; фактичне подружжя не вправі укласти шлюбний договір, однак може укласти договори про спільне проживання та ведення спільного господарства [14, с. 153]; фактичне подружжя є нерівним у спадкуванні порівняно із подружжям у зареєстрованому шлюбі [14, с. 153-154].

З іншого боку, З. В. Ромовська зазначає, що надання жінці та чоловікові, які спільно проживають, але без шлюбу, права спільної сумісної власності на набуте ними майно, а також за наявності визначених у законі підстав права на утримання не означає надання їм правового статусу подружжя, оскільки підставами для виникнення цих прав є не укладення шлюбу, а проживання однією сім'єю [197, с. 46]. Таким чином, хоча СК України не визнає шлюбом фактичні шлюбні відносини, він наділяє фактичне подружжя рядом майнових прав та обов'язків, які мають подружжя у зареєстрованому шлюбі.

Зокрема, відповідно до ст. 74 СК України, якщо чоловік та жінка проживають однією сім'єю, але не одружені між собою, майно, набуте ними під час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними». Аналогічно жінка і

чоловік, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах мають право на утримання (ст. 91 СК України).

Як визначено в інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 грудня 2011 р., встановлення факту проживання жінки та чоловіка однією сім'єю, так і встановлення належності їм майна на праві спільної сумісної власності на підставі статті 74 СК України пов'язується з набранням законної сили рішенням суду, яким такі юридичні факти встановлені. Аналогічною є позиція Верховного Суду України. Виходячи із тлумачення цієї правової позиції, можна зробити висновок, що в судовій практиці основною є позиція, відповідно до якої спільна сумісна власність у жінки та чоловіка, що проживають однією сім'єю, виникає лише після набуття законної сили рішенням суду, яким встановлено відповідний факт [7, с. 13-14].

Якщо говорити про взаємні аліментні зобов'язання учасників фактичних шлюбних відносин, то в цілому вони відповідають відповідним зобов'язанням подружжя у зареєстрованому шлюбі, зокрема у випадках, визначених ст. 76, ч. 2-4 ст. 84, ст. ст.86 і 88 СК України, в тому числі у випадках, якщо:

1) після припинення фактичних шлюбних відносин особа стала непрацездатною до розірвання шлюбу або протягом одного року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги і якщо інший учасник фактичних шлюбних відносин може надавати матеріальну допомогу;

2) якщо вона стала особою з інвалідністю після спливу одного року від дня припинення фактичних шлюбних відносин, якщо її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього учасника фактичних шлюбних відносин під час фактичних шлюбних відносин;

3) якщо на момент припинення фактичних шлюбних відносин особі до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більш як п'ять років, вона, вона має право на утримання після досягнення цього пенсійного віку, за умови, що у фактичних шлюбних відносинах вони спільно перебували не менш як десять років;

4) якщо у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, один із учасників фактичних шлюбних відносин не мав можливості одержати освіту, працювати, зайняти відповідну посаду, якщо її колишній фактичний подружжя може надавати матеріальну допомогу – в таких випадках аліментні зобов'язання діятимуть протягом трьох років з моменту припинення фактичних шлюбних відносин.

Також аліментні зобов'язання виникають щодо колишнього з учасників фактичних шлюбних відносин, з яким проживає дитина віком до трьох років, а у разі, якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку – до шести років, щодо колишнього з учасників фактичних шлюбних відносин, з яким проживає дитина з інвалідністю, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду а також щодо особи, яка є вагітною [90, с. 90-91].

В той же час, як зазначається в науковій літературі, аліментні зобов'язання у випадках, передбачених ч.ч. 3 і 4 ст. 76 СК України для учасників фактичних шлюбних відносин не виникають [14, с. 150]. З іншого боку, учасники фактичних шлюбних відносин вправі укласти договір про утримання у фактичних шлюбних відносинах, в якому розширити перелік підстав для виникнення аліментних зобов'язань, а також детальніше визначити порядок їх виконання [191, с. 160].

Також учасники фактичних шлюбних відносин мають рівні права як батьків дитини порівняно із правами батьків дитини, народженої у зареєстрованому шлюбі (ст. ст. 141 і 142 СК України), на усиновлення дитини (ч. 4 ст. 211 СК України) [90, с. 91].

Таким чином, фактичні шлюбні відносини можна визначити як правовідносини жінки та чоловіка, спрямовані на виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстровані у органах державної реєстрації актів цивільного стану, а отже – не мають державного захисту в аспекті визнання за ним усіх правових наслідків шлюбу; такий правовий захист (державне визнання) стосується лише окремих майнових прав та обов'язків щодо спільно набутого майна та аліментних зобов'язань [92, с. 108].

Учасниками фактичних шлюбних відносин є жінка та чоловік, які добровільно, без примусу вступають у правовідносини з метою виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстрували їх як шлюб у органах державної реєстрації актів цивільного стану; вони повинні досягти 18-річного віку (однак допускаються відповідні відносини між особами 16-18 річного віку, якщо встановлення відносин між ними судом, відповідає інтересам цих осіб), мати дієздатність не перебувати у зареєстрованому шлюбі та іншому фактичному шлюбі з іншими особами, а також не відноситися до осіб, визначених у ст. 26 СК України як таких, що не можуть перебувати у шлюбі між собою.

Фактичним шлюбним відносинам притаманні наступні ознаки:

1) строк, тобто період існування фактичних шлюбних відносин, коли жінка та чоловік перебувають у сімейних відносинах без реєстрації шлюбу – має фактичне значення для відмежування їх від інших форм співжиття, однак не має значення для надання фактичним шлюбним відносинам правової охорони з боку суду;

2) неанонімність, тобто взаємне виявлення подружніх відносин перед третіми особами, оскільки і жінка, і чоловік, які перебувають у шлюбі, повинні усвідомлювати свої відносини як фактичні шлюбні, інакше це співжиття не буде фактичними шлюбними відносинами, реалізовувати свої сімейні права та обов'язки, вступаючи у відносини із іншими особами як один із подружжя;

3) намір встановити стійкі відносини, притаманні шлюбу через наявність усталених відносин між учасниками фактичних шлюбних відносин, про що свідчить постійність та безперервність стосунків між жінкою та чоловіком, спільне проживання, об'єднаність жінки та чоловіка спільним побутом; ведення чоловіком та жінкою спільного господарства, спільного сімейного бюджету, взаємний характер турботи, утримання та піклування, наявність спільних дітей, їх спільне виховання;

4) різностатевість (у фактичних шлюбних відносинах можуть перебувати тільки жінка та чоловік) та моногамність (відсутність зареєстрованого в органах державної реєстрації актів цивільного стану шлюбу як між особами, що спільно

проживають, так і з будь-якою іншою особою) – як і перша ознака має значення для державного визнання фактичних шлюбних відносин, однак може бути відсутня;

5) наявність правових наслідків шлюбу у сфері визначення правового режиму спільно набутого майна та визнання аліментних зобов'язань у фактичних шлюбних відносинах в аспекті ст. ст. 74 та 91 СК України [92, с. 108-109].

Правові наслідки фактичних шлюбних відносин – це зміни у правовому статусі жінки та чоловіка, які відбуваються у зв'язку із їх участю у фактичних шлюбних відносинах. Перелік відповідних правових наслідків буде розглянуто у розділі 2 та 3 дисертації, однак до таких наслідків передусім належать наступні: права, які виникають із фактичних шлюбних відносин у сімейному праві у осіб, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, в цілому близькі до прав подружжя у зареєстрованому шлюбі, однак лише в частині спільності набутого у фактичних шлюбних відносинах майна, спільних прав як батьків щодо дитини, права на утримання і на усиновлення дитини, а також інших майнових прав та обов'язків, передбачених договором жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі щодо визначення правового режиму майна або про утримання у фактичних шлюбних відносинах. Також в літературі зазначається, що учасники фактичних шлюбних відносин мають особисті немайнові права, аналогічні правам та обов'язкам подружжя у зареєстрованому шлюбі, в тому числі: права на материнство та батьківство, на повагу до своєї індивідуальності, на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку, на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї, на свободу та особисту недоторканність, обов'язок піклуватися про сім'ю, однак формально вони не визначені на рівні сімейного законодавства, як такі, що належать фактичному подружжю. В той же час, учасник фактичних шлюбних відносин має право на зміну прізвища на загальних підставах, а не в порядку, визначеному СК України [90, с. 91-92]. Однак, конкретний перелік зазначених

особистих немайнових прав – які з них притаманні саме учасникам фактичних шлюбних відносин, слід розглянути у третьому розділі.

1.2 Розвиток інституту фактичних шлюбних відносин (конкубінату) за законодавством, яке діяло на українських землях

Наукове дослідження правової природи фактичних шлюбних відносин та їх місця у системі сімейних відносин, які виникають між подружжям, учасниками інших сімейних союзів було б неповним без дослідження розвитку законодавства, яке діяло на українських землях, яким здійснювалося правове регулювання фактичних шлюбних відносин, прав та обов'язків фактичного подружжя як майнових, так і особистих немайнових.

Як свідчать історичні дослідження, на протязі всього періоду існування шлюбу, поряд з оформленим в тому або іншому вигляді шлюбом існував і існує на сьогодні конкубінат, тобто фактичний шлюб. На певних етапах розвитку суспільства фактичному шлюбу надавали юридичне значення. Однак він шлюбом не визнавався, а мав назву «співжиття». З прийняттям християнства таке співжиття завжди піддавалося переслідуванням з боку церкви, а іноді й державою. Проти фактичного шлюбу виступали й суспільна думка, і пануюча мораль. Конкубінат, не дивлячись на протидію, існував в минулі епохи, існує в різноманітних формах і в наші часи [20].

Поява конкубінату як врегульованого правовими нормами інституту сягає часів існування та дії римського приватного права, яке стало основою цивільного (та в певній частині сімейного) права багатьох країн світу, у тому числі й України. Зважаючи на те, що давньогрецькі міста-держави, які існували у Північному Причорномор'ї у античні часи у I ст. до н.е. потрапляють у залежність від Римської імперії, можна стверджувати про можливе запозичення ними норм римського приватного права, в тому числі й норм цивільного та сімейного права (хоча підкорені народи Північного Причорномор'я спочатку не мали прав римських громадян вони мали власне право – «право народів» і лише пізніше на

них повноцінно було поширене римське право). Певною мірою норми римського права потенційно могли бути запозичені і правовими системами інших державних утворень, які існували на українських землях в цей час, однак щодо цього точних відомостей немає. У зв'язку із цим, доцільно розглянути сімейне право Давнього Риму в контексті визначення як шлюбу, який мав державне визнання як офіційний, так і фактичних шлюбних відносин.

Шлюб у римському суспільстві розглядався тогочасними мислителями та публічними діячами як соціально значущий союз жінки та чоловіка, що визначав правове положення дітей, народжених у ньому, майнові та спадкові відносини подружжя [224, с. 75], як союз чоловіка та дружини, союз на усе життя, спілкування, засноване на божому праві та праві людському [237, с. 68], «шлюб створюється не співжиттям, але згодою, і не співжиття створює шлюб, а подружжя любов» [71, с. 46].

Як зазначає О. А. Овчатова-Редько, римському праву було відомо два основних види шлюбу: законний та незаконний. Законний шлюб (*matrimonium iustum*) укладався виключно між римськими громадянами, згідно з діючим законодавством, діти в ньому набували статусу римських громадян і володіли повним обсягом прав [115, с. 122]. В. А. Ватрас вказує, що шлюбне право Риму, регулюючи шлюбні відносини, які склались між громадянами Риму передбачало укладення двох видів шлюбу: *cum manu* (жінка повністю переходила під владу чоловіка) та *sine manu* (дружина не переходила під владу чоловіка, залишаючи за собою комплекс прав, які їй належали до шлюбу). Правовий статус подружжя повністю залежав від вказаного поділу. Шлюб *cum manu* ставив жінку у повну залежність від влади глави сімейства. Вона автоматично ставала членом сім'ї чоловіка, втрачаючи всі зв'язки із своєю родиною. Усе майно цієї жінки переходило у власність глави сімейства. У кращому разі, коли чоловік уже набув статусу *pater familiae*, жінка залишалась підвладною лише йому. А у разі не набуття чоловіком вказаного статусу, жінка потрапляла під владу його батька на правах доньки. У шлюбі *sine manu* жінка залишала за собою комплекс прав, які належали їй до його укладення. Сімейні обов'язки кожного із подружжя полягали

в зобов'язанні поважати і допомагати один одному, утримуватись від дій, які перешкоджатимуть сімейному союзу, чоловік повинен був утримувати дружину [27, с. 64–65].

На ранньому етапі римського приватного права допускалося укладення законного шлюбу через застосування способу *usus* – шляхом тривалого співжиття з майбутньою дружиною. Такий шлюб вважався укладеним із моменту відведення нареченої в будинок нареченого, а з спливом річного строку безперервного спільного проживання з жінкою, фактичне співжиття перетворювалося на *iustum matrimonium* (законний римський шлюб) (в той же час, цей термін переривався у випадку, якщо дружина протягом року залишала будинок чоловіка на три ночі [71, с. 48; 100, с. 30].

Незаконний шлюб «(*matrimonium jus gentium*)» укладався між особами, які не мали римського громадянства, відповідно до їх національного законодавства [115, с. 122]. Правові наслідки такого шлюбу також визначалися місцевими нормами (а не нормами римського права). Такий шлюб не давав чоловікові *patria potestas* (батьківської влади) та інших цивільних прав, пов'язаних з перебуванням у римському законному шлюбі (наприклад, права на емансипацію, надання сину пекулію тощо).

При цьому було заборонено укладати шлюби між римським громадянином з однієї сторони та перегрином (латином, вольновідпущеником, колоном) з іншої. Перегрини укладали шлюб між собою згідно норм «свого національного права» [118, с. 45], однак такі шлюби правових наслідків не породжували, а діти народжені у такому шлюбі не могли набути статус римського громадянина [100, с. 29]. Також існували заборони на укладення шлюбу між сенатором та вільновідпущеницею, провінціальним магістратом та громадянкою іншої провінції, вільновідпущеників з вільно народженими, вільнонародженими і актрисами, повіями і вільнонародженими [19, с. 83; 127, с. 29].

Фактичні шлюбні відносини, які виникали між особами, що не мали права укладати між собою законний римський шлюб з причини різного громадянства чи правового стану, отримали назву «конкубінат» (від латинського – *con (cum)* –

разом и *cubo* – лежу) [122, с. 68]). В період існування Римської республіки та більш раннього, царського періоду Давнього Риму, конкубінат ігнорувався тогочасною владою [31, с.73] (в аспекті правового регулювання цього сімейного союзу), а участь осіб у фактичних шлюбних відносинах каралася. Однак з часів правління принцепса-імператора Октавіана Августа, конкубінат було визнано законним зв'язком, за умови дотримання тих самих умов, що й при укладенні законного шлюбу (відсутність спорідненості, неперебування у шлюбі, досягнення шлюбного віку тощо) [115, с. 124; 224, с. 75]. Таким чином виник ще один вид шлюбу, який передбачав можливість спільного проживання жінки та чоловіка однією сім'єю з наміром підтримувати шлюбні відносини, за умови, що жоден з них не перебував у шлюбі [127, с. 29]. В цей період конкубінат розглядався як врегульоване законом фактичне співжиття жінки та чоловіка з наміром встановити шлюбні відносини [63, с. 112]. Закони Юлія та Папія Поппея, які узаконювали конкубінат, передбачали наступне: «Якщо не хочете вступати в шлюб, живіть в конкубінаті з тими жінками, з якими не можна одружуватися тому, що вони безчесні або низького походження» [31, с.75].

Конкубінат відрізнявся від шлюбу тим, що у чоловіка було відсутнє бажання вступати в шлюб, у жінки – намір слідувати соціальному становищу чоловіка, а також тим, що в цей союз вступали без мети народження дітей. Конкубінат визначався як співжиття, «дозволене законом», що означало відсутність законних перепон до вступу в шлюб [43, с.83]. Іноді виникали непорозуміння, чи було укладено шлюб, чи конкубінат. Законами Феодосія II і Валентиніана III було встановлено, якщо фактичні шлюбні відносини виникали між особами рівного соціального положення, то у випадку виникнення сумнівів вважалось, що між ними укладено шлюб, а не конкубінат [122, с. 68].

У той же час, на відміну від законного шлюбу, конкубінат не мав тих правових наслідків, які мав шлюб. Зокрема, жінка в таких відносинах не поділяла суспільного становища і соціального стану свого фактичного чоловіка. Діти, народжені в конкубінаті, не набували імені й статусу свого батька автоматично, не мали права на аліменти, не могли стати спадкоємцями після його смерті, не

одержували статусу шлюбних дітей, на них не поширювалась батьківська влада. [115, с. 124]. З іншого боку, такі діти, *liberi naturales* (природні діти), на відміну від інших народжених поза шлюбом дітей (*vulgo concepti*), наділялись деякими правами спадкування після своїх батьків, було встановлено порядок їх узаконення і т. д. Так, за бажанням батька, така дитина могла бути узаконена і набувати прав дитини, народженої у шлюбі. Згодом конкубінам також було надано ряд прав [122, с. 68].

Незважаючи на те, що римське приватне право як один з основних принципів сімейних відносин передбачало моногамію, чоловіки мали право одночасно перебувати в законному шлюбі і мати конкубіну, тоді як для жінки співжиття з іншим чоловіком, окрім чоловіка, було неприпустимим і сприймалось як подружня зрада *adulterium* (*Lex Julia de adulteriis*). Крім того, така поведінка вважалась злочином, що карався смертю [72, с. 49].

Конкубінат істотно відрізнявся від такого інституту, як *amīca* – дозволеного законом постійного співжиття неодруженого чоловіка з незаміжньою жінкою. Проте конкубінат займав більш важливе місце в римському соціальному і юридичному побуті, оскільки мав практично всі ознаки шлюбу. Від *amīca* його відрізняло лише те, що він був укладений без дотримання формальностей, але не внаслідок відсутності бажання встановити сімейні стосунки, а через об'єктивні щодо них перепони юридичного характеру [116, с. 151].

Ще однією із форм фактичних шлюбних відносин в цей час стає *contubernium*, тобто союз між рабом і рабинею. У післякласичний період такий союз між рабами отримав обмежене правове визнання, коли був заборонений продаж рабів, що живуть в *contubernium*, та їх дітей у різні місця і різним господарям [72, с. 49].

Із запровадженням християнства як державної релігії у Римській імперії, відбувається прийняття законодавчих актів, які певною мірою обмежували застосування конкубінату як альтернативи зареєстрованому шлюбу.

Так, імператором Костянтином I прийнято закон, яким було заборонено робити подарунки конкубіні, а також усиновлювати дітей, які не походили із

законного шлюбу, в подальшому було скасовано будь-які правовідносини батьків та дітей, народжених у конкубінаті [22, с. 83; 24, с. 66], в тому числі право сенаторів дарувати або заповідати будь-яке своє майно своїм дітям, що були народжені в конкубінаті [31, с. 77].

Під час правління імператора Юстиніана в Дигестах визначалися умови, за яких проживання у конкубінаті було неможливим. Норми Дигестів дозволяли мати за конкубіну вільнонароджену жінку чесного життя лише після заяви перед свідками, в іншому випадку таке співжиття розцінювалося як перелюбство [47]. На той час перебувати в конкубінаті дозволялось лише з вільнонародженою жінкою, жінкою місце народження якої невідоме чи з жінкою, яка є вільновідпущеницею іншої особи. Для того, щоб встановити наявність в жінки статусу «конкубіни» у неї необхідно було отримати дозвіл. Питання про те, чи була жінка конкубіною, вирішувалось за наявності її волі [122, с. 69].. Дигести також передбачали, що конкубіною могла стати жінка будь-якого віку, не молодше 12 років [47]. При цьому необхідним було дотримання наступних умов: чоловік повинен був мати лише одну конкубіну; конкубіна протягом усього часу існування конкубінатних відносин повинна була жити лише з одним чоловіком та в його домі; діти були народжені конкубіною в домі їх батька та виховувалися ним [31, с. 77]. З іншого боку, було розширено права дітей, що походили із конкубінату, які отримали зокрема право спадкування частки майна у розмірі 1/12 майна батька, а за відсутності дітей, народжених у законному шлюбі – усю спадщину; встановлено рівність у спадкових правах щодо майна матері дітей, народжених у шлюбі та у конкубінаті [22, с. 83; 116, с. 152].

У зв'язку з поширенням християнства, 895 року візантійський імператор Лев Мудрий видав закон, згідно з яким конкубінат скасовувався. Тобто чоловіку, який проживав із конкубіною необхідно було вступити в шлюб з нею або відпустити її. Крім того, офіційним шлюбом визначався лише той, який був укладений виключно за допомогою церковного вінчання. У випадку недотримання церковної форми укладання шлюбу, шлюб визнавався незаконним [67, с. 222; 100, с. 33]. Дані положення стосувалися усіх вільних людей, однак не

поширювалися на рабів (однак 1095 року обов'язковість вінчання для дійсності шлюбу була поширена і на рабів, а з XII ст. було додатково підтверджено дійсність виключно релігійних шлюбів) [234, с. 339].

Таким чином, у Візантії конкубінат був скасований у IX ст., тоді як на Заході продовжував існувати аж до XII ст. [100, с. 34], а окремі елементи визнання фактичних шлюбних відносин нарівні із законним шлюбом, можемо помітити в Західній Європі до XVI-XVII ст., зважаючи на застосування до таких шлюбів доктрини католицизму про те, що таїнство шлюбу полягає не в здійсненні церковного обряду, а в самому існуванні подружнього союзу, що допускало визнання юридичних наслідків навіть за таємними шлюбами за умови подальшого спільного проживання пари, їх позиціонування як чоловіка та дружини, відсутності перешкод до вступу у законний шлюб [22, с. 84]. В цілому, в Західній Європі де юре можливість укладання фактичних шлюбних відносин була можливою до першої половини XVI століття, передусім до ухвалення Тридентським собором 1542 року форми церковного шлюбу, коли останній залишився єдиним законним юридичним способом оформити сімейні відносини. Подібні зміни в цей же час відбувалися і у протестантських державах, в яких визнавалися виключно церковний або цивільний шлюб [100, с. 36-37].

У більш пізній період, як відомо, усі релігії, що сповідувалися в більшості країн світу і мали статус державних чи офіційних (християнство, іслам, іудаїзм тощо), засуджували будь-яке позашлюбне співжиття. Тому тривалий час правовий захист особам, які перебували у фактичному шлюбі, не надавався, а відповідні відносини між особами не визнавалися правовими. Визнання окремих правових наслідків шлюбу за фактичними шлюбними відносинами, в європейських державах відбулося лише в останніх десятиліттях XX ст., починаючи із прийняття Швецією закону «Про конкубінат» в 1987 році та Норвегією закону «Про спільне домашнє господарство» в 1991 році. В подальшому, географія країн, які визнали правові наслідки за фактичними шлюбними відносинами збільшилася, хоча на даний час єдиною державою, яка межує з Україною і юридично визнала фактичні шлюбні відносини є Угорщина (про зазначене буде йти мова у підрозділі 1.3

дисертації).

Повертаючись до аналізу сімейного законодавства, яке діяло на українських землях, в частині правового регулювання фактичних шлюбних відносин, слід звернутися до правового досвіду Руської держави.

Зокрема, за дохристиянських часів у Київській Русі сімейні відносини мали патріархальний характер. Вони регулювались передусім нормами звичаєвого права і основним способом укладення шлюбу був увід або купівля нареченої [58, с. 4]. Такі шлюби природно не відрізнялися особливою міцністю й тривалістю, тому фактичні шлюбні відносини, які виникали поза волею батьків наречених (а отже, не мали законного статусу) були непоодинокими.

В подальшому, правове регулювання сімейних відносин, крім звичаєвих норм, почало врегульовуватися княжим законодавством, а після запровадження християнства – і церковними уставами.

В пам'ятках права Київської Русі не містилося окремо норм, які регулюють саме сімейні відносини, однак мали місце певні заборони, що стосуються сім'ї і моралі. Дані заборони містилися в церковних уставах Володимира і Ярослава. До таких заборон пізніше ж було віднесене умикання боярських дружин і дочок, розпуста (самовільне розлучення із дружиною), народження незаміжньою дочкою позашлюбної дитини, укладення шлюбу між близькими родичами, перелюбство, приведення в будинок нової дружини без розлучення з попередньою, двоєженство, співжиття із черницею, кума з кумою, брата із сестрою, свекра з невісткою, одночасне співжиття із двома сестрами, двох братів з однією дружиною, мачухою і т.п. [65, с. 64]. З іншого боку, руське звичаєве право допускало конкубінат, особливого розповсюдження в той час набуло співжиття господ з їхніми рабинями, на це вказують положення Руської Правди XII століття (згідно з якою після смерті господаря його раба-наложниця та її діти від нього мають бути вільними [51, с. 38]).

Як зазначає Н. М. Демиденко, за звичаєвим правом шлюб визнавався законним за умов проведення: змовин (угоди нареченого з родичами молодої); заручин (підтвердження результатів змовин самими молодими); весілля як

остаточного шлюбного ритуалу [46, с. 21]. В цей період вінчалися лише князі і бояри, а у простих людей шлюби продовжували здійснюватися за допомогою язичницьких обрядів. За церковними канонами, такі шлюби мусили вважатися беззаконними, але простий народ, іноді й вищі верстви суспільства тоді їх не вважали такими [120, с. 120]. При цьому, до прийняття Литовського статуту прямої заборони на укладення невінчаних шлюбів у законодавстві не містилося, такі шлюби визнавалися законними не лише державним урядом, а й церквою [46, с. 21]. Канонічне право в цей період не визнавало відносини конкубінату, зважаючи на запозичення візантійського права [67, с. 222], однак невінчані шлюби у дану категорію не входили; до них відносилися шлюби, укладені з порушенням як норм канонічного, так і звичаєвого права.

Таким чином, в зазначений період спостерігається дуалізм у ставленні держави і суспільства до фактичних шлюбних відносин: з одного боку норми світського сімейного права містять ряд правових норм заборонного характеру, спрямовані на припинення практики фактичних шлюбних відносин, з іншого – практика укладення невінчаних шлюбів, які уклалися відповідно до норм звичаєвого права зберігалася ще протягом тривалого часу і певний час такі шлюби мали юридичне значення, в тому числі визнання з боку православної церкви. Юридичного визнання не мали лише фактичні шлюбні відносини, які виникли всупереч нормам як канонічного права, так і звичаєвого.

Попри те, що українські землі з IX по XX ст. входили до складу різних держав – Київської Русі, руських князівств, в тому числі Галицько-Волинського князівства (Королівства Руського), Великого князівства Литовського, Королівства Польського, Речі Посполитої, Української гетьманської держави, Московського царства, Російської та Австро-Угорської імперій до 1917 року ставлення держави у питанні правового регулювання фактичних шлюбних відносин та правових наслідків фактичного шлюбу істотно не змінювалась – такі відносини не породжували правових наслідків шлюбу.

В той же час, в XVI ст. відбувається зміна відношення держави і церкви до невінчаних шлюбів, які втратили визнання і перетворилися із правової точки зору

у фактичні шлюбні відносини (конкубінат). Зокрема, ст. 12 розділу III Литовського статуту 1529 року визначала поняття «незаконнонародженої дитини», як дитини, від якої відмовився батько публічно або записав про це в заповіті, або дитини, народженої від невінчаної дружини [68, с. 24], а визначаючи питання спадкування та опіки у розділах 4 і 5 Литовського статуту поширювали їх лише на дітей, народжених у шлюбі [69, с. 25–31]. Аналогічним чином визначався правовий статус позашлюбної дитини у Литовському статуті 1566 року (артикул 23 розділу III) [69, с. 81].

Тогочасне законодавство регулювало далеко не всю гаму фактичних шлюбних відносин і сімейних відносин, тому ще довго разом з ним існують норми звичаєвого права, з якими воно перебуває в постійній колізії й конкуренції. Тому суди, у своїй діяльності керувалися також нормами звичаєвого права. Підтвердженням цьому є висловлена у праці відомого свого часу історика західно-руського права, професора М. Буданова теза, відповідно до якої у праві XVI – XVII століть панувала подвійність в поглядах на умови сприятливого укладення шлюбу. Так, поряд з «вінчальними» існували і «невінчані» шлюби, і всі споріднені і правові відносини, які випливали з «невінчаного браку», мали таку саму силу, як і наслідки церковного шлюбу; але коли виникали спірні питання, що вимагали розв'язання в судових інстанціях відносно прав, що надаються тим і іншим шлюбом, суди віддавали перевагу шлюбу вінчаному над невінчаним [46, с. 22]. У зазначений період фактичні шлюбні відносини поширювались не лише серед мирян, але й були дуже популярні серед духівництва, що зверталися до вінчання лише після декілька років спільного проживання. З метою боротьби із згаданим явищем, приймається наказ київського митрополита Ісайї Кипинського 1634 року, у якому церковне вінчання встановлено, як єдина можлива й обов'язкова форма узаконення співжиття між особами – служителями церкви, а порушення цієї вимоги надавало священнику право відлучати від церкви тих осіб, які знаходилися у невінчаному шлюбі [81, с. 143]. 18 листопада 1744 року приймається Указ Священного Синоду, який зобов'язує всіх священників в обов'язковому порядку відбирати розписки у пар, які

повінчалися, про те, що вони негайно після вінчання вступають у співжиття й почнуть вести спільне господарство, не чекаючи, так званого «обрядового весілля». Згадані документи також визначили, що діти, народжені від «невінчених» шлюбів є позашлюбними і такими, що не мають право дітей, народжених у шлюбі; жодних прав не має і дружина у «невінчаному» шлюбі [8]. Але даний указ не досяг поставленої мети, оскільки його результатом стало лише те, що тепер весілля справляли в один день із вінчанням. Якщо ж після вінчання виникала необхідність терміново відкласти весілля, а відповідно до звичаю молоді не мали права вступати в подружні відносини до того моменту як буде проведений обряд, то на те, що було зроблене вінчання й що відібрано підписки в молодих, як правило, ніхто не звертав уваги. Ще один факт, який підтверджує заперечення вінчання, це те, що якщо після вінчання один з молодят умирав, то його ховали звичайно як неодруженого або незаміжню, тому що не було зроблено обряд відповідно до норм звичаєвого права [66, с. 6]. Таким чином, звичаєве право було настільки стабільним, що церковне освячення шлюбу входило в побут аж до XIX ст. [46, с. 21-22].

Більш пізніші пам'ятки права, яке діяло на українських землях, аналогічно положенням Литовського статуту лише визначали правовий статус дітей, народжених у фактичних шлюбних відносинах, а також обмеження, які виникали у цих осіб. Зокрема, зазначені питання регулювалися у проекті «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року (артикул 21 розділу XIII) [8, с. 567], проекті «Зібрання малоросійських прав» 1807 року (параграф 1 Глави I; параграфи 1, 2, 63–68 глави IV) [69, с. 888, 901, 907], проекті «Зводу місцевих законів Західних губерній» 1837 року (параграфи 288–292 глави першої розділу другого Книги першої Частини другої) [70, с. 284]. Зокрема, в «Правах, за якими судиться малоросійський народ», правовий статус таких дітей визначався передусім в аспекті позбавлення їх права на спадкування після їх батьків та інших родичів (крім материнського майна), хоча діти, народжені у фактичних шлюбних відносинах у випадку, якщо в подальшому їх учасники одружилися між собою вважалися такими, що народилися у шлюбі. У «Зібранні малоросійських прав»

вказувалося, що законними є не лише діти, народжені у шлюбі, а й народжені після смерті їх батька (протягом 10 місяців). При цьому, слід зазначити, що жоден із вище перерахованих правових актів детально не визначали особливості фактичних шлюбних відносин — законодавець просто не помічав таких відносин і не надавав їм значення у плані правових наслідків для їх учасників, а також дітей, які народилися у таких відносинах (а лише визначав обмеження для таких дітей). Єдиним визнаним законом і таким, що отримував правовий захист був «законний шлюб», тобто шлюб, укладений за релігійними канонами залежно від віросповідання подружжя, а відповідні права та обов'язки жінки та чоловіка, батьків та дітей залежали від наявності зареєстрованого шлюбу.

Звід законів Російської імперії, який поширив свою дію на українські землі після скасування попередніх правових актів, в тому числі і Литовських статутів, 1842 року в цілому також визнавав єдиною офіційною формою проживання церковний шлюб. Люди, які жили разом без його укладення, називали свої відносини цивільним шлюбом. Таку назву для позначення незареєстрованих відносин використовують і в наш час у державах пострадянського простору, хоча вона не відповідає положенням закону [121]. У той же час, положення Зводу законів містили ряд новел у правовому регулюванні фактичних шлюбних відносин в частині визнання за ними окремих правових наслідків. Так, Частина третя Глави I Розділу II Книги першої, визначаючи правовий статус позашлюбних дітей, надавала їм право на утримання з боку батька до повноліття, а не лише право спадкувати материнське майно [70, с. 30–31]. Аналогічно обов'язок батька щодо утримання дитини, народженої поза шлюбом був передбачений Галицьким цивільним кодексом 1797 року (ст. 141, 143, 147) [40, с. 77, 79]. Цим же документом передбачався обов'язок матері виховувати позашлюбних дітей (ст. 145), а у випадках поганого виховання, якщо ставиться під загрозу «благополуччя та безпека потомства» такий обов'язок покладался на батька (ст. 146). У свою чергу дитині надавалось право на зазначення у метричних книгах імені не тільки матері, але й батька (ст. 150) [40, с. 79]. Схоже були визначені права батьків та позашлюбних дітей у Австрійському цивільному

уложенні 1811 року (ст.ст. 165–171), при цьому обов'язки щодо утримання, виховання та забезпечення дитини належить обом батькам, хоча пріоритет на утримання надавався батькові, а виховання – матері [70, с. 1041]. Таким чином, від повного невизнання правових наслідків фактичних шлюбних відносин у києворуський та польсько-литовський період історії держави і права України, у період входження українських земель до складу Австро-Угорської та Російської імперій та дії на цих землях відповідного імперського законодавства, законодавець перейшов до невизнання лише прав та обов'язків подружжя за особами, які знаходяться у фактичних шлюбних відносинах, і зазначене вже не поширювалося на права та обов'язки батьків та дітей, народжених поза законним шлюбом (хоча обсяг їх прав та обов'язків був меншим порівняно із правами та обов'язками дітей, народжених у законному шлюбі, зокрема вони не мали права на прізвище, стан та інші переваги, що належать їх батькові, право спадкування батьківського майна).

Більш істотні зміни у питанні врегулювання шлюбних, подружніх, батьківських та опікунських відносин відбулися у зв'язку із приходом до влади в Україні більшовиків і входженням України до складу Радянського Союзу.

18 та 19 грудня 1917 р. Всеросійський Центральний виконавчий комітет та Рада народних комісарів РНК РРФСР видали декрети «Про громадянський шлюб і про ведення книг запису актів громадянського стану» та «Про розлучення». Цими нормативно-правовими актами забезпечено юридичну рівність жінки та чоловіка в сімейних відносинах, усунуто церкву від функції реєстрації актів цивільного стану, в тому числі шлюбу, замінено батьківську владу над дітьми обов'язком виховання дітей з урахуванням інтересів як самих дітей, так і суспільства в цілому, урівнено в правах позашлюбних дітей із дітьми, народженими у шлюбі тощо. Положення декретів були відтворені й на рівні сімейного законодавства Української РСР. Зокрема, від 20 лютого 1919 р. було прийнято декрети Раднаркому України «Про громадянський шлюб і про ведення книг запису актів громадянського стану», «Про організацію відділів ЗАГС» та Декрет УРСР «Про розлучення» [97, с. 4–5].

Хоча Декретом Раднаркому УРСР «Про громадянський шлюб та ведення книг запису актів громадянського стану» визнано єдиним законним шлюбом той, який зареєстрований в органах РАГС, однак було збережено дію попередньо укладених релігійних та фактичних шлюбів, а також урівняно в правах дітей, народжених у шлюбі та позашлюбних дітей [20, с. 86; 97, с. 6–7]. Аналогічна ситуація збереглася і після прийняття Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану Української РСР 1926 року, ст. ст. 104 і 105 якого передбачали визнання виключно цивільного шлюбу, тобто такого, що зареєстрований в органах реєстрації актів цивільного стану, який породжував права і обов'язки подружжя (на відміну від аналогічного кодексу РРФСР, який прирівняв фактичні шлюбні відносини за правовими наслідками до шлюбу). Відносно осіб, які на момент набрання зазначеним законом сили вже фактично перебували у шлюбі, закон передбачив можливість його зареєструвати, враховуючи до періоду перебування у зареєстрованому шлюбі період фактичного перебування у шлюбі. На майно, набуте особами за час фактичного перебування у шлюбі до введення в дію нормативних вимог про державну реєстрацію шлюбу, закон поширював ті ж положення, що й відносно майна осіб, які перебували у зареєстрованому шлюбі (ст. 10) [124, с. 100–101]. Така ситуація зберігалася до 1944 року, коли було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям, посилення охорони материнства та дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» і заснування ордена «Материнська слава» та медалі «Медаль материнства». Цим Указом було визнано юридичну силу лише за зареєстрованими в органах реєстрації актів громадянського стану шлюбами (в той же час, особи, які перебували в фактичних шлюбних відносинах до прийняття цього Указу, мали право оформити свої відносини, зареєструвавши шлюб з зазначенням терміну фактичного спільного проживання). З іншого боку, даним Указом було встановлено, що походження дитини визначається виключно на основі встановлення того, чи народжена вона у зареєстрованому шлюбі (в такому випадку батьком дитини була особа, що знаходилася із матір'ю дитини у шлюбі)

чи без такого (в такому випадку дитина записувалася за прізвищем матері дитини з по батькові за вказівкою матері, а остання не вправі була в судовому порядку вимагати встановлення батьківства та вимагати сплати аліментів на утримання дитини з особи, яка не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини). Позашлюбна дитина не мала права на прізвище батька та його по батькові, була позбавлена права на аліменти, пенсію у зв'язку із втратою годувальника, права спадкування тощо [14, с. 50]. Фактичні шлюбні відносини юридичного значення не мали, а особам, що перебували в таких відносинах до його видання і бажали зберегти ці стосунки, надавалася можливість зареєструвати шлюб в органах РАГС із зазначенням строку фактичного спільного життя [80, с. 101].

Кодекс про шлюб та сім'ю України 1969 року стосовно осіб, що не перебували у зареєстрованому в органах державної влади шлюбі, не передбачав жодних правових наслідків. З іншого боку, даний документ знову урівнював в правах дітей, народжених у шлюбі і поза шлюбом, а також визначав механізм встановлення походження позашлюбних дітей [68].

Таким чином, в радянський період української державності фактичні шлюбні відносини спочатку отримали визнання (поряд із зареєстрованим шлюбом), однак в подальшому єдиною підставою виникнення прав та обов'язків подружжя лишився лише шлюб, зареєстрований органами РАГС. В той же час, права та обов'язки дітей, народжених у фактичних шлюбних відносинах, та їх батьків, не відрізнялися від аналогічних прав та обов'язків батьків, що перебувають у шлюбі між собою та їх дітей, народжених у шлюбі (за винятком короткого періоду з 1944 по 1969 роки).

Перша спроба легалізувати фактичні шлюбні відносини в незалежній Україні була здійснена в Законі України «Про власність» від 7 лютого 1991 року. В ч. 1 ст. 17 цього закону було вказано, що майно, набуте в результаті спільної праці членів сім'ї, є їх спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено домовленістю між ними [133]. В прямому розумінні це положення закону не можна було тлумачити як таке, що стосується фактичного подружжя. По-перше, в ньому було сказано про членів сім'ї, хоча фактичне подружжя, згідно з нормами

чинного тоді сімейного законодавства, не визнавалося членами однієї сім'ї. По-друге, в цій нормі йшлося про набуття майна спільною працею членів сім'ї, у той час як фактичне подружжя нерідко складали особи, які проживали в містах і не працювали разом. Незважаючи на ці очевидні обставини, суди почали тлумачити ч. 1 ст. 17 Закону України «Про власність» «на користь» фактичного подружжя. На цій підставі вони визнавали майно, набуте сторонами за час спільного проживання, спільним майном сторін, передусім в період з 1991 по 2004 рік (момент набуття чинності СК України) [17; 196, с. 165].

В той же час, як свідчить правова позиція, викладена у постанові Верховного Суду від 17 червня 2021 року у справі № 489/5982/17 (за загальним правилом дії законів та інших нормативно-правових актів у часі (частина перша статті 58 Конституції України) норми СК України застосовуються до сімейних відносин, які виникли після набуття ним чинності, тобто не раніше 01 січня 2004 року. До сімейних відносин, які існували до 01 січня 2004 року, норми СК України застосовуються в частині лише тих прав і обов'язків, що виникли після набуття ним чинності. Положення Кодексу про шлюб та сім'ю України не містили норми про спільне проживання жінки та чоловіка однією сім'єю, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі. Зазначене положення передбачене статтею 74 СК України, який набрав чинності з 01 січня 2004 року. Тому встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу в період до 01 січня 2004 року законом не передбачено) [129].

В. А. Ватрас зазначає, що в СК України з'явилася ціла низка законодавчих новел, які або оформлені в якості нових правових інститутів, або кардинально змінили напрямки та зміст існуючого правового регулювання. Серед цих новел можливо є закріплення правового інституту фактичних шлюбних відносин у формі виникнення права на майно та на взаємне утримання жінки та чоловіка, що проживають однією сім'єю без шлюбу (ст. 74, 91 СК України) [140].

Дійсно, чинний СК України, який набрав чинності 1 січня 2004 р., надає визначення шлюбу як єдиної можливої форми, що визнається державою. А саме: «Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному

органі реєстрації актів цивільного стану» (ст. 21 СК України). Законодавець також уточнює, що релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків, які надаються шлюбом. В той же час, СК України не визнає як фактичні шлюбні відносини такими, що породжують права та обов'язки подружжя, в той же час надає особам, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах права: врегулювати свої сімейні відносини договором (ч. 2 ст. 9), на майно, набуте за час спільного проживання відповідно до правового режиму права спільної сумісної власності (ст. 74), на утримання на випадок непрацездатності з боку партнера (ст. 91), на усиновлення дитини (ч. 4 ст. 211) [211].

Попри в цілому позитивну оцінку новел сімейного законодавства стосовно фактичних шлюбних відносин, не можна не зазначити, що в СК України ідея врегулювання цих сімейних відносин не набула завершеного вигляду.

По-перше, не всі його рішення у цій галузі є достатньо узгодженими. Так, та обставина, що ст. 74 СК України певною мірою прирівнює фактичний шлюб до зареєстрованого, небезпідставно може тлумачитися як порушення передбаченого ст. 25 СК України фундаментального принципу регулювання шлюбно-сімейних відносин – моногамії. Початкове формулювання ст. 74 СК України (у редакції Закону України від 10 січня 2002 року), у якій йшлося про право на майно жінки та чоловіка, «які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою», давало підстави вести мову про можливість існування двох шлюбів одночасно: зареєстрованого (офіційного) і фактичного шлюбу. Такий висновок впливав і з положень ст.ст. 75-76 СК України та ст. 91 СК України, зокрема, з тієї обставини, що виникала можливість жінки (чоловіка) отримувати аліменти як від особи, з якою вона (він) перебували у зареєстрованому шлюбі (ст. 75 СК України), так і від особи, з якою вона (він) перебували у незареєстрованому, «фактичному» шлюбі (ст. 76 та 91 СК України) [111, с. 133].

По-друге, у частині 1 ст. 21 СК України 2002 р. «Поняття шлюбу» встановлюється, що „шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в державному органі реєстрації актів громадянського стану”, чим заперечується

визнання статусу шлюбу за фактичними шлюбними відносинами. Більш того, на цьому принциповому положенні наголошується у частині 2 цієї ж статті, яка передбачає, що «Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя» [211]. Хоча у частині 2 ст. 21 СК України при цьому, на жаль, не уточнюється без якого шлюбу – зареєстрованого чи можливо і незареєстрованого – не виникають правовідносини у подружжя, але у літературі з цього приводу висловлена точка зору, що у наведеній нормі йдеться саме про зареєстрований шлюб [111, с. 51]. Але таке тлумачення суперечить закріпленому в ст. 74 СК України положенню, згідно якого, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними [211]. Отже запропонований в СК України підхід до вирішення цього питання може потягти за собою непередбачувані правові наслідки.

На нашу думку, формулювання згадуваних норм СК України, дійсно, не є бездоганними, про що свідчить і та обставина, що в назву та зміст ст. 74 СК України Законом України від 22 грудня 2006 р. були внесені зміни, спрямовані на уникнення можливості перебування однієї особи одночасно у зареєстрованому і незареєстрованому (фактичному) шлюбах. Проте, це не знижує значення визнання юридичного значення фактичного шлюбу, зокрема, визнання його підставою виникнення правовідносин між фактичним подружжям, так само, як і підставою виникнення сімейних відносин.

Висновок про можливість визнання фактичного шлюбу підставою виникнення правовідносин не тільки між фактичним подружжям, але й підставою виникнення сімейних відносин підтверджується і положеннями частини 4 ст. 3 СК України, яка передбачає, що сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом, і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [211].

Таким чином, в Україні правове регулювання фактичних шлюбних відносин

відбувалося вже в період існування грецьких міст-держав Північного Причорномор'я відповідно до норм римського права (інститут конкубітату), однак до 1917 року для осіб, які перебували у таких відносинах, а також дітей, такі відносини не створювали жодних правових наслідків шлюбу – законодавство визнавало виключно церковний шлюб як єдину підставу виникнення прав та обов'язків подружжя, батьків та дітей. Лише в кінці XVIII ст. відбувається часткове зрівнювання прав та обов'язків дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом у частині права на виховання та утримання. Заміна церковного шлюбу на шлюб, зареєстрований органами реєстрації актів цивільного стану як на єдину підставу виникнення прав та обов'язків подружжя, що відбулася у зв'язку зі змінами сімейного законодавства у 1917–1926 роках, призвела до часткового визнання фактичних шлюбних відносин (в частині прав та обов'язків подружжя) й остаточного відділення правового статусу батьків та дітей від наявності зареєстрованого шлюбу між батьками дитини. Лише в період з 1944 по 1969 року держава повертається до радикального невизнання правових наслідків фактичних шлюбних відносин, навіть у частині правового статусу дитини, народженої у таких відносинах. Прийняття чинного СК України зумовило визнання за фактичними шлюбними відносинами низки правових наслідків у майновій та особистій немайновій сфері, зокрема щодо спільності набутого в цих відносинах майна, надання можливості урегулювати правовий режим майна договором, а також щодо аліментних прав та права на усиновлення.

1.3 Зарубіжний досвід правового регулювання фактичного шлюбу

Сучасний етап розвитку сімейного законодавства України зумовлює визнання з боку держави не тільки шлюбу, а й інших союзів жінки та чоловіка, спрямованих на створення сім'ї. Одним із найдавніших сімейних союзів, які не є шлюбом, є проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без дотримання встановленого законодавством порядку укладення шлюбу (через здійснення

релігійних обрядових дій, укладення угоди, реєстрацію в державних органах тощо). Зважаючи на те, що ст. 21 СК України визнає єдиною формою шлюбу шлюб, зареєстрований в органах державної реєстрації актів цивільного стану, а інші форми сімейних відносин, в тому числі і ті, які ґрунтуються на релігійних нормах або на спільному проживанні або цивільно-правовому договорі партнерства, сімейне законодавство України не визнає такими, що призводять до виникнення прав та обов'язків подружжя. Спробуємо дослідити зарубіжний досвід правового регулювання цієї проблеми.

Якщо аналізувати країни колишнього СРСР, то їх сімейне законодавство визнає лише шлюб, зареєстрований в органах реєстрації актів цивільного стану, а фактичний шлюб знаходиться поза межами правового регулювання і не має правових наслідків [43, с. 86].

Чинний Сімейний кодекс Російської Федерації уникає використання термінів «фактичний шлюб» та «фактичні шлюбні відносини». Для позначення осіб, які перебували певний час у таких відносинах, використовується словосполучення «особи, які не перебували в шлюбі між собою». Серед випадків, коли застосовується таке словосполучення, зокрема, можна назвати необхідність встановлення походження дитини від фактичного батька (статті 48-51, 54 Сімейного кодексу Російської Федерації).

Слід звернути увагу, що навіть спільна власність відповідно до частини 3 статті 244 Цивільного кодексу Російської Федерації виникає лише у випадках, встановлених законом, водночас як законодавство не передбачає встановлення такого режиму власності щодо позашлюбного співмешкання. Так, щодо спільно нажитого майна таких співмешканців діє режим спільної часткової власності, а стосовно іншого майна – режим індивідуальної приватної власності. Значення для встановлення режиму власності для таких осіб не має і те, що вони проживали разом (однією сім'єю) тривалий час, вели спільне господарство, мали спільний бюджет, виховували спільних дітей.

У Білорусі законодавство також визнає лише шлюб, зареєстрований в органах реєстрації актів цивільного стану. Фактичний шлюб знаходиться поза

межами правового поля, а особи, які знаходяться в таких відносинах, білоруським законом не розглядаються як «осередок суспільства».

Так само і сімейні кодекси Азербайджанської Республіки, Вірменії, Республіки Молдова, Цивільний кодекс Грузії та інше законодавство країн-учасниць СНД не визнають фактичні шлюбні відносини і не надають їм правового значення [43, с. 86].

В той же час, у сімейному законодавстві країн ЄС та США вже давно намітилась тенденція на визнання юридичних наслідків за позашлюбними союзами, правовий статус яких може бути різний. Окремі види таких сімейних союзів (осіб як різної, так і однієї статі) можуть передбачати наявність особливого способу (процедури) його укладення: письмова згода (Франція), заява (Бельгія, Ісландія, Люксембург), святкова церемонія (Данія, Нідерланди), або і не передбачати, а визнаватись постфактум (Угорщина, Італія, Португалія, США, Швейцарія) тощо [43, с. 86].

На даний час сімейне законодавство багатьох країн крім шлюбу передбачає існування цивільного партнерства як офіційно зареєстрованого сімейного союзу, який не є шлюбом, але підтверджений документально (як правило, у формі договору про цивільне партнерство) і має правові наслідки, які зближують його зі шлюбом.

Інститут зареєстрованого партнерства є одним із поширених у країнах-членах ЄС правових інститутів, пов'язаних з сімейним правом. Він був запроваджений та закріплений на законодавчому рівні в окремих європейських країнах наприкінці минулого століття як відповідь на поширення в суспільстві сімейних відносин між чоловіками та жінками без офіційного укладення шлюбу, а також між особами однієї статі, які у той час в принципі не могли укласти шлюб або легалізувати свої стосунки будь-яким іншим способом. Як зазначає І. Е. Ревуцька, відносно останньої категорії інститут зареєстрованого партнерства надав змогу державам забезпечити компроміс між неготовністю суспільства до сприйняття одностатевих шлюбів та необхідністю забезпечити права осіб однієї статі, не пов'язаних спорідненням, які перебували у фактично сімейних

відносинах [139, с. 146-147].

Цивільне партнерство (інші назви – цивільний союз, громадянське партнерство, домашнє партнерство, внутрішнє партнерство, зареєстроване партнерство та ін.) в науковій літературі визначається як визнаний державою соціальний інститут, у якому можуть бути узаконені відносини двох людей, які не бажають або не мають можливості за законом зареєструвати шлюб [214, с. 77].

На даний момент цивільні партнерства легалізовані у 45 країнах (в тому числі у 25 країнах Європи, ще у 7 вони існували раніше, однак були скасовані у зв'язку із легалізацією одностатевих шлюбів). При цьому, переважно можливість вступу у цивільне партнерство надається одностатевим парам (тільки у десяти країнах цивільні партнерства можливі лише між особами різних статей), проте в більшості країн різностатеві пари також можуть зареєструвати свої відносини так само. Зокрема, це стосується країн Бенілюксу, Франції, Великобританії (крім Шотландії), Греції, Мальти, Естонії, Італії, Сан-Марино, Андоррі, Монако, Кіпру, а також в британських володіннях Гібралтар та Острів Мен; усіх держав [1]. У зв'язку із цим, цивільне партнерство може розглядатися як фактичні шлюбні відносини між жінкою та чоловіком, які однак базуються на договорі або відповідній їх реєстрації у державних органах.

Певною мірою на запровадження цивільного партнерства як виду фактичних шлюбних відносин вплинула практика Європейського суду з прав людини. На початковому етапі Суд поняття «сім'я» зводив лише до відносин між подружжям» і не визнавав інші зв'язки, що існують між особами «de facto», оскільки в очах авторів Конвенції 1950 року вказаним поняттям охоплювалось здебільшого (якщо не виключно) життя одружених пар. Зазначена обставина підтверджувалася багатьма рішеннями Європейського Суду з прав людини, в тому числі у справі «Абдулазіз, Кабалез та Балкандалі проти Сполученого Королівства» (1985 року), «Беррехаб проти Нідерландів» (1988 року). Попри це, Суд в подальшому підтвердив підхід, згідно із яким поняття «сімейне життя» не обмежується виключно відносинами, заснованими на шлюбі, і може включати також інші «фактичні сімейні зв'язки, коли сторони спільно живуть поза

шлюбом» [215, с. 104, 197; 225, с. 263]. Зокрема, у справі «Джонстон та інші проти Ірландії» (1986 року), Європейський суд зазначив, що заявники (які перебували у фактичних шлюбних відносинах протягом 15 років) складають «сім'ю» в розумінні ст. 8 Конвенції і, відповідно, мають право на її захист, незважаючи на те що їх відносини існують поза законним шлюбом. На думку Суду, для нормального розвитку природних сімейних відносин між заявниками та їх дочкою необхідно, щоб її правове і соціальне становище вважалось аналогічним статусу дитини, народженої у шлюбі. Аналіз правового становища третьої заявниці показав суттєві відмінності між її статусом та статусом дітей, народжених у шлюбі; крім того у заявників були відсутні засоби щодо усунення або зменшення цих відмінностей. Суд прийшов до висновку, що відсутність належного правового режиму, який би відображав природні родинні зв'язки третьої заявниці, представляло собою неповагу до її сімейного життя, а також сімейного життя її батьків, оскільки зв'язку між ними і третьою заявницею носили тісний і особистий характер [37, с. 121; 188; 225].

У справі «Кіган проти Ірландії» (1994 року), в якій Суд розглядав питання про те, чи має право батько дитини, яка народжена поза шлюбом, стати її опікуном, Суд нагадав, що поняття сім'ї не обмежується відносинами, які впливають з укладення шлюбу, це поняття може охоплювати й фактичні сімейні зв'язки, якщо її учасники проживають разом без укладення шлюбу. Дитина, народжена від таких відносин, є частиною цього сімейного союзу з моменту народження і завдяки самому факту її народження [37, с. 121; 87, с. 111; 215, с. 247; 225].

У справі «Кроон та інші проти Нідерландів» (1994 року), в якій вирішувалося питання щодо виключної презумпції походження дитини, заснованої на зареєстрованому шлюбі без можливості добровільного визнання батьківства її біологічним батьком, який перебував у фактичних шлюбних відносинах з матір'ю дитини, Суд зазначив, що поняття «сімейне життя» не обмежується відносинами, заснованими на шлюбі, і може поширюватися і на інші фактичні сімейні зв'язки, при яких сторони живуть разом поза шлюбом. Спільне

проживання, як правило, є обов'язковою умовою сімейного життя, проте у виняткових випадках і інші чинники можуть свідчити про те, що конкретні відносини досить стабільні, для того щоб розглядати їх як фактичні сімейні зв'язки. Дитина, що народилася в результаті подібних відносин, є членом подібного сімейного союзу з моменту народження і в силу самого факту народження. Суд погодився з тим, що між заявниками існують відносини, рівнозначні сімейному життю [37, с. 121-122; 88, с. 105; 215, с. 247; 225].

Подальші рішення Європейського суду з прав людини визначали, що існування або відсутність «сімейного життя» по суті є питанням факту, в основі якого лежать існуючі на практиці тісні особисті зв'язки. (К. та Т. проти Фінляндії 2000 року); щоб визначити, чи розглядаються відносини як «сімейне життя», може виявитися корисним враховувати певну кількість обставин, наприклад, чи живе пара разом і як довго, чи мають вони спільних дітей, позашлюбних або інших, доказ їх зобов'язань по відношенню один до одного. (X, Y та Z проти Сполученого Королівства 1997 року. Як свідчить практика Європейського суду з прав людини, спільне проживання, зазвичай, є важливою умовою для визнання існування між особами сімейного життя. Втім, у деяких випадках для підтвердження наявності сімейних зв'язків ця обставина виявляється не обов'язковою, оскільки інші чинники також можуть вказувати, що відносини мають достатню постійність, аби створити *de facto* «сімейні зв'язки» («Бугханемі проти Франції» 1996 року, «Юнер проти Нідерландів» 2006 року) [215, с. 104, 247]; у справі «Ельсхольц проти Німеччини» суд визначив, що «поняття сім'ї не обмежується стосунками на основі шлюбу і може охоплювати інші «сімейні» *de facto* зв'язки, коли сторони проживають разом поза шлюбом» [150].

Вище перелічені та інші рішення Європейського суду з прав людини, якими допускалося створення сім'ї без укладання зареєстрованого шлюбу та визнання за таким сімейним союзом правових наслідків, зумовили зміни у правовому регулюванні сімейних союзів та обмежену легалізацію фактичних шлюбних відносин у державах, які входили до складу Ради Європи та визнавали практику Суду як джерело національного права. Такі зміни привели до визнання правових

наслідків за фактичними шлюбними відносинами шляхом запровадження інституту цивільного партнерства. В подальшому, цей інститут в окремих державах почав стосуватися й одностатевих пар. Як зазначає Європейський суд з прав людини у своєму рішенні у справі «Шальк і Копф проти Австрії» 2010 року, відносини одностатевої пари, яка спільно проживає і перебуває у стійких фактичних партнерських відносинах входять до поняття «сімейне життя», так само як до цього поняття входили би відносини різностатевої пари у такій ситуації [215, с. 249]. Суд зазначив, що в разі, якщо підстави, якими мотивується відмінність у ставленні, пов'язані виключно з урахуванням сексуальної орієнтації заявниці, такий підхід вважатиметься, з точки зору Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, дискримінаційним. Поняття сім'ї у значенні ст. 8 Конвенції включає в себе не тільки зареєстровані подружні відносини, але й інші «сімейні» зв'язки, які передбачають, що їх учасники живуть спільно поза законним шлюбом [99, с. 73]. Попри спірність тверджень суду про можливість визнання одностатевих сімейних союзів, він додатково підтвердив необхідність визнання фактичних шлюбних відносин між жінкою та чоловіком.

Щодо Російської Федерації, яка взагалі не визнає юридичних наслідків за фактичними шлюбними відносинами, Європейський суд з прав людини прийняв велику кількість рішень, в яких зазначалося на необхідності легалізації інституту конкубінату. Так, у рішенні «М. С. Прокопович проти Російської Федерації», суд визнав право заявниці на проживання у квартирі громадянина Філіппова (який був власником квартири) з тієї підстави, що заявниця протягом десяти років перебувала в фактичних шлюбних відносинах з власником квартири. У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Гавриков проти Російської Федерації», також побічно підтверджується положення про те, що доведене співжиття осіб є достатньою підставою для виникнення права на компенсацію моральної шкоди у зв'язку зі смертю співмешканця. На думку Суду, як особи, які перебувають в офіційному зареєстрованому шлюбі, так і особи, які проживають разом, ведуть господарство, виховують спільних дітей без реєстрації шлюбу, мають однакові права на отримання компенсації моральної шкоди в разі смерті

одного з подружжя або співмешканця. Схожі рішення приймалися й у справах «Євген Захаров проти Російської Федерації» та «Вальдгардт проти Російської Федерації» [242, с. 137-138].

Перейдемо до огляду зарубіжного досвіду правового регулювання фактичних шлюбних відносин за чинним законодавством європейських держав.

Зокрема, у Республіці Польща, шлюб може укладатися в двох формах: у світській (цивільній) формі перед представником відділу запису актів громадянського стану та в конфесійній формі перед духовною особою. За умови дотримання нареченими певних формальних вимог канонічний шлюб визнається як такий державою. Вибір форми укладення шлюбу залежить виключно від бажання нареченого і нареченої. В той же час, питання фактичних шлюбних відносин польське сімейне законодавство не врегульовує. Аналогічно можна сказати про словацьке та румунське сімейне право [123, с.106]. Не визнають правові наслідки за фактичним шлюбом також законодавство Латвії, Литви та Болгарії. Решта країн-членів ЄС, в більшій чи меншій мірі зробили поступки та визнали на законодавчому рівні щодо осіб, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, певний обсяг взаємних прав та обов'язків, що притаманні подружжю [100, с. 69].

Німецьке цивільне законодавство фактичні шлюбні відносини не визнає. Водночас Німецьке цивільне уложення опосередковано регулює певні аспекти співжиття. У якості прикладу можна навести ст. 1600d стосовно встановлення батьківства (оскільки йдеться про презумпцію батьківства не стосовно саме чоловіка в шлюбі, а про того, хто в певний період мав зв'язок з матір'ю дитини) [139, с. 170].

Французький цивільний кодекс до 1999 року не здійснював правового регулювання фактичних шлюбних відносин, однак в подальшому передбачив можливість їх визнання, за умови укладення партнерами договору про співжиття (цивільного пакту солідарності). Як зазначено у ст. 515-1 Кодексу договір про співжиття може бути укладено двома повнолітніми особами різної або однієї статі (після 2013 року, коли було легалізовано одностатеві шлюби, лише між особами

різної статі) з метою улаштування спільного життя, а в подальшому – підлягає державній реєстрації (ст. 515-3). При цьому заборонено укладати такий договір між родичами прямої лінії споріднення, між свояками прямої та побічної лінії до третього ступеня споріднення включно, а також між особами, одна з яких знаходиться у зареєстрованому шлюбі або пов'язане договором про співжиття (ст. 515-2). Фактичне подружжя зобов'язане надавати одне одному матеріальну та моральну допомогу, а щодо третіх осіб воно несе солідарну відповідальність за зобов'язаннями (ст. 515-4). Правовий режим майна фактичного подружжя, набутого за час договору про співжиття, передбачає спільність майна (ст. 515-5) [41, с. 222-225]. Зі ст. ст. 515-1 515-4 і Цивільного кодексу випливає, що партнери мають зобов'язання жити разом [49, с. 136]. У Франції для припинення цивільного партнерства, одному з партнерів досить в односторонньому порядку письмово повідомити про такий намір районний суд, який його реєстрував. Шлюб між цивільними партнерами чи шлюб одного з них з іншою особою автоматично приводить до ануляції «цивільного партнерства» [202, с. 372].

Проте не зважаючи на все це, права співмешканців обмежені в порівнянні з правами осіб, які перебувають у шлюбі. Фактичні чоловік та дружина не пов'язані особистими немайновими відносинами як особи, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, у них немає права на спільне прізвище, отримати право до репродуктивних технологій батьківства можливо лише за умови спільного проживання не менше двох років, режим спільної власності поширюється лише на речі домашнього побуту, які куплені після укладення такого договору, право слідування оренди жилого приміщення виникає в співмешканця в разі, якщо він проживав із померлим партнером не менше одного року на момент відкриття спадщини, інше майно співмешканець не наслідує, та багато інших обмежень [43, с. 86]. З 2006 року на партнерів було поширено ст. 763-1 Цивільного кодексу, відповідно до якої, якщо на час смерті той із партнерів, хто пережив іншого, фактично проживає в приміщенні, що належало партнерам або складає спадкову масу, він має повне право протягом року на безкоштовне користування цим приміщенням, також як і на рухоме майно, включене у спадок і побутові речі, які

містяться в приміщенні [49, с. 137]. Тобто у Франції існує досить багато обмежень для фактичного подружжя і його зовсім не можна прирівнювати до зареєстрованого шлюбу.

Учасниками фактичних шлюбних відносин відповідно до ісландського законодавства можуть бути дві особи різної статі, які не є родичами першого-другого ступеня спорідненості, та які пройшли обов'язкову процедуру анкетування в Національному реєстрі. Правовими наслідками фактичних шлюбних відносин в такому випадку є крім майнових, також презумпція походження дитини аналогічно тій, яка існує для зареєстрованого шлюбу, на компенсацію завданої моральної шкоди та відшкодування майнових збитків від винної особи у смерті другого подружжя, а за наявності п'ятирічного строку перебування в Національному реєстрі учасники фактичних шлюбних відносин мають право на спільне усиновлення дитини [123, с. 108].

Єдиною сусідньою з Україною державою, законодавством якої передбачені правові наслідки фактичного проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу, є Угорщина. Юридичне поняття фактичного шлюбу було визначено в Цивільному кодексі в 1996 році, згідно з положеннями якого вважається, що дві особи перебувають у фактичному шлюбі, якщо їхні відносини в усьому відповідають наведеним нижче умовам: вони спільно мешкають; ведуть спільне домашнє господарство; між ними існує емоційний зв'язок і господарсько-економічна спільність [100, с. 60-61; 123, с.106].

У судовій практиці є звичай перевіряти ще дві умови: чи присутні між сторонами сексуальні відносини (хоча це не є умовою для відносин цивільного шлюбу) та чи визнають сторони себе як подружжя перед третіми особами. Відповідно до Цивільного кодексу Угорщини, особи, які перебувають у фактичному шлюбі, є між собою родичами, але не близькими, однак галузеве законодавство надає таким особам права, які зазвичай має подружжя, хоча й не всі (зокрема такі особи мають право відмовитися від дачі показань проти свого партнера; на отримання інформації про стан здоров'я свого партнера; право приймати рішення про міру медичного втручання для нього; право на отримання

різних соціальних допомог нарівні з особами, які перебувають в подружніх стосунках; пільгове право при отриманні позики на купівлю житла, а також використання державного поручительства при придбанні квартири тощо) [100, с. 62-63; 123, с.106-107].

У Швеції для визнання незареєстрованих фактичних шлюбних відносин встановлено наступні умови: співжиття осіб, які є повнолітніми; стійкий характер відносин, пара проживає разом тривалий період часу, не приховує таких стосунків від оточення та сприймає себе саме як подружжя; емоційні стосунки повинні мати тривалий характер; пара повинна мати спільне місце проживання (домогосподарство); спільний бюджет. Співжиття не включає в себе право на прізвище один одного, автоматичне спадкування один після одного за законом, спільне оподаткування чи виконання спільно взятих зобов'язань.

Партнери у зареєстрованих фактичних шлюбних відносинах повинні дбати один про одного, мають право на половину майна, яке зареєстроване на іншого з партнерів, право на спадкування за ним за законом, а не лише за заповітом, а також право на спільне прізвище. Вони розглядаються як пара стосовно оподаткування та з питань соціального забезпечення. Деякі правила пропонують більшу свободу та бажання жити разом, в той час як інші покладають більшу відповідальність та зобов'язують до поваги. Проте існують і чіткі відмінності між шлюбом і зареєстрованим співжиттям (партнерством): немає весілля – лише цивільна церемонія; такі пари не можуть скористатись послугами штучного запліднення; такі пари не визнаються владою інших країн. До 2003 року зареєстровані партнери не могли стати опікуном дітей один одного, а також не мали права усиновляти дітей взагалі. Таке положення було змінено актом міністерства юстиції від 2003 року, який надав право фактичному подружжю як усиновлювати дітей один одного, так й інших. Щодо спадкування, то якщо один партнер із такого зареєстрованого партнерства помирає, той, що його пережив має право на пенсію, проте протягом обмеженого періоду часу (зазвичай це 12 місяців) після смерті, але якщо партнер помирає внаслідок аварії на роботі (промислової травми), інший партнер має право на пожиттєву матеріальну

допомогу [43, с. 87].

Норвезьке законодавство передбачає наявність у фактичного подружжя тих же прав, що і у подружжя у зареєстрованому шлюбі у сфері соціального забезпечення та оподаткування.

Чинне законодавство Португалії визнає союз, подібний до шлюбу, але не зареєстрований належним чином та надає фактичному подружжю такий самий обсяг прав та обов'язків, якими наділені офіційні подружжя. Правові наслідки в таких союзах виникають за умови спільного проживання пари однією сім'єю не менше двох років, при цьому як і в Угорщині вони можуть бути і різностатевими, і одностатевими особами [100, с. 63].

В Іспанії фактичні шлюбні відносини також визнані на рівні регіонального законодавства. Встановлюючи положення таких союзів, іспанське регіональне законодавство надає право фактичним співмешканцям реєструвати свої відносини в адміністративному порядку. Закон також встановлює ряд обмежень для фактичного подружжя, що стосується усиновлення та питань оподаткування. При цьому в Іспанії надається медична допомога будь-якій особі, яка не має страхового полісу, проте живе з особою, яка має такий поліс, у фактичному шлюбі. Закріплені також і права фактичного подружжя, наприклад, право опіки над іншим з подружжя в разі втрати дієздатності, можливість скласти спільний заповіт та спадкувати один після одного (одну четверту спадкового майна), колишні співмешканці також пов'язані аліментними зобов'язаннями [43, с. 87].

У Бельгії цивільне партнерство розглядається не як альтернатива шлюбу, а як зручна форма співжиття. Учасниками подібного союзу можуть бути дієздатні повнолітні особи, не залежно від їхньої статі, що не перебувають у шлюбі або іншому цивільному партнерстві.

Ретельно дослідивши законодавство країн-членів ЄС, вбачається, що можливість реєструвати цивільне партнерство надається не лише одностатевим, а і різностатевим парам. До таких країн відносяться Австрія, Велика Британія, Греція, Італія, Кіпр, Люксембург, Словенія та Естонія [100, с. 70].

В Сполучених Штатах Америки у 13 штатах визнаються «шлюби за

загальним правом», для укладення яких не потрібно дотримуватися ніяких формальностей, вони вважаються укладеними, якщо сторони добровільно виявили згоду стати подружжям і між ними існують фактичні шлюбні відносини [100, с. 54; 228, с. 236]. Фактичні шлюбні відносини породжують виникнення права спільної власності на набуте за час спільного проживання майно у випадках: якщо набуття спільності майна підтверджене відповідними правовстановлюючими документами або рішенням суду, яке встановлює спільність придбаного майна і внесення вкладу в придбання спільного майна, а також у разі наявності письмової угоди фактичного подружжя, яка встановлює спільність майна, придбаного у фактичних шлюбних відносинах [109, с. 61]. В той же час, фактичні шлюбні відносини в США не породжують зобов'язань щодо утримання фактичним подружжям одне одного ні в період існування фактичних шлюбних відносин, ні після їх припинення. Також учасники фактичних шлюбних відносин не є спадкоємцями один одного за законом (хоча можуть спадкувати за заповітом). Винятком є законодавство штату Нью-Гемпшир, яке закріплює визнання спадкових прав фактичного подружжя, якщо вони проживали разом як чоловік і дружина протягом трьох років до смерті одного з них [109, с. 62].

Ряд штатів США рецепіювали положення Уніфікованого закону «Про батьківство і материнство». Згідно з його положеннями, чоловік, який не перебуває в шлюбі з матір'ю дитини, презюмується батьком дитини, з матір'ю якої були фактичні шлюбні відносини, за умови якщо він проживав протягом двох років разом з дитиною, відкрито називав себе його батьком й виховував як власну дитину. Також в окремих штатах США можливе фактичне визнання батьківства особою, що не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, наприклад у вигляді виплати утримання на дитину, добровільного визнання в суді зобов'язання про виплату аліментів на дитину, наявності згоди на запис в свідоцтві про народження дитини свого імені, придбання подарунків дитині [109, с. 62-63].

Фактичні шлюбні відносини отримали також певне визнання і в державах Латинської Америки, Новій Зеландії, Південній Африці, в окремих суб'єктах федерації в Канаді та Австралії. Зокрема, на Кубі передбачається можливість

визнання судом правових наслідків за фактичними шлюбними відносинами, а в Еквадорі фактичні шлюбні відносини прирівнюються за правовими наслідками до шлюбу, в тому числі в частині права на частку у набутому за час співжиття майні, права спадкувати за іншим з фактичного подружжя, а також в частині визнання презумпції походження дитини від чоловіка у фактичних шлюбних відносинах (за умови, якщо таке співжиття становить не менше двох років і жоден із фактичного подружжя на момент фактичних шлюбних відносин не перебував у іншому зареєстрованому шлюбі). Під час розподілу майна, придбаного в фактичних шлюбних відносинах, враховується наявність фактичних шлюбних відносин, коли суд, виходячи з поведінки сторін, вправі встановити наявність між фактичними подружжям фактичної угоди щодо придбаного майна (попри те, що письмовий договір укладено не було) [4; 204, с. 40]. В обох цих країнах обов'язок фактичного подружжя зі сплати аліментів носить виключно моральний, добровільний характер. В Аргентині фактичні шлюбні відносини (так звані «дружні союзи») були легалізовані у зв'язку із прийняттям нового Цивільного та торгівельного кодексу 2015 року, в якому було передбачено визнання за ними правових наслідків, за умови, якщо вони тривають не менше двох років, зареєстровані у спеціальному реєстрі, а їх учасники не є родичами, а також учасниками зареєстрованого шлюбу. Члени «дружніх союзів» для врегулювання майнових відносин між собою можуть укласти «пакти про співжиття» [5]. В Уругваї для визнання правових наслідків за фактичними шлюбними відносинами необхідне перебування у них відповідних осіб не менше п'яти років – в такому випадку за фактичним подружжям визнаються права на частку у спільно набутому майні, право на спадкування за померлим фактичним подружжям та право на соціальні пільги, які мають подружжя у зареєстрованому шлюбі (відповідно до Закону *Ley de Unión Concubinaría* від 2008 року) [6]. Закон про цивільні партнерства, прийнятий 2006 року в Південно-Африканській республіці передбачив поширення на фактичні шлюбні відносини правових наслідків зареєстрованого шлюбу, крім винятків, які передбачені законодавством. Учасниками цивільних партнерств можуть бути повнолітні особи, які відповідають вимогам щодо

укладення шлюбу [3]. Аналогічні положення містяться у Законі про цивільний союз 2004 року, прийнятому в Новій Зеландії [2].

Таким чином, зарубіжний досвід правового регулювання фактичних шлюбних відносин дозволяє зробити висновок на тому, що фактичні шлюбні відносини можуть визнаватися як такі, що мають юридичні наслідки як у випадку їх реєстрації, так і через їх визнання в судовому порядку. При цьому, права фактичного подружжя в цілому вужчі за права подружжя у зареєстрованому шлюбі і, як правило, стосуються спільності майна, набутого у фактичних шлюбних відносинах, права на утримання та спадкування, а в окремих випадках – також право на спільне усиновлення дітей. Допускається розширення або звуження прав учасників фактичних шлюбних відносин через укладання договору (договорів). В той же час, фактичні шлюбні відносини не отримали визнання у державах Центральної та Східної Європи, крім України та Угорщини, хоча й отримали визнання в державах Західної та Північної Європи, США, державах Латинської Америки, передусім через застосування інституту цивільного партнерства. Формування цього інституту та легалізація інституту фактичних шлюбних відносин в цілому викликане як змінами у соціально-економічному житті суспільства, так і в практиці Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях визнав, що поняття сім'ї не обмежується стосунками на основі шлюбу і може охоплювати інші «сімейні» *de facto* зв'язки, коли сторони проживають разом поза шлюбом.

Висновки до Розділу 1

В результаті проведення дослідження поняття, структури та правової природи фактичних шлюбних відносин, розвитку цього сімейно-правового інституту, визначення особливостей зарубіжного досвіду правового регулювання фактичних шлюбних відносин, ми дійшли до таких висновків:

1. Фактичні шлюбні відносини можна визначити як правовідносини жінки та чоловіка, спрямовані на виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстровані у органах державної реєстрації актів цивільного стану, а отже – не

мають державного захисту в аспекті визнання за ним усіх правових наслідків шлюбу; такий правовий захист (державне визнання) стосується лише окремих майнових прав та обов'язків щодо спільно набутого майна та аліментних зобов'язань.

Учасниками фактичних шлюбних відносин є жінка та чоловік, які добровільно, без примусу вступають у правовідносини з метою виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстрували їх як шлюб у органах державної реєстрації актів цивільного стану; вони повинні досягти 18-річного віку (однак допускаються відповідні відносини між особами 16-18 річного віку, якщо встановлення відносин між ними судом, відповідає інтересам цих осіб), мати дієздатність, не перебувати у зареєстрованому шлюбі чи/та іншому фактичному шлюбі з іншими особами, а також не відноситися до осіб, визначених у ст. 26 СК України як таких, що не можуть перебувати у шлюбі між собою.

Фактичним шлюбним відносинам притаманні наступні ознаки:

1) строк, тобто період існування фактичних шлюбних відносин, коли жінка та чоловік перебувають у сімейних відносинах без реєстрації шлюбу – має фактичне значення для відмежування їх від інших форм співжиття, однак не має значення для надання фактичним шлюбним відносинам правової охорони з боку суду;

2) неанонімність, тобто взаємне виявлення подружніх відносин перед третіми особами, оскільки і жінка, і чоловік, які перебувають у шлюбі, повинні усвідомлювати свої відносини як фактичні шлюбні, інакше це співжиття не буде фактичними шлюбними відносинами, реалізовувати свої сімейні права та обов'язки, вступаючи у відносини із іншими особами як один із подружжя;

3) намір встановити стійкі відносини, притаманні шлюбу через наявність усталених відносин між учасниками фактичних шлюбних відносин, про що свідчить постійність та безперервність стосунків між чоловіком та жінкою, спільне проживання, об'єднаність жінки та чоловіка спільним побутом; ведення чоловіком та жінкою спільного господарства, спільного сімейного бюджету, взаємний характер турботи, утримання та піклування, наявність спільних дітей, їх

спільне виховання;

4) різностатевість (у фактичних шлюбних відносинах можуть перебувати тільки жінка та чоловік) та моногамність (відсутність зареєстрованого в органах державної реєстрації актів цивільного стану шлюбу як між особами, що спільно проживають, так і з будь-якою іншою особою) – як і перша ознака має значення для державного визнання фактичних шлюбних відносин;

5) наявність правових наслідків шлюбу у сфері визначення правового режиму спільно набутого майна та визнання аліментних зобов'язань у фактичних шлюбних відносинах в аспекті ст. ст. 74 та 91 СК України.

Правові наслідки фактичних шлюбних відносин – це зміни у правовому статусі жінки та чоловіка, які відбуваються у зв'язку із їх участю у фактичних шлюбних відносинах. Такими правовими наслідками є:

1) правові наслідки майнового характеру: спільність набутого у фактичних шлюбних відносинах майна, право на утримання з боку іншого учасника фактичних шлюбних відносин, майнові права як батьків щодо дитини, права на утримання і на усиновлення дитини, а також інші майнові права та обов'язки, передбачені договором жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі щодо визначення правового режиму майна або про утримання у фактичних шлюбних відносинах;

2) правові наслідки немайнового характеру, як певною мірою відповідають особистим немайновим правам, які має подружжя у зареєстрованому шлюбі, за рядом винятків. Зокрема, учасники фактичних шлюбних відносин точно не мають права на зміну прізвища в порядку, визначеному СК України (хоча можуть його змінити на загальних підставах, однак таке прізвище буде не шлюбним, а просто зміненим).

2. В Україні правове регулювання фактичних шлюбних відносин відбувалося вже в період існування грецьких міст-держав Північного Причорномор'я відповідно до норм римського права (інститут конкубіату), однак до 1917 року для осіб, які знаходилися у таких відносинах, а також дітей

такі відносини не створювалися жодних правових наслідків шлюбу — законодавство визнавало виключно церковний шлюб як єдину підставу виникнення прав та обов'язків подружжя, батьків та дітей. Лише в кінці XVIII ст. відбувається часткове зрівнювання прав та обов'язків дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом щодо права на виховання та утримання. Заміна церковного шлюбу на шлюб, зареєстрований органами державної реєстрації актів цивільного стану як на єдину підставу виникнення прав та обов'язків подружжя, що відбулася у зв'язку із змінами сімейного законодавства у 1917–1926 роках, призвела до часткового визнання фактичних шлюбних відносин (в частині прав та обов'язків подружжя) і остаточного відділення правового статусу батьків та дітей від наявності зареєстрованого шлюбу між батьками дитини. Лише в період з 1944 до 1969 року держава повертається до радикального невизнання правових наслідків фактичних шлюбних відносин навіть в частині правового статусу дитини, народженої у таких відносинах. Прийняття чинного Сімейного кодексу України зумовило визнання за фактичними шлюбними відносинами ряду правових наслідків у майновій та особистій немайновій сфері, зокрема щодо спільності набутого у цих відносинах майна, надання можливості урегулювати правовий режим майна договором, а також щодо аліментних прав та права на усиновлення.

3. Зарубіжний досвід правового регулювання фактичних шлюбних відносин дозволяє вказати на тому, що фактичні шлюбні відносини можуть визнаватися як такі, що мають юридичні наслідки як у випадку їх реєстрації, так і через їх визнання в судовому порядку. При цьому, права фактичного подружжя в цілому вужчі за права подружжя у зареєстрованому шлюбі і, як правило, стосуються спільності майна, набутого у фактичних шлюбних відносинах, права на утримання та спадкування, а в окремих випадках – також права на спільне усиновлення дітей. Допускається розширення або звуження прав учасників фактичних шлюбних відносин через укладання договору (договорів). В той же час, фактичні шлюбні відносини не отримали визнання у державах Центральної та Східної Європи, крім України та Угорщини, хоча й отримали визнання в державах

Західної та Північної Європи, США, державах Латинської Америки, передусім через застосування інституту цивільного партнерства. Формування цього інституту та легалізація інституту фактичних шлюбних відносин в цілому викликане як змінами у соціально-економічному житті суспільства, так і в практиці Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях визнав, що поняття сім'ї не обмежується стосунками на основі шлюбу і може охоплювати інші «сімейні» *de facto* зв'язки, коли сторони проживають разом поза шлюбом.

РОЗДІЛ 2

МАЙНОВІ ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

2.1 Право спільної сумісної власності на майно, набуте у фактичних шлюбних відносинах

Одним із правових наслідків перебування осіб у фактичних шлюбних відносинах є отримання ними права спільної власності на набуте за час спільного проживання майно. Даний майновий правовий наслідок по суті зближує фактичні шлюбні відносини із шлюбними відносинами, оскільки в обох випадках правовий режим майна, набутого у період перебування осіб у зареєстрованому шлюбі або у фактичних шлюбних відносинах є однаковим. При цьому, зазначене стосується як майна, створеного спільною працею подружжя, учасників фактичних шлюбних відносин, так і майна, придбаного в результаті укладення договорів купівлі-продажу, дарування, міни, тощо. Зазначена обставина, а саме максимальне усунення різниці в правовому регулюванні майнових відносин подружжя та осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, як вірно вказує Ю. О. Мельниченко, стало важливою новелою чинного СК України [125, с. 122].

Як зазначено у постанові Верховного Суду України від 08 червня 2016 року у справі № 6-2253цс15, за правилами статті 74 СК України (у редакції, чинній до 16 січня 2007 року) якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки або чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, поширюються положення глави 8 цього Кодексу. Отже, проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу є спеціальною (визначеною законом, законною) підставою для виникнення у них деяких прав та обов'язків, зокрема права спільної сумісної власності на майно. Визнання майна таким, що

належить на праві спільної сумісної власності жінці та чоловікові, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, відбувається шляхом встановлення факту проживання однією сім'єю, ведення спільного побуту, виконання взаємних прав та обов'язків. Особам, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, на праві спільної сумісної власності належить майно, набуте ними за час спільного проживання або набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти. Рішення обґрунтовують належними і допустимими доказами, про що зазначають у мотивах прийнятого рішення з посиланням на конкретні факти» [131]. Аналогічні по суті висновки зроблені й по застосуванню статті 74 СК України (в редакції, чинній з 16 січня 2007 року) у постановках Верховного Суду (постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 липня 2018 року у справі № 544/1274/16-ц (провадження № 61-22277св18), постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 17 квітня 2019 року у справі № 490/6060/15-ц (провадження №61-28343св18), постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 04 вересня 2019 року у справі № 751/3021/17 (провадження № 61-10778св18) [130].

Згідно з положеннями ч. 2 ст. 74 СК України на майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, поширюються положення глави 8 цього Кодексу [211]. Таким чином, учасник фактичних шлюбних відносин має такі ж права, як і зареєстроване подружжя, на володіння, користування та розпорядження майном, яке належить їм на праві спільної сумісної власності. При цьому, диспозиція ст. 74 СК України виписана таким чином, що учасник фактичних шлюбних відносин має ті ж права та обов'язки щодо спільно набутого майна, що і подружжя, включаючи положення про те, що кожна річ, набута цими особами за час спільного проживання, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності. Отже, до майна, набутого під час проживання осіб однією сім'єю без реєстрації шлюбу застосовуються норми

сімейного законодавства, що регулюють майнові відносини офіційного подружжя. Це стосується, зокрема, підстави набуття права спільної сумісної власності подружжя, особливостей поділу спільного майна тощо. Як ми бачимо, законодавець фактично прирівняв майнові права і обов'язки в зареєстрованому і фактичному шлюбі [95, с. 400].

Згідно ч. 1 ст. 368 ЦК України, спільною сумісною власністю є спільна власність двох або більше осіб, у яких заздалегідь не визначені частки кожного з них [233]. Отже, праву спільної сумісної власності, як і праву спільної часткової власності, притаманні такі риси як множинність її суб'єктів (співвласників) і єдність її об'єкта. Тому, єдиною вирішальною ознакою виділення спільної власності як різновиду права спільної власності є факт відсутності існування в ньому ідеальних часток кожного зі співвласників, які б давали можливість виявити обсяг їх прав при бажанні отримати конкретну частку в спільному майні та розпорядитися нею [201, с. 21-22; 233].

Відповідно до норми ст. 60 СК України, майно, яке набуло подружжя під час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба) самостійного заробітку (доходу) [211]. Дані положення повною мірою стосуються і правового режиму майна, набутого у фактичних шлюбних відносинах.

Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Також ч. 3 ст. 368 ЦК України вказує на те, що майно набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом. У ч. 4 цієї статті зазначено, що майно, набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором, укладеним у письмовій формі [233]. Попри те, що прямо учасники фактичних шлюбних відносин не зазначені серед суб'єктів, які набувають майно на праві спільної сумісної власності, вони є такими суб'єктами, виходячи із вимог ст. 74 СК України, а також можливості

застосування положень ч. 4 ст. 368 ЦК України як до членів сім'ї. В той же час, виникає питання щодо терміну «в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти», оскільки майно може набуватися в результаті спільної праці учасників фактичних шлюбних відносин безвідносно до залучення спільних коштів (наприклад, в результаті будівництва, виготовлення речі) або за спільні кошти безвідносно до використання спільної праці (наприклад, через купівлю майна). У зв'язку із цим, вважаємо, що доцільно замінити поняття «в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти» на «в результаті спільної праці та/або за спільні грошові кошти», а також уточнити, що членами сім'ї є учасники фактичних шлюбних відносин. В останньому випадку має значення не тільки факт спільної праці над створенням певного майна або спільних коштів, на які здійснювалося придбання певного майна, а й сам факт знаходження осіб у фактичних шлюбних відносинах, їхнє спільне життя, побут, бюджет, які спрямовуються на задоволення сімейних прав та інтересів, в тому числі майнових. Тому, зважаючи на положення ст. 74 СК України, яка визначає правовий режим спільної сумісної власності для майна, набутого у фактичних шлюбних відносинах, доцільно викласти ч.ч. 3 та 4 ст. 368 ЦК України, які визначають правовий режим майна, набутого подружжям та членами сім'ї у редакції, яка б передбачала застосування її положень прямо до учасників фактичних шлюбних відносин. У зв'язку із цим, пропонуємо доповнити ст. 368 ЦК України положенням про те, що майно, набуте учасниками фактичних шлюбних відносин в період їх існування, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом, так само як і майно, набуте в результаті спільної праці та/або за спільні грошові кошти членів сім'ї, в тому числі учасників фактичних шлюбних відносин є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором, укладеним у письмовій формі (див. додатки В, Г).

Аналізуючи особливості правового режиму майна, набутого в період існування фактичних шлюбних відносин, слід розглядати відповідні положення СК України, які визначають відповідні питання щодо майна подружжя у зареєстрованому шлюбі.

При цьому, слід зазначити, що режим спільності майна означає:

– набуте майно вважається спільним, якщо інше не встановлено договором, укладеним учасниками фактичних шлюбних відносин або законом (зокрема, винятки із правового режиму майна учасників фактичних шлюбних відносин, передбачені ст. 57 СК України);

– учасники фактичних шлюбних відносин мають рівні права відносно майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, зокрема й ті, які передбачені ст. ст. 63-69 СК України, такі як володіння, користування та розпорядження майном, визначення порядку користування майном, поділ майна, визначення часток у майні, яке підлягає поділу, визначення майна, на яке не поширюється режим спільності майна учасників фактичних шлюбних відносин;

– майно належить учасникам фактичних шлюбних відносин без визначення часток кожного з них у праві власності – однак ці частки можуть бути визначені договором між учасниками фактичних шлюбних відносин, однак остаточно визначаються судом, який здійснює поділ майна учасників фактичних шлюбних відносин;

– права учасників фактичних шлюбних відносин на майно визнаються рівними незалежно від того, що один із них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства тощо) самостійного заробітку (доходу); до того часу, поки не буде доведено протилежне, вважається, що кожен із учасників фактичних шлюбних відносин при розпорядженні спільним майном діє в інтересах іншого з учасників.

Застосовуючи аналогію, можна зазначити, що до об'єктів права спільної сумісної власності учасників фактичних шлюбних відносин СК України відносить будь-яке майно, за винятком виключеного з цивільного обороту (в тому числі майнові права), зокрема заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя, гроші, інше майно (в тому числі гонорар, виграш, отримані за ним гроші), отримані в результаті укладеного в інтересах сім'ї договору; речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного із учасників фактичних шлюбних

відносин, є об'єктом права спільної сумісної власності [211].

Виходячи із застосування аналогії закону, можна зазначити, що особистою приватною власністю одного із учасників фактичних шлюбних відносин є:

- майно, набуте в період, коли він не перебував у таких правовідносинах;
- майно, набуте в період перебування у зазначених правовідносинах, однак набуте на підставі:

- – договору дарування або в порядку спадкування;
- – за кошти, які належали особі особисто;
- – внаслідок приватизації житла відповідно до Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду»;

- – внаслідок приватизації земельної ділянки, що перебувала у користуванні особи, або одержана внаслідок приватизації земельних ділянок державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, або одержана із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених Земельним кодексом України;

- речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів учасників фактичних шлюбних відносин;

- премії, нагороди, одержані за особисті заслуги;
- кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка належала особі, а також як відшкодування завданої моральної шкоди;

- страхові суми, одержані за обов'язковим особистим страхуванням, а також за добровільним особистим страхуванням, якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були особистою приватною власністю учасника фактичних шлюбних відносин [211].

В той же час, доцільно передбачити застосування положень Глави 7 СК України до учасників фактичних шлюбних відносин безпосередньо в СК України, оскільки незастосування їх в принципі не є виправданим, зважаючи на те, що раз має місце поширення положень СК України про спільну сумісну власність подружжя на майно, набуте у фактичних шлюбних відносинах, то й винятки із

даного правила, передбачені в Главі 7 СК України, так само мали б застосовуватися. У зв'язку із цим, пропонуємо внести відповідні зміни до ст. 74 СК України, а саме до ч. 1 цієї статті, в якій визначити, що майно, набуте особами за час спільного перебування у фактичних шлюбних відносинах, належить їх учасникам на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними або законом (в тому числі положеннями Глави 7 цього Кодексу) (див. додатки В, Г).

Ст. 62 СК України передбачено також можливість поширення на особисте приватне майно подружжя правового режиму спільної сумісної власності за рішенням суду, якщо це майно істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, а у разі якщо один із подружжя своєю працею і (або) коштами брав участь в утриманні майна, належного другому з подружжя, в управлінні цим майном чи догляді за ним, то дохід (приплид, дивіденди), одержаний від цього майна, у разі спору за рішенням суду також може бути визнаний об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [211]. Ці положення також можуть бути поширені на учасників фактичних шлюбних відносин.

Слід зазначити, що встановлення факту набуття майна учасниками фактичних шлюбних відносин або одним із них в період існування таких правовідносин, недостатньо для визнання спільної сумісної власності фактичного подружжя на таке майно. Для цього слід довести сукупність таких фактів: доведення факту проживання однією сім'єю, ведення спільного побуту, виконання взаємних прав та обов'язків; не перебування у шлюбі між собою чи в будь-якому іншому шлюбі; факт створення майна внаслідок спільної праці, ведення спільного господарства, побуту тощо; час та джерело набуття майна (кошти, за які майно було набуто); мету придбання майна, що дозволяє надати правовий режим спільної сумісної власності; інше не встановлено письмовим договором [29, с. 50].

До складу майна, що підлягає розподілу, включається загальне майно подружжя, наявне у нього на час розгляду справи, і те, що знаходиться у третіх

осіб. При поділі майна враховуються також борги подружжя та правовідносини за зобов'язаннями, що виникли в інтересах сім'ї [95, с. 401].

Якщо ж учасники фактичних шлюбних відносин не дійшли згоди щодо добровільного розділу майна, спір між ними вирішується судом. Згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду від 21 грудня 2007 року № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя», вирішуючи спори між подружжям про майно, судам необхідно встановлювати обсяг спільно нажитого майна, наявного на час припинення спільного ведення господарства, з'ясувати джерело і час його придбання [134].

У випадку, якщо особа не зможе довести факт, що вона дійсно проживала однією сім'єю з цивільним чоловіком або дружиною, а також майно, яке вона просить розділити, належить їй і іншій особі на праві спільної сумісної власності, суд відмовить у позові. Так, наприклад Орджонікідзевський міський суд Дніпропетровської області відмовив ОСОБА_1 в позові про поділ майна, пославшись на те, що він не надав суду належних доказів, які б підтвердили з ОСОБА_3 наявність усталених відносин, які притаманні подружжю. Під час розгляду справи, суд дійшов висновку, що вони не проживали спільно, не були пов'язані спільним побутом, не мали ніяких взаємних прав та обов'язків, а були лише сусідами і періодично підтримували добросусідські відносини. Позивач допомагав ОСОБА_3 з дрібним ремонтом її будинку, встановив паркан, новий конвектор, газовий котел тощо. За показами ОСОБА_3, за усі надані послуги вона розраховувалася з ним коштами, продуктами харчування та горілкою так як позивач зловживав спиртними напоями. Окрім цього, на жодне майно (конвектор, хлібопіч, телевізор тощо), яке просить поділити позивач у нього немає гарантійних талонів та технічних паспортів, а ціни взяті з Інтернету [166]. З цього прикладу добре зрозуміло, що підтримання добросусідських відносин, виконання дрібного ремонту по утриманню житла, тощо не є підставою для поділу майна. Позивачу перш за все необхідно довести факт спільного проживання однією сім'єю, під час якого сторони набули це майно, яке згодом може бути визнано як

спільна сумісна власність фактичного подружжя.

Наступне, що потрібно встановити – це час, з якого особи проживали однією сім'єю. Іноді саме це має вирішальне значення при розподілі майна фактичного подружжя. Зокрема, І. В. Жилінкова у своїх працях розповідає, що правовий режим майна подружжя треба пов'язувати з моментом виникнення у дружини або чоловіка права на нього [55, с. 51]. З іншого боку, О. В. Дзера зазначає, що трапляюся випадки, коли право на майно виникає у дружини та чоловіка під час їх перебування у шлюбі, а саме майно набувається ними після його припинення. Визнання такого майна спільним майном подружжя не суперечить сімейному законодавству, відповідно до якого у власність дружини та чоловіка переходить майно, набуте ними саме за час шлюбу [132, с. 324]. О. В. Розгон зазначає, що позиція, що встановлення факту проживання жінки та чоловіка однією сім'єю, а також належності їм майна на праві спільної сумісної власності на підставі ст. 74 СК України пов'язується з набранням законної сили рішенням суду, яким такі юридичні факти встановлені, відповідає позиції, викладеній в інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 грудня 2011 року та в постанові Верховного Суду України від 7 листопада 2011 року у справі № 6-44цс11 [194, с. 168]. У останній було встановлено, що визнання недійсним на підставі ст. 578 ЦК України і ст. 6 Закону України «Про іпотеку» договору іпотеки, укладеного за два роки до набрання законної сили рішенням суду, яким було встановлено факт проживання жінки та чоловіка однією сім'єю, не впливає на зміст правовідносин, що склалися у зв'язку з укладенням такого договору, оскільки на момент укладення оспорюваного правочину єдиним власником спірної квартири (предмета іпотеки) був чоловік, який при посвідченні договору зазначив, що на момент придбання квартири фактичних шлюбних відносин ні з ким не підтримував. Таким чином, спільна сумісна власність у жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, виникає лише після набуття законної сили рішенням суду, яким встановлено відповідний факт [86]. Однак О. В. Розгон визначає таку правову позицію як спірну, відзначаючи додатково, що суди апеляційної інстанції

наразі приймають рішення щодо встановлення проживання жінки та чоловіка однією сім'єю, розпочинаючи з моменту початку спільного проживання, але не раніше 1 січня 2004 року, до набуття законної сили відповідним рішенням суду, незважаючи на правову позицію, висловлену в листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [194, с. 168]. Так само визначає як спірну цю позицію законодавця О. В. Старчук [217, с. 79].

А. О. Овчатова-Редько та Ю. О. Мельниченко зазначають, що слід розрізняти момент виникнення спільного майна подружжя і момент виникнення у них права спільної сумісної власності на це майно. Спільне майно подружжя виникає з моменту, коли у одного з них виникає право на нього в результаті спільного ведення господарства. Наприклад, якщо у одного з подружжя виникло право на отримання заробітної плати за час шлюбу, але вона була отримана після розлучення, ця заробітна плата повинна бути визнана загальним майном дружини і чоловіка [113, с. 11; 125, с. 124].

Вважаємо, що момент виникнення права спільної сумісної власності на майно, набуте у фактичних шлюбних відносинах, слід відліковувати від моменту набуття відповідного майна учасниками фактичних шлюбних відносин (хоча вони можуть передбачити особливі строки у договорі щодо правового режиму майна, передбачивши більш пізній період набуття права спільної власності на відповідне майно). Суд, встановлюючи факт перебування осіб у фактичних шлюбних відносинах, з метою визначення права спільної сумісної власності на відповідне майно, може у своєму рішенні передбачити поряд із цим і право спільної сумісної власності на відповідне майно.

Наприклад, в рішенні Придніпровського районного суду міста Черкаси від 12 квітня 2021 року у справі № 711/7300/18 про встановлення факту проживання однією сім'єю, визнання майна об'єктом спільної сумісної власності та поділ спільного майна, було вирішено поряд із встановленням факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу з 2004 року по 28 березня 2018 року, також визнати автомобіль марки Chery Amulet, 2007 р.в., реєстраційний номер НОМЕР_2, шасі НОМЕР_6 об'єктом права спільної сумісної власності ОСОБА_1

та померлого ІНФОРМАЦІЯ_3 ОСОБА_5; визнати за ОСОБА_1 право власності на 1/2 частини автомобіля марки Chery Amulet, 2007р.в., реєстраційний номер НОМЕР_2, шасі НОМЕР_6; визнати об'єктом права спільної сумісної власності ОСОБА_1 та померлого ІНФОРМАЦІЯ_3 ОСОБА_5 грошові кошти в сумі 63174,26грн.(шістдесят три тисячі сто сімдесят чотири гривні 26коп.), що знаходяться на депозитних та карткових рахунках, у АТ КБ Приватбанк, відкритих на ім'я ОСОБА_5; визнати за ОСОБА_1 право власності на 1/2 частини грошових коштів в сумі 63174,26грн. (шістдесят три тисячі сто сімдесят чотири гривні 26коп.), що знаходиться на депозитних та карткових рахунках, відкритих АТ КБ Приватбанк, на ім'я ОСОБА_5 [170].

В іншому рішенні Ленінського районного суду міста Миколаєва від 12 липня 2021 року у справі № 489/3441/19 про встановлення факту проживання однією сім'єю, визнання майна спільною сумісною власністю та поділ спільно набутого майна, було вирішено встановити факт проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу ОСОБА_1 та ОСОБА_3 в період з січня 2011 року по грудень 2018 року, визнати квартиру АДРЕСА_1 спільною сумісною власністю ОСОБА_1 та ОСОБА_3, визнати за ОСОБА_1 в порядку поділу спільного майна подружжя право власності на 1/2 частку квартири АДРЕСА_1, залишити у власності ОСОБА_3 1/2 частку квартири АДРЕСА_1 [160].

В той же час, в даному аспекті здійснюється не визначення моменту набуття права спільної сумісної власності на відповідне майно, а визнання самого факту перебування відповідного майна у правовому режимі спільної сумісної власності, оскільки воно набуто за час перебування осіб у фактичних шлюбних відносинах (при цьому, відповідний період визначений у відповідному судовому рішенні). Однак, можемо погодитися із тим, що до моменту встановлення судом факту перебування осіб у фактичних шлюбних відносинах, набуття відповідним рішенням суду законної сили, реалізація прав власників учасниками фактичних шлюбних відносин є проблемною у разі наявності спору між ними, зокрема у їх відносинах із третіми особами; в той же час, фактично відповідні права можуть бути реалізовані за наявності спільної згоди або відсутності заперечень одного із

учасників фактичних шлюбних відносин на реалізацію іншим учасником відповідних правомочностей щодо володіння, користування та розпорядження відповідним майном. Рішення суду про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах лише спрощує їх учасникам реалізацію відповідних правомочностей, оскільки треті особи (нотаріуси, учасники відносин щодо розпорядження відповідним майном, банківські установи, тощо) будуть мати рішення як доказ належності відповідного майна на праві спільної сумісної власності учасникам фактичних шлюбних відносин. А у випадку, коли суд безпосередньо фіксує, яке майно належить учасникам фактичних шлюбних відносин на праві спільної сумісної власності, можна говорити лише про встановлення відповідного юридичного факту – саме ж майно належить на праві власності відповідним особам з моменту його набуття в межах перебування осіб у фактичних шлюбних відносинах, встановлених судом.

В той же час, враховуючи той факт, що в СК України точного моменту набуття права спільної сумісної власності на відповідне майно та відповідних майнових прав в учасників фактичних шлюбних відносин, не визначено, вважаємо за необхідне доповнити ст. 74 СК України положенням про те, що моментом виникнення права спільної сумісної власності на майно, набутого за час спільного перебування у фактичних шлюбних відносинах, є момент набуття відповідного майна, якщо інше не встановлене договором між учасниками фактичних шлюбних відносин (див. додатки В, Г).

Важливе місце під час поділу спільного майна, набутого сторонами у фактичних шлюбних відносинах, посідає питання розміру часток у такому майні. Згідно із нормою ст. 70 СК України, у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором [211]. За загальним правилом майно набутого чоловіком та жінкою за час спільного проживання, перебуваючи у фактичному шлюбі, належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від того, що один з них не мав з поважних причин самостійного заробітку. Досить поширеною також є така ситуація, коли

майно, придбане учасниками фактичних шлюбних відносин за спільні кошти, оформлюється на когось одного з них. Якщо при зареєстрованому шлюбі це не має юридичного значення, то при фактичних шлюбних відносинах має і досить велике. Так, майно, оформлене на одного з учасників фактичних шлюбних відносин, є виключно його майном. Друга сторона права на таке майно не має права, доки не доведе, що воно є спільним [95, с. 402].

Для вирішення питання про розподіл майна між особами, які перебувають у незареєстрованому шлюбі, необхідно спочатку звернутися до суду про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах.

Звернення до суду із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення, а саме проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу здійснюється в порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України. Ці дії обумовлені необхідністю подальшого здійснення особами майнових прав та охоронюваних законом інтересів, інакше особи можуть бути обмежені в здійсненні права спільної сумісної власності, тому що факти, це право підтверджують, не є очевидними і вимагають перевірки і підтвердження відповідними доказами.

М. М. Дякович зазначає, що законодавець майже зрівняв правовий статус майнових правовідносин «законного» і «фактичного» шлюбу, лише з однією відмінністю: у зареєстрованому шлюбі доказувати нічого не потрібно, а при застосуванні ст. 74 СК України необхідно довести, що чоловік та жінка проживають однією сім'єю і не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому зареєстрованому шлюбі; при застосуванні ст. 91 СК України – факт проживання з нею/ним їхньої дитини у випадках, передбачених сімейним законодавством [51, с. 41]. Однак, в ході судового розгляду особам необхідно буде довести не тільки факт спільного проживання та ведення спільного господарства, а й довести конкретні строки перебування в таких відносинах. Особливо важко довести точний початковий момент спільного проживання і ведення спільного господарства чоловіки і жінки (встановити конкретну дату), адже тільки після встановлення саме цього факту можна буде визначити склад

нажитого спільного майна подружжя, а також вирішити питання про його поділ [125, с. 124-125]. Тобто при застосуванні ст. 74 СК України, слід виходити з того, що зазначена норма поширюється на випадки, коли чоловік і жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі та між ними склалися усталені відносини, притаманні подружжю, а також що вони проживають однією сім'єю без укладення шлюбу в період, протягом якого придбано спірне майно [194, с. 170].

Не багато є випадків, коли судам вдається визначити точний початковий момент спільного проживання. Наприклад у справі № 201/13269/16ц суд ухвалив: встановити факт проживання ОСОБА_1 та ОСОБА_2 в період з 27 березня 2015 по 20 липня 2016 року однією сім'єю без реєстрації шлюбу, у зв'язку з чим усе рухоме та нерухоме майно, що було придбано ОСОБА_1 та ОСОБА_2 у період з 27 березня 2015 по 20 липня 2016 року є спільною сумісною власністю подружжя та належить ОСОБА_1 та ОСОБА_2. Встановити точний початковий момент фактичних шлюбних відносин вдалося завдяки рішенням про розлучення Особа 1 з Особа 7, яке набрало законної сили 27 березня 2015 року, оскільки, як було зазначено у попередньому розділі, однією із вимог існування фактичного шлюбу є, не перебування чоловіка чи жінки у зареєстрованому чи будь-якому іншому шлюбі [152]. Так само в рішенні у справі № 135/1385/19 було встановлено конкретний проміжок часу перебування осіб у фактичних шлюбних відносинах – з 15 травня 2012 року по 18 серпня 2017 року [159]. В той же час, в іншому рішенні у справі № 489/3441/19 було вирішено встановити факт проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу ОСОБА_1 та ОСОБА_3 в період з січня 2011 року по грудень 2018 року, тобто без уточнення конкретних дат початку та закінчення фактичних шлюбних відносин [160]. В іншому рішенні – було встановлено факт постійного проживання ОСОБА_1 з ОСОБА_2, померлою ІНФОРМАЦІЯ_1, однією сім'єю з 2007 року по день її смерті - ІНФОРМАЦІЯ_1 в квартирі АДРЕСА_1 [171].

Важливо відзначити, що не всі випадки проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу можуть бути визнані судом і тягнути за собою відповідні правові наслідки, зокрема щодо виникнення права спільної сумісної

власності на майно. Так, пунктом 1 розділу VII Прикінцевих положень СК України визначено, що цей Кодекс набирає чинності одночасно з набранням чинності Цивільним кодексом України, тобто з 1 січня 2004 року. До сімейних відносин, які вже існували на зазначену дату, норми СК України застосовуються в частині лише тих прав і обов'язків, що виникли після набрання ним чинності. Крім того, встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах може мати місце, якщо ці відносини виникли до видання Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. і тривали до смерті одного з подружжя. Встановлення фактичних шлюбних відносин, що виникли після 8 липня 1944 року, чинним на той час законодавством не допускалося.

Тому судам при розгляді справ про встановлення факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу необхідно брати до уваги тільки ті обставини, які виникли між фактичними подружжям до 8 липня 1944 року, і після 1 січня 2004 року. Встановлення факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу в період від 8 липня 1944 по 31 грудня 2003 року є не тільки неприпустимим, але і не несе ніяких юридичних наслідків, зокрема і при визнанні права спільної сумісної власності на майно, придбане жінкою і чоловіком, які проживали однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою [125, с. 125].

Прикладом цього може слугувати рішення апеляційного суду Закарпатської області від 19 червня 2015 року за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про встановлення факту проживання у фактичних шлюбних відносинах з квітня 2002 року до середини травня 2005 року, тобто до офіційної реєстрації їх шлюбу та поділити в натурі на дві рівноцінні частини житловий будинок з надвірними спорудами, який було придбано 28 квітня 2005 року на ім'я відповідачки ОСОБА_2. У мотивувальній частині рішення колегія суддів зазначила, що встановлення фактів проживання однією сім'єю в період до 1 січня 2004 року законодавством не передбачено. За таких обставин вимога ОСОБА_1 про встановлення факту проживання у фактичних шлюбних відносинах з відповідачкою підлягає до задоволення з моменту набуття чинності СК України до укладення шлюбу між сторонами. Таким чином, суд ухвалив встановити факт

проживання у фактичних шлюбних відносинах ОСОБА_1 з ОСОБА_2 з 1 січня 2004 року до 14 травня 2005 року (момент офіційної реєстрації шлюбу) та поділити між сторонами в натурі житловий будинок, який був придбаний сторонами саме під час проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу [142].

З огляду на те, що деякі особи спільно проживали до 2004 року, це положення повинно бути враховано в подальшому при розподілі спільно набутого ними майна, оскільки закон не має зворотної сили. В іншому ж випадку, жінці та чоловіку, які проживали спільно однією сім'єю до 2004 року і мають намір укласти відповідний договір, скажімо, в цьому році, слід розмежувати майно, придбане до 2004 року, і визначити в договорі його режим. При цьому в договорі необхідно визначити час, з якого почалося спільне проживання жінки і чоловіка [95, с. 403].

Підсумовуючи, варто зазначити, що процедура поділу майна, придбаного особами, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу з 2004 року є такою ж, як і майна осіб, які перебувають в офіційному шлюбі. У той же час, незареєстрований шлюб має ряд особливостей як у питанні правового захисту осіб, так і по розподілу спільного майна, придбаного особами при фактичних шлюбних відносин

Відповідно до ст. 65 СК України, дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою; при укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Дружина, чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її, його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового. Для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово. Згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, має бути нотаріально засвідчена [211]. В той же час, в СК України нечітко виписані права учасників фактичних шлюбних відносин стосовно

розпорядження майном, передбаченого ст. 65 СК України, в частині здійснення його за взаємною згодою, а щодо укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна – необхідності подання письмової згоди другого з подружжя [192, с. 168; 212, с. 253]. Фактично до моменту встановлення факту спільного проживання осіб однією сім'єю без реєстрації шлюбу судом майно одному з учасників фактичних шлюбних відносин належить на праві спільної часткової власності [192, с. 170], а згода одного із учасників фактичних шлюбних відносин на укладення іншим із учасників фактичних шлюбних відносин договорів щодо розпорядження спільним майном не потребується [113, с. 11; 192, с. 171].

Дійсно, вище викладене є проблемою в аспекті можливості зловживання правами одним із учасників фактичних шлюбних відносин, коли він може вчинити дії, пов'язані із розпорядженням майновими правами щодо речей, які фактично знаходяться у спільній власності, однак факт перебування у фактичних шлюбних відносин ще не встановлено, а особи, які у них перебувають не мають легального статусу учасників фактичних шлюбних відносин. У зв'язку із цим, вчинення відповідних дій щодо розпорядження спільним майном особою в момент, коли факт перебування її у фактичних шлюбних відносинах не встановлений, без дозволу іншого учасника фактичних шлюбних відносин може привести до порушення майнових прав та законних інтересів цього учасника. Подальше встановлення факту наявності фактичних шлюбних відносин в цьому аспекті нічого не змінює, якщо суд не встановив точного періоду перебування осіб у фактичних шлюбних відносинах. Наприклад, якщо суд встановив, що особи перебували у них з 2020 року, а майно, щодо якого укладено договір, набуто у 2020 році, відповідне судове рішення по суті нічого не встановлює, оскільки незрозуміло чи відповідне майно є спільною сумісною власністю чи ні. Якщо суд встановить це прямо у своєму рішенні або передбачить конкретний термін, з якого починають обчислюватися фактичні шлюбні відносини (наприклад з 15 вересня 2020 року), то особа в подальшому зможе довести, що договір про продаж

відповідного майна, набутого наприклад у листопаді 2020 року, повинен був посвідчуватися нотаріусом лише у разі наявності згоди іншого учасника фактичних шлюбних відносин. Однак, для цього особа повинна подати окремий позов про визнання вже укладеного договору недійсним. Такої проблеми немає в державах, які сприйняли інститут зареєстрованого цивільного партнерства (фактичних союзів), коли відомості про перебування осіб у фактичних шлюбних відносинах перебуває у відповідних державних реєстрах, доступних особам, уповноваженим здійснювати посвідчувально-реєстраційні дії. В такому випадку можливість укладення правочинів щодо розпорядження спільним майном одним із учасників фактичних шлюбних відносин без згоди іншого учасника виключається. Говорячи про можливість запровадження цього положення в Україні, зупинимося на питанні договірного врегулювання учасниками фактичних шлюбних відносин своїх майнових прав та обов'язків, а потім повернемося до нього.

Слід зазначити, що на відміну від подружжя, особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах не можуть укласти між собою шлюбний договір, однак можуть врегулювати свої майнові відносини в іншому договорі [192, с. 173], в якому можуть урегулювати питання володіння, користування та розпорядження майном, набутим за час спільного проживання, режим спільної часткової власності на окремі предмети, порядок їх використання під час спільного проживання та приналежність речей після припинення фактичних відносин, порядок поділу спільного майна та поділу доходів від використання спільного майна, порядок користування роздільним майном жінки та чоловіка, правила, що стосуються витрат на утримання майна тощо [62, с. 115; 113, с. 11; 212, с. 255]. Відповідно до вимог СК України, у такому договорі сторони можуть обмежитися лише принципом, за яким набуваються майнові права під час спільного проживання [211]. Якщо законом встановлено, що під час перебування у фактичних шлюбних відносинах спільно набуте майно вважається спільною сумісною власністю, то дублювати його немає сенсу, якщо сторони не бажають відокремити майно, яке належало їм до вступу у фактичні шлюбні відносини [202,

с. 185-186]. Якщо виходити із змісту диспозиції ч. 1 ст. 74 СК України, договір жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, щодо визначення їх майнових прав та обов'язків та правового режиму спільно набутого майна, може передбачати інший правовий режим такого майна, зокрема у формі спільної часткової власності або особистої приватної власності учасників фактичних шлюбних відносин. При цьому, на такий договір не поширюються обмеження, які стосуються шлюбного договору і він може не передбачати рівності учасників фактичних шлюбних відносин у визначенні часток у набутому майні [212, с. 254]. Втім, цієї думки дотримуються не усі [202, с. 186]. На нашу думку, не слід поширювати обмеження шлюбного договору на договори, які укладаються учасниками фактичних шлюбних відносин, зважаючи на те, що відповідні обмеження щодо шлюбного договору викликані особливим ставленням держави до шлюбу як найбільш захищеного з боку держави сімейного союзу, в контексті реалізації конституційного положення про рівність прав подружжя (саме у зареєстрованому шлюбі). Вважаємо, що права та інтереси учасників фактичних шлюбних відносин достатньо захищені саме законодавством, а в договірному порядку особи можуть дійсно відійти від законного режиму майна і врегулювати свої інтереси так, як це буде вирішене ними (особливо зважаючи на те, що не завжди положення ч. 4 ст. 93 СК України можуть бути застосовані до договірному регулюванню фактичних шлюбних відносин, зважаючи на те, що надання переваги одному із учасників фактичних шлюбних відносин може бути викликане тим, що відповідне набуте майно є спільним виключно формально, зважаючи на часові рамки завершення будівництва нерухомого майна (при цьому будівництво відповідного житлового будинку наприклад могло розпочатися задовго до виникнення фактичних шлюбних відносин і на 90% бути профінансовано та здійснено за рахунок переважно праці одного учасника), купівлі відповідної речі (здійсненої за рахунок коштів саме одного із учасників фактичних шлюбних відносин, які збиралися протягом тривалого часу, переважно до виникнення фактичних шлюбних відносин). Відповідні питання учасники

фактичних шлюбних відносин можуть передбачити у договорі, де надати перевагу саме тому учаснику, який фактично став власником цього майна, хоча не є єдиним власником виходячи із положень СК України. У випадку, якщо надання таких переваг не буде виправданим, особа, яка вважає, що її права порушені, може або відмовитися від укладання такого договору, або подати позов про визнання його недійсним повністю або у відповідній частині. В той же час, погоджуємося на неможливості зменшення обсягу прав дитини договором, укладеним учасниками фактичних шлюбних відносин.

Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 9 СК України, можна вважати, що, на відміну від шлюбного договору, договір фактичного подружжя стосовно їх майнових відносин не потребує нотаріальної форми. Він укладається у простій письмовій формі, хоча за бажанням сторін може бути засвідчений нотаріально (ч. 1 ст. 209 ЦК України) [212, с. 255]. В цьому аспекті не можемо погодитися із тим, що нотаріальна форма відповідного договору не є обов'язковою, оскільки серед договорів, укладання яких передбачена нотаріальна форма визначено не тільки шлюбний договір (ст. 94 СК України), а й договір про поділ майна, яке знаходиться у спільній сумісній власності (ст. 69 СК України), про надання утримання (ст. 78 СК України), щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини (ст. 157 СК України), про сплату аліментів на дитину (ст. 189 СК України). Нотаріальна форма такого договору дозволила б застосувати до ряду випадків виконавчий напис нотаріуса як спосіб стягнення коштів (хоча останній більш доцільний до договорів щодо надання утримання), з іншого боку – нотаріус виступив в ролі державного реєстратора, який би зафіксував у відповідному державному реєстрі наявність фактичних шлюбних відносин (про це піде мова нижче).

Відповідно до ч. 4 ст. 65 СК України договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї [211]. З іншого боку, на думку А. О. Овчатової-Редько, відмінність між ними полягає в тому, що договір, укладений одним із учасників фактичних шлюбних відносин в інтересах сім'ї з

третьою особою, не створює обов'язків для іншого учасника (якщо в самому договорі не вказано інше), навіть якщо майно, одержане за цим договором, використано в інтересах учасників фактичних шлюбних відносин [113, с. 11].

Як зазначає М. І. Байрачна, права осіб, які перебувають у зареєстрованому шлюбі захищаються законом, і вони можуть при виникненні питань щодо поділу майна вирішити його як за взаємною домовленістю (добровільний порядок), так і в судовому порядку. В судовому порядку, достатнім доказом спільно нажитого майна буде факт укладення шлюбу. Щодо осіб, які проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою, то таким особам краще укласти договір, в якому визначити взаємні майнові права та обов'язки щодо спільно нажитого майна. Також в цьому договорі, на наш погляд, можна прописати і немайнові права та обов'язки. Якщо такий договір буде укладено зазначеними особами, то в майбутньому не виникне спірних питань майнового характеру щодо спільно нажитого майна, або якщо і виникнуть, то їх буде легше доводити в судовому порядку. З укладеним договором, можна вести мову про схожість фактичних шлюбних правовідносин з шлюбними правовідносинами [14, с. 49]. Теж саме зазначає А. О. Овчатова-Редько, на думку якої, договірний спосіб упорядкування відносин між фактичним подружжям є чи не єдиним способом захисту прав та інтересів його учасників [113, с. 11].

О. В. Розгон вважає, що законодавець поширив дію норм ст. 74 СК України на майно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, але жодним чином не на їх правовий статус і правовідносини загалом як жінки та чоловіка, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. Тому заяви щодо спільного їх проживання при посвідченні нотаріусами договорів стосовно «нібито» їхнього спільного майна замало, оскільки нотаріус повинен вчиняти правочини, які не викликатимуть спорів у майбутньому. Таким чином, очевидним є те, що ці особи повинні отримати підтвердження свого статусу в судовому порядку, і саме рішення суду, яке визначатиме статус спільного проживання жінки та чоловіка однією сім'єю, стане безспірним фактом для нотаріуса. Їх правовідносини також можуть бути

врегульовані ними у договорі [194, с. 170].

О. В. Старчук вважає, що позитивний досвід врегулювання майнових відносин фактичного жінки та чоловіка шляхом укладання договорів про спільне проживання із розповсюдженням у них права спільної сумісної власності на майно, набуте за час спільного проживання, повинно бути законодавчо передбачено в сімейному законодавстві України як важливий чинник захисту майнових прав фактичних чоловіка і жінки у випадку припинення таких відносин у майбутньому. Якщо фактичні чоловік та жінка бажають укласти конкубінатний договір, то, насамперед, їм необхідно визначити момент з якого вони почали постійно спільно проживати, який є обов'язковим для них, та перелік майна, що набуто за час їхнього спільного проживання та буде набуто у майбутньому. У свою чергу, укладений між фактичними чоловіком та жінкою і посвідчений нотаріусом конкубінатний договір буде безперечним доказом часу і факту проживання однією сім'єю і набуття за цей період спільно майна, що, само по собі, виключає будь-якій спір і привід звернення до суду [217, с. 80]. Можемо погодитися із даним твердженням і зокрема в наступній частині:

По-перше, вважаємо за необхідне передбачити у СК України договору (назвемо його «договір фактичного подружжя»), який би став частково аналогом шлюбного договору, для учасників фактичних шлюбних відносин в аспекті регулювання майнових відносин між ними, визначення їхніх майнових прав та обов'язків. Такий договір повинен бути укладений із дотриманням окремих гарантій, визначених в СК України, зокрема не повинен зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені СК України (ч. 4 ст. 93 СК України), оскільки якщо ці гарантії, передбачені для шлюбного договору, не будуть поширені на аналогічний договір, укладений учасниками фактичних шлюбних відносин, їх діти будуть поставлені у нерівне становище порівняно із дітьми подружжя у зареєстрованому шлюбі, що є неприпустимим. З іншого боку, поширювати на такий договір положення ч. 4 ст. 93 СК України щодо неможливості ставлення одного із учасників фактичних шлюбних відносин у надзвичайно невігідне матеріальне становище не вбачаємо за доцільне, оскільки такі обмеження не передбачаються

навіть щодо подружжя у зареєстрованому шлюбі, яке уклало аналогічний договір щодо власного майна, однак який не є шлюбним. Що стосується можливостей врегулювання таким договором особистих відносин учасників фактичних шлюбних відносин, а також особисті відносини між ними та дітьми, вважаємо за доцільне ці питання розглянути в третьому розділі дисертації після розгляду власне які особисті немайнові права мають учасники фактичних шлюбних відносин і в якому обсязі, щоб в подальшому в'яснити можливості їх договірною визначення.

По-друге, доцільно поширити положення, що для укладення договору до реєстрації шлюбу, якщо його стороною є неповнолітня особа, потрібна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом, оскільки учасниками фактичних шлюбних відносин можуть бути особи віком від 16 до 18 років. Відповідне положення щодо шлюбного договору визначене у ч. 2 ст. 92 СК України.

По-третє, договір фактичного подружжя може стосуватися різного кола майнових прав та обов'язків, в тому числі щодо правового режиму майна, порядку володіння, користування та розпорядження ним, щодо визначення та реалізації аліментних зобов'язань, тобто містити ті ж умови, які передбачені в шлюбному договорі щодо відповідних прав та обов'язків подружжя. В той же час, він може й не обмежуватися лише цими умовами і може містити будь-які умови, крім тих, щодо яких передбачені обмеження у договірному регулюванні сімейних відносин.

По-четверте, на нашу думку, укладення договору фактичного подружжя може розглядатися як юридичний факт – підстава для виникнення фактичних шлюбних відносин, що може спростити для учасників фактичних шлюбних відносин реалізацію їх сімейних прав та виконання сімейних обов'язків, які виникли у зв'язку із перебуванням у таких відносинах, коли необхідно вступати у відносини щодо розпорядження відповідним майном із третіми особами. Можна передбачити у СК України положення про те, що у разі укладення договору фактичного подружжя, вважається, що фактичні шлюбні відносини виникли з

моменту державної реєстрації договору, якщо інше не встановлено судом (тобто встановити відповідну правову презумпцію, яка все ж не є абсолютною і може бути змінена у разі незгоди учасників фактичних шлюбних відносин щодо часу виникнення зазначених відносин). В той же час, для забезпечення виконання договором фактичного подружжя функцій презумпції наявності фактичних шлюбних відносин, доцільним є передбачити необхідність його державної реєстрації із включенням відомостей про цей договір та його учасників до відповідного державного реєстру. В подальшому, у разі посвідчення нотаріусом договору про розпорядження певним майном, він зможе виявити наявність фактичних шлюбних відносин через відомості про відповідний договір фактичного подружжя у державному реєстрі і зажадати наявності згоди на укладення відповідного договору іншим з учасників фактичних шлюбних відносин у разі, якщо стороною цього договору є лише один із учасників сімейних відносин. В той же час, слід зберегти наявний порядок встановлення судом факту перебування у фактичних шлюбних відносинах як альтернативу для тих пар, які не укладатимуть відповідний договір фактичного подружжя або укладуть інші договори (щодо правового режиму спільного майна, про утримання, про поділ майна тощо).

По-п'яте, припинення відповідного договору фактичного подружжя може свідчити про припинення фактичних шлюбних відносин, яке слід відраховувати починаючи від моменту державної реєстрації припинення відповідного договору. В той же час, слід зазначити, що в договорі фактичного подружжя може бути встановлена чинність договору або окремих його умов і після припинення фактичних шлюбних відносин. В такому випадку слід рахувати період припинення фактичних шлюбних відносин не з моменту припинення відповідного договору (оскільки він продовжує діяти і після припинення відповідних правовідносин), а з моменту встановленого судом.

Зазначені положення слід передбачити у Главі 10 СК України, яка присвячена шлюбному договору, однак доповнити її окремою статтею, в якій зазначити, що учасники фактичних шлюбних відносин мають право на укладання

договору фактичного подружжя з урахуванням вимог статей 92 – 93, 96 – 103 СК України (відповідні статті, що стосуються шлюбного договору, крім положень про форму шлюбного договору та початок його дії) (див. додатки В, Г).

На завершення слід зазначити на особливостях правового режиму корпоративних прав, набутих у фактичних шлюбних відносинах. У літературі зазначається, що корпоративні права не можуть належати як подружжю, які перебувають у шлюбі, так і жінці та чоловіку, які перебувають у «фактичних шлюбних відносинах» на праві спільної сумісної власності, оскільки є персоніфікованими та належать виключно особі, яка є учасником юридичної особи корпоративного типу. Однак, якщо буде встановлено факт проживання жінки та чоловіка однією сім'єю та доведено, що під час перебування у фактичних шлюбних відносинах жінкою та чоловіком було передано як вклад до статутного капіталу майно, то в такому випадку жінка або чоловік має право вимоги щодо виплати певних сум, що належать йому згідно із законом та/або договором, зокрема: поділ доходів, отриманих жінкою/чоловіком – учасником юридичної особи корпоративного типу та майна (коштів), отриманого від відчуження корпоративних прав; компенсацію вартості частини майна, яка була передана жінкою/чоловіком до статутного капіталу юридичної особи корпоративного типу; поділ майна, отриманого жінкою/чоловіком – учасником юридичної особи корпоративного типу у разі виходу чи ліквідації юридичної особи корпоративного типу [29, с. 53].

Можна навести приклад судової практики із цього питання.

Зокрема, в рішенні Октябрського районного суду міста Полтави від 6 квітня 2021 року у справі № 2/554/322/2021 було зазначено, що за період спільного проживання позивач та відповідач вели спільне господарство та ними було набуте спільне майно, в тому числі частка у статутному капіталі ТОВ Торгова група «Інтерпап» у розмірі 10% статутного капіталу Товариства (яка в подальшому була продана відповідачем без її згоди). На думку позивача укладення даного договору грубо порушує її права також тому, що майно продане за ціною, яка більш ніж удвічі менша за його вартість. Судом встановлено факт перебування сторін з 1989

року по січень 2020 року у фактичних шлюбних відносинах, що підтверджується наявністю спільних дітей, проживання однією сім'єю, веденням спільного господарства, неперебуванням у будь-якому іншому шлюбі за вказаний період часу. Факт спільного проживання сторін у вказаний вище період часу підтверджується наявними у справі доказами, а саме: долученими фотокартками, де родина багато часу проводить разом, поясненнями свідка, письмовими доказами та іншими матеріалами справи у сукупності.

В той же час, щодо вимоги позову про визнання недійсним договору купівлі-продажу частки в статутному капіталі ТОВ Торгова група «Інтерпап» від 15 грудня 2015 року суд зазначає, що встановлені судом фактичні обставини справи свідчать, що при вчиненні 15 грудня 2015 року правочину – договору купівлі-продажу частки в статутному капіталі згаданого Товариства сторони мали повне уявлення не тільки про предмет договору, а й досягли згоди про всі істотні умови цього договору. Разом із тим, позивачем не надано суду належних доказів на підтвердження свого порушеного права, оскільки право власності на 10% частки в статутному капіталі ТОВ Торгова група «Інтерпап» на той момент належало ОСОБА_1. З урахуванням аналізу наведених норм законодавства, можна дійти висновку, що з моменту внесення грошових коштів до статутного капіталу господарського товариства вони є власністю самого товариства, зазначені спільні кошти (майно) подружжя втрачають ознаки об'єкта спільної сумісної власності подружжя. Право на компенсацію вартості частини коштів виникає в іншого з подружжя лише щодо спільних коштів, а не статутного капіталу, при цьому лише в тому разі, коли спільні кошти всупереч ст.65 СК України були використані одним із подружжя саме для внесення вкладу до статутного капіталу. Подальше розпорядження учасником товариства його часткою в статутному капіталі з огляду на вказані положення є суб'єктивним корпоративним правом такого учасника й відчуження ним на власний розсуд частки в статутному капіталі не може вважатися використанням (відчуженням) спільного майна подружжя проти волі іншого з подружжя та не в інтересах сім'ї. Проте, ані позивачем ОСОБА_2, як особою, яка не була стороною договору, ані її

представником не доведено суду, які саме її права чи законні інтереси були порушені оспорюваним правочином. За таких обставин, посилення ОСОБА_2 в позові на ті обставини, що вказаний договір був укладений без її згоди не можуть слугувати підставою для визнання договору недійсним, так як власник у межах, встановлених законом, має право володіти користуватися і розпоряджатися належним йому майном [165].

Таким чином, враховуючи вище викладене слід зазначити, що в цілому СК України передбачає рівність майнових прав та обов'язків учасників фактичних шлюбних відносин та подружжя у зареєстрованому шлюбі, передбачаючи презумпцію спільності майна, набутого у відповідних правовідносинах за винятками, коли відповідне майно є особистою приватною власністю одного учасника фактичних шлюбних відносин. В той же час, на практиці виникають труднощі із реалізації відповідних майнових прав та обов'язків учасниками фактичних шлюбних відносин, які викликані невстановленістю факту перебування у цих відносинах в момент реалізації цих прав та обов'язків, що зумовлює у тому числі укладення відповідних договорів без згоди іншого учасника фактичних шлюбних відносин та всупереч його інтересам. На нашу думку, зазначену проблему можна вирішити через запровадження інституту договору фактичного подружжя, який з одного боку стане альтернативою шлюбного договору, однак для фактичного подружжя, а з другого – зумовлюватиме презумпцію виникнення фактичних шлюбних відносин з моменту укладання відповідного договору та їх припинення – з моменту його припинення. При цьому, слід передбачити державну реєстрацію укладання та припинення договору фактичного подружжя.

2.2 Право на утримання у фактичних шлюбних відносинах

До числа майнових правовідносин, що виникають між чоловіком і жінкою, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, крім речових, відносяться також зобов'язальні правовідносини, а саме правовідносини по взаємному

утриманню один одного. В цьому аспекті відповідні права та обов'язки, які виникають в учасників фактичних шлюбних відносин, повинні бути в цілому ідентичні таким, які надаються подружжю у зареєстрованому шлюбі, попри те, що саме шлюбу надається найбільший обсяг правової охорони. Встановлення аналогічного правового режиму, який може бути застосований до правовідносин щодо надання утримання як подружжя, так і учасників фактичних шлюбних відносин, доцільне передусім з метою забезпечення захисту їхніх дітей, а також стає альтернативою державному соціальному забезпеченню осіб, які в силу стану здоров'я або сімейних обставин (передусім доглядом за дітьми, спільними із іншим учасником фактичних шлюбних відносин) не можуть утримувати себе та дітей.

Відповідно до частини першої статті 91 СК України, якщо жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час проживали однією сім'єю, то той з них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, має право на утримання відповідно до ст. 76 СК України, тобто на тих же принципах, якими визначається право на утримання після розірвання шлюбу [211]. Зазначена обставина дала змогу О. В. Розгон зазначити, що умовами виникнення права на утримання в учасників фактичних шлюбних відносин є: проживання однією сім'єю тривалий час; наявність непрацездатності у чоловіка або жінки, які перебували у фактичних шлюбних відносинах тривалий час та можливість надання такого утримання іншим із учасників фактичних шлюбних відносин [193, с. 155]. А. О. Овчатова-Редько зазначає, що крім цих умов необхідне також дотримання наступних: нужденність (тобто, об'єктивно існуюча потреба в утриманні) того з «фактичного подружжя», хто претендує на аліменти; можливість другого з «фактичного подружжя» надавати матеріальну допомогу непрацездатному і нужденному учаснику фактичного шлюбу, тривалий час перебування у фактичних шлюбних відносинах (проживання однією сім'єю). Крім того, умовою (але вже не виникнення права на утримання, а його реалізації) є також наявність можливості сплачувати аліменти у того з «фактичного подружжя», до кого подається вимога про сплату аліментів, оскільки за

відсутності такої можливості суб'єктивне право не забезпечене можливістю його практичної реалізації [113, с. 13].

В цьому аспекті виникає інтерес до наукового дослідження Ю. О. Мельниченко, відповідно до якого підставою для виникнення в учасників фактичних шлюбних відносин права на утримання є наступний юридичний склад:

1. Встановлення факту проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу строком не менше 5 років, починаючи з дати, не раніше 1 січня 2004 року;

2. Встановлення факту припинення фактичних шлюбних відносин;

3. Встановлення умов, визначених статтею 76 СК України:

– набуття під час фактичного шлюбу непрацездатності одним з осіб, що перебували у фактичному шлюбі, або протягом року після припинення фактичних шлюбних відносин, але не раніше 1 січня 2004 року, оскільки норма матеріального права ст. 91 СК зворотної дії в часі не має;

– встановлення інвалідності після спливу одного року від дня припинення фактичних шлюбних відносин, якщо така інвалідність стала результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього фактичного чоловіка (колишньої фактичної дружини) під час фактичного шлюбу;

– досягнення пенсійного віку, якщо на момент припинення фактичних шлюбних відносин жінці, чоловікові до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишалось не більш як п'ять років, за умови, що у фактичному шлюбі вони спільно проживали не менш як десять років;

– потреба у наданні матеріальної допомоги, зумовлена вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, та відсутністю у зв'язку з переліченими обставинами можливості у одного з фактичного подружжя одержати освіту, працювати, зайняти відповідну посаду,

– потреба особи в матеріальній допомозі – тобто отримання пенсії чи заробітної платні у розмірі меншому за прожитковий мінімум;

– майнова спроможність іншого з фактичного подружжя надавати

утримання – тобто з таким розрахунком, щоб після здійснення відповідної виплати, розмір залишку не був меншим за розмір прожиткового мінімуму для платника утримання [100, с. 194-195].

Можемо в цілому погодитися із науковцем щодо наявності відповідних вище перелічених підстав для набуття права на утримання з боку іншого з учасників фактичних шлюбних відносин. В той же час, необхідно зауважити, що в нормах права не міститься ніяких вказівок щодо мінімального строку тривалості спільного життя, який був би достатній для виникнення права на аліменти. Тобто, в кожному окремому випадку суд може і повинен давати оцінку характеру відносин між сторонами і встановлювати значення останніх для визначення достатності і необхідності строку їх спільного проживання. Але, разом з тим, слід погодитися з думкою, що строк спільного проживання, який обчислюється декількома місяцями вважати тривалим було б недоречно і недостатньо для виникнення права на аліменти у осіб [200, с. 199]. Зокрема, С. Лепех вважає за доцільне встановити конкретний строк – спільне проживання не менш як десять років [193, с. 155].

Вважаємо, що цей строк є завищеним та не відповідає сьогоденню. Оскільки, у теперішній час більшість осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах уже на третьому-четвертому році спільного проживання мають спільних дітей, ведуть спільне господарство, придбавають майно. А вже згодом, через рік-два припиняють фактичний шлюб. Зазвичай, після припинення як офіційно зареєстрованого шлюбу так і після припинення фактичних шлюбних відносин дитина залишається з одним із батьків, який змушений іти у відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та потребує коштів на своє утримання.

Це підтверджується рішенням Торезького міського суду Донецької області по справі № 247/4424/13-ц. За результатами розгляду справи, суд встановив, що ОСОБА_2 звернулась до суду з позовом до ОСОБА_3 про стягнення аліментів на своє утримання до досягнення дитиною трьох річного віку, яка народилася під час фактичного шлюбу, який тривав з січня 2011 року по січень 2013 року та

проживає разом з ОСОБА_2 і знаходиться на повному утриманні позивачки. Дослідивши матеріали справи, суд, незважаючи на короткотривалий строк перебування у фактичних шлюбних відносинах, ухвалив рішення, яким зобов'язав стягувати із ОСОБА_3 на користь ОСОБА_2 аліменти на її утримання в розмірі 1/4 частини заробітку (доходу) щомісячно до досягнення дитиною трирічного віку [175].

Схоже рішення по справі № 235/5535/14-ц ухвалив Красноармійський міськрайонний суд Донецької області. Суд, не дивлячись на те, що фактичних шлюб проіснував лише три роки, ухвалив рішення про стягнення з відповідача на користь позивачки аліменти в розмірі 1/4 частини всіх видів заробітку [157].

Тобто, як ми бачимо з аналізу цих рішень, суд, розглядаючи подібні справи, незважаючи на короткотривале проживання у фактичних шлюбних відносинах, враховує складне матеріальне становище жінки, яка через відсутність достатнього матеріального забезпечення не здатна самотійно себе утримувати. У зв'язку із цим, вважаємо встановити мінімальний строк перебування у фактичних шлюбних відносинах для отримання права на утримання в порядку ст. 91 СК України в один рік (див. додатки В, Г).

Що стосується такої умови виникнення у «фактичного подружжя» права на аліменти як наявність непрацездатності у одного з них, то важливе значення містить момент виникнення непрацездатності. Відповідно до положень ст. 91 СК України, непрацездатність повинна настати під час спільного проживання [211].

О. І. Сафончик вважає, що якщо ж непрацездатність виникла після того, як фактичні шлюбні відносини були припинені, то правила зазначеної норми СК України не можуть бути застосовані [200, с. 201]. Із таким твердженням ми не можемо погодитися, оскільки, ч.1 ст.91 СК України відсилає нас до ст. 76 цього ж Кодексу у частині 2 якої зазначено: «після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо вона стала непрацездатною до розірвання шлюбу або протягом одного року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги і якщо її колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу» [211].

Тобто, якщо врахувати, що норми статті 76 СК України поширюються на

випадки утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, то вони мають право протягом одного року після припинення фактичних шлюбних відносин на таке утримання.

Підтвердженням цього, є рішення по справі № 619/1742/17 за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_3 про встановлення факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу та про стягнення аліментів на своє утримання. Позивач зазначила, що з 2001 року по 2016 рік перебувала з відповідачем ОСОБА_3 у фактичних шлюбних відносинах під час яких у них народилася донька. Але у 2016 році, відповідач покинув позивачку, так як вона тяжко захворіла на онкологічне захворювання, що потребує значних матеріальних коштів. Згідно довідки до акта огляду медико-соціальною експертною комісією ОСОБА_1 має II групу інвалідності з 04.04.2017 року.

За результатами розгляду, Дергачівський районний суд Харківської області, керуючись у тому числі ст.76 СК України вирішив встановити факт проживання однією сім'єю ОСОБА_3 та ОСОБА_1 як чоловіка та дружини без реєстрації шлюбу з 2001 року по 2016 рік та стягнути з ОСОБА_3 аліменти в розмірі 1/6 частини з усіх видів його заробітку (доходу) щомісяця на користь ОСОБА_1 на її утримання, не беручи до уваги те, що непрацездатність позивачки виникла після припинення фактичних шлюбних відносин, тобто 04.04.2017 року [149].

Це рішення було скасоване 21 листопада 2017 року апеляційним судом Харківської області. Але при скасуванні рішення колегія суддів посилалась не на те, що непрацездатність виникла після припинення фактичних шлюбних відносин, а на відсутність доказів ведення спільного господарства чи усталених відносин, що притаманні подружжю [144].

Ми вважаємо, що хоча рішення Дергачівського районного суду Харківської області було скасоване, воно все ж таки підтримує нашу думку про те, що жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, мають право на своє утримання навіть протягом одного року після припинення фактичних шлюбних відносин, так само як і зареєстроване подружжя.

Ю. О. Мельниченко зазначає, що за аналогією зі ст. 76 СК України, право на

утримання для жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, але тривалий час проживають однією сім'єю, виникає не під час перебування у подібних відносинах, а вже після припинення фактичних шлюбних відносин, за умови, що один з них став непрацездатним (досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є особою з інвалідністю I, II чи III групи) до припинення фактичних шлюбних відносин або протягом одного року від дня припинення фактичних шлюбних відносин. Оскільки за загальною логікою фактичні шлюбні відносини є аналогією шлюбних відносин, а ч.1 ст. 91 СК України містить відсилання лише до ст. 76 СК України, і не відсилає до ст. 75 СК України, вбачається, що, жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, але тривалий час проживають однією сім'єю, не мають права на утримання один від одного в разі непрацездатності протягом періоду перебування у подібних відносинах. Вбачається, що фактичне подружжя з правової точки зору є менш захищеним, у порівнянні з особами, що перебувають у зареєстрованому шлюбі. З даною позицією варто погодитись та доповнити її тією тезою, що, на відміну від осіб, між якими зареєстровано шлюб, особи, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, не мають за аналогією зі ст. 75 СК України, права на взаємне утримання під час перебування у фактичному шлюбі [100, с. 186-187; 200, с. 200].

Вважаємо дане положення таким, що дискримінує учасників фактичних шлюбних відносин порівняно із подружжям і не виправдане саме особливістю інституту шлюбу як основної підстави виникнення сім'ї. На нашу думку, учасники фактичних шлюбних відносин повинні мати обов'язок матеріально підтримувати один одного та мають право на утримання з підстав, передбачених ст. 75 СК України, зокрема у разі, якщо один із учасників фактичних шлюбних відносин є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із учасників фактичних шлюбних відносин може надавати матеріальну допомогу, крім випадків, якщо відповідна особа негідно поведилася у фактичних шлюбних відносинах, а також той, хто став непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним умисного кримінального правопорушення, якщо це встановлено судом (див. додатки В, Г).

Ю. О. Мельниченко вірно зазначає, що якщо виходити із аналізу ст. 76 СК України, до якої відсилає ст. 91 СК України та застосувати аналогію права, право на утримання має лише той учасник фактичних шлюбних відносин, який став непрацездатним до припинення фактичних шлюбних відносин або протягом року після припинення фактичних шлюбних відносин, або якщо особа стала особою з інвалідністю після спливу одного року від дня припинення фактичних шлюбних відносин, якщо її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка, колишньої дружини під час фактичного шлюбу, або якщо на момент припинення фактичних шлюбних відносин жінці, чоловікові до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більш як п'ять років, вона, він матимуть право на утримання після досягнення цього пенсійного віку, за умови, що у фактичному шлюбі вони спільно проживали не менш як десять років, або якщо у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, один із фактичного подружжя не мав можливості одержати освіти, працювати, зайняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку із припиненням фактичного шлюбу і тоді, якщо є працездатним, за умови, що потребує матеріальної допомоги [100, с. 187-188]. Не можемо погодитися із даним твердженням, оскільки положення ч. 1 ст. 91 СК України прямо визначають період, коли виникає непрацездатність учасника фактичних шлюбних відносин для отримання права на утримання – протягом перебування у фактичних шлюбних відносинах.

Варто зазначити, що на відміну від ст. 74 СК України, ч. 1 ст. 91 СК не передбачає для жінки та чоловіка, які не перебували у шлюбі між собою та тривалий час проживали однією сім'єю, обмеження для надання права на утримання не перебуванням в іншому зареєстрованому шлюбі, як це в імперативному порядку зазначено нормою ст. 74 СК України. Дійсно, першочергова редакція ст. 74 СК України також не мала відповідної умови, але у 2006 році дану прогалину було усунуто. При цьому до ч. 1 ст. 91 будь-яких змін чи правок внесено не було, що, на наш погляд, є суттєвим недоліком та потребує

усунення [100, с. 189].

Дефініції ст. 74 та ч. 1 ст. 91 СК України використовують такі словосполучення як «жінка та чоловік, що проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі», «жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час проживають однією сім'єю», тоді як дефініція ч. 2 ст. 91 сформульована інакше – «жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою», з чого в літературі зроблено висновок про те, що для виникнення права на утримання згідно з ч. 2 ст. 91 СК України закон не вимагає від жінки та чоловіка проживання однією сім'єю. При цьому, якщо буквально тлумачити ч. 2 ст. 91 СК України, навіть за умови не перебування у шлюбі між собою, в тому числі і фактичному, закон надає одному з них за аналогією з ч. ч. 2-4 ст. 84 та ст. ст. 86 і 88 СК України право на утримання в разі проживання з одним з них їхньої дитини. Вбачається, що доказування суду і встановлення того факту, коли саме і як довго відносно дати народження дитини існував фактичний шлюб, і чи продовжує він існувати на момент виникнення аліментних зобов'язань і чи мав місце фактичний шлюб взагалі не є необхідним. Тобто норма статті не вимагає від жінки та чоловіка, які є батьками дитини, проживання однією сім'єю, більш того, вбачається, що, за умови добровільного визнання батьківства або встановлення батьківства (материнства) у судовому порядку, доводити факт спільного проживання однією сім'єю, ведення спільного господарства, тим більш протягом «тривалого часу» за аналогією з ч. 1 ст. 91 СК України не потрібно [100, с. 196-197]. Можемо погодитися із даним твердженням, оскільки дійсно відповідні обов'язки щодо надання утримання особи, з якою проживає дитина, викликані передусім наявністю сімейних відносин між учасниками фактичних шлюбних відносин (або колишніми учасниками, або навіть особами, які ніколи у них не перебували), які є батьками та їхньою спільною дитиною. Тобто право на утримання має будь-яка особа, з якою проживає дитина, і яка здійснює догляд та виховання цієї дитини, що зумовлює необхідність надання утримання, зважаючи на неможливість ефективного суміщення трудової діяльності та виконання батьківських обов'язків щодо дитини

віком до трьох років або дитини, яка має вади фізичного або психічного розвитку. Відповідний обов'язок має особа, яка є батьком, матір'ю цієї дитини саме в силу свого статусу як одного із батьків (а не учасника фактичних шлюбних відносин, останні є додатковою підставою для виникнення відповідного обов'язку, однак обов'язковою підставою є саме наявність правового статусу одного з батьків).

Необхідною умовою згідно з ч. 2 ст. 76 СК України (але вже не виникнення права на утримання, а його реалізації) є також наявність фінансової можливості платити аліменти у того з «фактичного подружжя», до кого подається вимога про сплату аліментів, оскільки при відсутності такої можливості суб'єктивне право не забезпечено можливістю його практичної реалізації.

Зазвичай, можливість надавати матеріальну допомогу здійснюється шляхом порівнянням доходів кожного з подружжя, співвідношенням їх з прожитковим мінімумом і з їх витратами. Але, само по собі отримання більш високого доходу одним з подружжя не є підставою для відрахування частини його доходу на користь другого з подружжя, оскільки кошти які він отримує можуть знадобитися йому самому для задоволення власних потреб (наприклад, поновлення здоров'я, харчування, проживання і т. п.). Якщо обоє з подружжя отримують заробітну плату, пенсії та інші доходи, які не забезпечують їм обом прожиткового мінімуму, то грошове стягнення не може бути присуджена навіть при наявності різниці в доходах [110, с. 145].

Але, як свідчить судова практика, суд може ухвалити рішення про стягнення коштів на утримання з особи, яка ніде не працює та не має будь яких інших доходів.

Так, наприклад у 2015 році ОСОБА_2 звернулася до суду з позовом до ОСОБА_1 про стягнення коштів на своє утримання та зазначила, що під час спільного проживання їй була встановлена І група інвалідності довічно та з того часу відповідач здійснював за нею догляд. Ці обставини ОСОБА_1 не заперечував, але зазначив, що він ніде не працює, одружився, має на утриманні дочку та двох дітей від першого шлюбу дружини.

Але, за результатами розгляду справи, Шаргородський районний суд

Вінницької області, незважаючи на відсутність доходу у відповідача, ухвалив рішення, яким задовольнив позов та постановив стягнути з відповідача на користь позивачки кошти на її утримання у розмірі 30 відсотків прожиткового мінімуму на непрацездатних осіб щомісячно, починаючи з 05.11.2015 року і довічно [189].

З цього прикладу можна стверджувати, що у такій категорії справ, наявність доходу у відповідача не має значення для вирішення справи по суті. Інша справа, яким же чином і за які кошти відповідач буде виконувати рішення суду.

Як вже зазначалося, різновидом аліментних правовідносин «фактичного подружжя» є передбачене ч. 2 ст. 91 СК України право жінки та/або чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, на утримання в разі проживання з нею, ним їхньої дитини. Так, у справі № 211/1069/12ОСОБА_1 звернулася до ОСОБА_2 з позовом про стягнення аліментів на своє утримання, оскільки як така, що перебуває у відпустці по догляду за дитиною. За результатами розгляду справи було встановлено, що ОСОБА_1 та ОСОБА_2 на момент народження їхнього сина, перебували у фактичних шлюбних відносинах. Відповідач не заперечував цього факту та подав суду заяву про визнання позовних вимог в повному обсязі. В результаті чого, позов про утримання ОСОБА_1 було задоволено повністю [159]. Але на нашу думку, не можна погодитися з твердженням про те, що можливість утримання одного з подружжя виникає лише тоді, коли спільна дитина народилася саме під час перебування у фактичних шлюбних відносинах. Оскільки, є багато випадків коли дитина була зачата під час фактичного шлюбу, але ще до її народження фактичне подружжя припинило свої стосунки.

Як ми вже знаємо, перебування у фактичних шлюбних відносинах означає тривале спільне проживання, ведення спільного господарства, наявність взаємних прав та обов'язків, планування спільного майбутнього, в тому числі і народження дітей. Тобто жінка, яка перебуває у фактичних шлюбних відносинах з чоловіком, плануючи, або не плануючи свою вагітність сподівається на подальше проживання з чоловіком, спільне виховання дитини та на її власне утримання. Оскільки, після народження дитини зазвичай мати йде у відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею трьохрічного віку і не може самотійно себе

утримувати, так як ніде не працює. То чому ж жінка, яка завагітніла під час фактичних шлюбних відносин з чоловіком не може претендувати на своє утримання у випадку народження дитини після припинення фактичного шлюбу? Ми вважаємо, що це є обмеження майнових прав жінки, яка самостійно виховує спільну дитину з чоловіком, з яким вона припинила фактичний шлюб.

Проаналізувавши судову практику, ми дійшли висновку, що деякі суди також підтримують наш погляд на цю ситуацію. Наприклад, у справі № 22-ц/778/430/15 ОСОБА_2 звернулась до суду з позовом до ОСОБА_3 про стягнення аліментів на її утримання до досягнення дитиною 3-х років. У позові зазначила, що з грудня 2011 року вона перебувала у фактичних шлюбних відносинах з відповідачем, у квітні 2012 року вона завагітніла, а з 13 червня 2012 року шлюбні відносини припинилися, після чого у позивачки народився син.

Не дивлячись на те, що дитина народилася вже після припинення фактичних шлюбних відносин, і Красноармійський міськрайонний суд Донецької області, і апеляційний суд Запорізької за результатами розгляду справи, ухвалили рішення, яким зобов'язали стягувати з відповідача на користь позивачки аліменти у розмірі 1/6 частини всіх видів заробітку (доходу) щомісячно до досягнення дитиною трьохрічного віку [143, 156].

Подібне рішення ухвалене Петропавлівським районним судом Дніпропетровської області по справі № 188/1300/13-ц за позовом ОСОБА_1 до відповідача ОСОБА_2 про стягнення аліментів на користь матері дитини на період догляду за нею. Позивачка зазначила, що під час фактичних шлюбних відносин з ОСОБА_2 вона завагітніла, але відповідач покинув її, після чого вона народила сина. Враховуючи усі обставини, суд дійшов висновку про задоволення позовних вимог та вирішив стягувати з ОСОБА_2 аліменти у розмірі 1/4 частини від всіх видів доходів на утримання ОСОБА_1 щомісячно, починаючи з дня подання позову і до досягнення їх сином трирічного віку [167].

Таким чином, слід доповнити положення ст. 91 СК України, в якій передбачити, що жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, мають право на утримання в разі проживання з нею, ним їхньої дитини, відповідно до

частин другої - четвертої статті 84 та статей 86 і 88 цього Кодексу, а також у разі вагітності відповідно до частини першої статті 84 цього Кодексу, в тому числі якщо вона виникла в період перебування жінки та чоловіка к фактичних шлюбних відносинах (див. додатки В, Г).

Слід звернути увагу на те, що ст. 91 СК України, обмежується відсиланням тільки на окремі статті цього Кодексу, які регулюють аліментні відносини між жінкою і чоловіком, що знаходяться в зареєстрованому шлюбі. Зокрема, ч. 1 ст. 91 СК України, яка встановлює підстави і умови права «фактичного подружжя» на утримання, відсилає до ст. 76 СК України «Право на утримання після розірвання шлюбу». Ч. 2 ст. 91 СК України, яка передбачає право утримання того з «фактичного подружжя», з ким проживає їхня дитина, відсилає до ч. 2, 3 і 4 ст. 84, ст. 86 та ст. 88 СК України. Ч. 3 ст. 91 СК України яка передбачає підстави припинення утримання, відсилає до п. 2 і 4 ст. 83, ст. 85 та ст. 89 СК України. Така законотворчість викликає безліч питань коректності та можливості застосування інших норм СК України [200, с. 200], про що ми зазначали при визначенні доцільності поширення положень ст. 75 СК України на учасників фактичних шлюбних відносин.

Відповідно до ч. 6 ст. 84 СК України, право на утримання має дружина, з якою проживає дитина як під час перебування в шлюбі, так і в разі його розірвання. Звідси постає питання: якщо буквально тлумачити ч. 2 ст. 91 СК, що прямо передбачає право жінки, що перебуває у фактичному шлюбі, на утримання в разі проживання з нею дитини, відповідно до ч.ч. 2-4 статті 84 СК України (без врахування ч.6 ст. 84 СК України), чи правильною буде теза про те, що на дані правовідносини ч.6 ст. 84 СК не поширюється. Чи означає це той факт, що право на утримання в разі проживання з нею дитини має виключно жінка, яка перебуває у фактичному шлюбі (проживає з батьком дитини однією сім'єю та з яким веде спільне господарство), але після припинення подібних фактичних шлюбних відносин дія норми ч. 2 ст. 91 СК втрачає силу? Тобто, чи матиме право на утримання жінка в разі проживання з нею дитини після припинення фактичних шлюбних відносин? Вбачається, що жінка, яка не перебуває у фактичному шлюбі

(припинила проживати однією сім'єю та вести спільне господарство з батьком своєї дитини), після припинення фактичних шлюбних відносин не має права на утримання в разі проживання з нею, ним їхньої дитини, що є дискримінаційним в порівнянні з жінками, які мають право на утримання в разі проживання з ними дітей і після розірвання шлюбу.

Вищезазначеному праву дружини (фактичної дружини) кореспондує право чоловіка (фактичного чоловіка) на утримання (ст. 86, ч. 2 ст. 91 СК України): чоловік, з яким проживає дитина, має право на утримання від дружини – матері дитини до досягнення дитиною трьох років. Якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку, чоловік, з яким проживає дитина, має право на утримання від дружини до досягнення дитиною шести років. Право на утримання чоловік, з яким проживає дитина, має незалежно від того, чи він працює, та незалежно від його матеріального становища, за умови, що дружина може надавати матеріальну допомогу.

Вбачається, що чоловіки в разі проживання з ними дитини мають аналогічні з жінками права на утримання, за виключенням підстав, що пов'язані з вагітністю, що є цілком логічним [100, с. 197-198]. У зв'язку із цим, слід передбачити, що право на утримання має учасник фактичних шлюбних відносин і в разі, якщо жінка, яка перебувала у фактичних шлюбних відносинах, із батьком дитини, із якою знаходиться дитина, має право на утримання відповідно до ч. 6 ст. 84 СК України (див. додатки В, Г).

Також виникає питання щодо дискримінації вагітних жінок, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, коли останні не мають право на утримання відповідно до положень ч. 1 ст. 84 СК України, яка надає відповідне право вагітним жінкам, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. На нашу думку, слід внести відповідні зміни до СК України і передбачити відповідні положення (див. додатки В, Г).

Відповідно до ст. 90 СК України дружина, чоловік взаємно зобов'язані брати участь у витратах, пов'язаних із хворобою або каліцтвом другого з подружжя, відповідні аліментні правовідносини щодо учасників фактичних

шлюбних відносин в СК України не передбачені, тому пропонуємо внести відповідні зміни до ст. 91 СК України (див. додатки В, Г).

Варто також зазначити, що правовідносини утримання «фактичного подружжя» можуть регулюватися не лише на підставі закону а й на підставі договору, тобто є можливість укласти договір «фактичного подружжя» про надання утримання.

Як зазначає І. В. Жилінкова, у ст. 91 СК України не визначено, що учасники фактичних шлюбних відносин можуть укладати договір про надання утримання. Таким чином, виходить, що договір про припинення утримання фактичне подружжя укласти може, а про надання – ні. Ніякого особливого сенсу в цьому випадку в СК України не закладено, а у ст. 91 СК України просто виявилось пропущеним посилання на ст. 78 СК України «Договір подружжя про надання утримання» [54, с. 36]. За словами О. Михальнюк, для того щоб не було зазначеної колізії потрібно внести відповідні зміни до СК України [105, с. 20]. Так само пропонує доповнити ст. 78 СК України М. І. Байрачна положенням про те, що особи, які проживають у фактичних шлюбних відносинах (без реєстрації шлюбу) мають право укласти договір про надання утримання одному з них, в якому визначити розмір, строки виплати аліментів [18, с. 129-130]. Ю. О. Мельниченко пропонує додавати до цього договору також умови про умови надання утримання та порядок здійснення утримання [100, с. 202]. О. В. Розгон передбачає визначати в договорах про утримання учасників фактичних шлюбних відносин як умови надання утримання: непрацездатність одного з них і потреба в матеріальній підтримці, а також можливість другого з подружжя таку матеріальну підтримку надавати [193, с. 202-203]. З іншого боку, О. Косова зазначає, що угода про утримання не може бути укладена фактичним подружжям, а «аліментне зобов'язання» може виникати тільки у зареєстрованому шлюбі». Л. Афанасьєва підтримує позицію О. Косової, зазначаючи, що сторонам аліментного договору хоч і надається право встановлювати предмет та порядок виконання аліментного обов'язку, але підстави виникнення аліментного зобов'язання та коло суб'єктів повинні встановлюватись імперативно [15, с. 177]. М. Антокольська навпаки

дотримується тієї позиції, що в такому випадку можливим є застосування за аналогією норм, які регулюють укладення угод про аліменти [11, с. 254]. Можемо погодитися із висловленою у літературі думкою про необхідність надання учасникам фактичних шлюбних відносин права на укладення договору про надання утримання. У зв'язку із цим, ст. 91 СК України слід доповнити положенням про те, що на правовідносини щодо надання утримання, передбаченого цією статтею поширюються положення Глави 9 цього Кодексу, в тому числі в частині укладення договору про надання утримання.

Підсумовуючи вищевикладене, можна говорити, що аліментні майнові права та обов'язки не залежать від того, в якому шлюбі особи знаходяться, в зареєстрованому, чи у фактичних шлюбних відносинах. Для суду, обов'язковою вимогою є доведеність факту перебування у фактичних шлюбних відносинах. У випадку відсутності доказів існування фактичного шлюбу між особами, суд може відмовити в утриманні одного з фактичного подружжя, навіть якщо у осіб є спільна дитина.

Також вважаємо, що необхідно закріпити у ст. 91 СК України положення про те, що учасники фактичних шлюбних відносин повинні матеріально підтримувати один одного та мають право на утримання з підстав, передбачених ст. 75 СК України (тобто у разі який один з учасників є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із учасників може надавати матеріальну допомогу), уточнити поняття «тривалий час» знаходження у фактичних шлюбних відносинах, визначивши, що тривалість перебування у фактичних шлюбних відносин, що надає право на надання утримання у разі непрацездатності, яка виникла за час фактичних шлюбних відносин, повинна становити не менше року; жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, мають право на утримання в разі вагітності відповідно до частини першої статті 84 СК України; учасники фактичних шлюбних відносин мають право брати участь у витратах на лікування відповідно до ст. 90 СК України. Також слід передбачити, що на правовідносини щодо надання утримання, передбаченого цією статтею поширюються положення Глави 9 СК України, в тому числі в

частині укладення договору про надання утримання. Закріплення цих положень дозволить уникнути неоднозначного тлумачення норм СК України судами при вирішенні справ щодо утримання учасників фактичних шлюбних відносин та урівняє їх правовий статус у цій сфері із правовим статусом подружжя у зареєстрованому шлюбі. Також, серед науковців та судів є не вирішеним питання щодо можливості надання утримання одному з фактичного подружжя, з яким проживає дитина, яка народилася після припинення фактичних шлюбних відносин, у зв'язку із цим пропонуємо закріпити, що така особа також має право на утримання.

2.3 Право на спадкування у фактичних шлюбних відносинах

Ще одним майновим правом, який виникає в суб'єктів фактичних шлюбних відносин є право на спадкування майна померлого учасника цих відносин іншим учасником. В той же час, слід зазначити, що СК України не регулює спадкові відносини, так як це є сфера регулювання ЦК України.

В сімейно-правовій доктрині все ж право на спадкування розглядається серед тих прав, які мають учасники фактичних шлюбних відносин саме у сімейно-правовому контексті. Зокрема, Ю. О. Заїка вказує, що оскільки у сімейному праві законодавець не лише став на шлях легалізації фактичних шлюбів, а і надав особам, які перебувають у фактичному шлюбі правового захисту, доцільно урівняти фактичне подружжя, визнане таким у судовому порядку, з подружжям, яке перебуває у шлюбі, зареєстрованому в органах реєстрації актів цивільного стану, і у спадкових правах [60, с. 158]. Втім більшість сучасних науковців відстоюють позицію, за якою широке визнання фактичних шлюбних відносин призводить до падіння моральності суспільства, ігнорування самого закону [216, с. 13]. На цій позиції стоять і фахівці-практики: «легалізацію» незареєстрованого шлюбу теж не можна допустити, оскільки надання фактичному подружжю таких самих прав, як і зареєстрованому, означало б дискримінацію шлюбу, позбавляло б сенсу наступне його оформлення [104]. На подібній позиції стоїть і узагальнена

судова практика. Так, відповідно до п. 21 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» № 7 від 30 травня 2008 р., проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення в них права на спадкування за законом у першу чергу на підставі ст. 1261 ЦК України. Такі особи є спадкоємцями четвертої черги за законом [136]. Однак, для отримання права на спадкування у випадку смерті жінки чи чоловіка, які проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою, потрібне звернення зацікавленої особи до суду для встановлення факту проживання однією сім'єю з спадкодавцем [21].

В той же час, заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, чи інших учасників цивільних відносин, а також може без зазначення причин позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом (в той же час, не в праві позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині) (ст. 1235 ЦК України). Таким чином, учасник фактичних шлюбних відносин вправі передбачити в заповіті як спадкоємця будь-яку особу, в тому числі іншого учасника фактичних шлюбних відносин. В цьому сенсі можна стверджувати про рівність прав подружжя та учасника фактичних шлюбних відносин у їх праві на спадкуванні майна іншого з подружжя (іншого учасника фактичних шлюбних відносин) за заповітом померлого подружжя (померлого учасника фактичних шлюбних відносин). Виняток становить право на складання заповіту подружжя (ст. 1243 ЦК України), яке стосується лише сімейних пар у зареєстрованому шлюбі.

Відповідно до ст. 1243 ЦК України подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. У разі складення спільного заповіту частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого з подружжя, який його пережив. У разі смерті останнього право на спадкування мають особи, визначені подружжям у заповіті. За життя дружини та чоловіка кожен з них має право відмовитися від спільного заповіту. Така відмова підлягає нотаріальному

посвідченню. У разі смерті одного з подружжя нотаріус накладає заборону відчуження майна, зазначеного у заповіті подружжя [233].

Вважаємо, що доцільно надати право на складання заповіту подружжя не тільки особам, що перебувають у зареєстрованому шлюбі, а й учасникам фактичних шлюбних відносин, оскільки предмет цього заповіту є майно, яке належить особам на праві спільної сумісної власності (а учасники фактичних шлюбних відносин також володіють набутим за час відповідних правовідносин майном на праві спільної сумісної власності). У ст. 1243 ЦК України слід передбачити, що учасники фактичних шлюбних відносин мають право на складання заповіту подружжя щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності з урахуванням положень, визначених у цій статті; припинення шлюбу або фактичних шлюбних відносин має наслідком припинення дії заповіту подружжя (див. додатки В, Г).

В той же час, аналіз норм ЦК України, які присвячені правам подружжя та учасника фактичних шлюбних відносин у спадкуванні майна іншого з подружжя (іншого учасника фактичних шлюбних відносин) за законом, можемо стверджувати про їх дискримінаційний характер щодо фактичного подружжя. Так, переживший подружжя має право на спадкування у першу чергу (ст. 1261 ЦК України), а переживший учасник фактичних шлюбних відносин, як «особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини» – у четверту (ст. 1264 ЦК України), а в разі, якщо ці відносини перед відкриттям спадщини тривали менший строк – взагалі не мають спадкових прав. Також відповідно до ст. 1241 ЦК України, непрацездатна вдова (вдівець) спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка б належала кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). Поряд із цим, навіть у разі встановлення судом факту перебування особи у фактичних шлюбних відносинах із спадкодавцем, така особа, на відміну від вдівця/вдови, не має права на обов'язкову частку у спадщині незалежно від змісту заповіту, оскільки законодавець зробив імперативну прив'язку такого порядку спадкування до умови перебування непрацездатного спадкоємця в офіційно

zareєстрованому шлюбі із померлим [23, с. 58].

Отже, у питанні черговості спадкування за законом особи, що перебувають у зареєстрованому шлюбі, і такі, що фактично проживають однією сім'єю, належать до різних черг спадкування – першої та четвертої відповідно. Таким чином, особа, що проживала зі спадкодавцем у фактичних шлюбних відносинах, матиме право на спадкування лише за відсутності в останнього дітей, батьків, рідних і двоюрідних братів і сестер, баби, діда, прабаби, прадіда, дядька, тітки, племінників, племінниць, онуків, правнуків та й то за умови спільного проживання не менше 5 років. За наявності обставин, вказаних у ст. 1259 ЦК України, чоловік (жінка), що проживали спільно зі спадкодавцем однією сім'єю, можуть отримати право на спадкування разом з спадкоємцями попередніх черг. Спір про таке право вирішуватиметься в судовому порядку.

Вітчизняна судова практика знає численні випадки визнання фактичного подружжя спадкоємцем першої черги за законом, виходячи з конкретних обставин справи. Такими обставинами є: довготривалість спільного життя – «понад 20 років» [176], початок спільного життя «у похилому віці... з метою... тобто моральної та матеріальної підтримки один одного» [141], наявність «п'яти спільних дітей... з-за відсутності обопільної згоди на реєстрацію шлюбу» [146] тощо. При цьому всі ухвалені рішення не оскаржувалися, а у резолютивній частині містили посилання як на норми Конституції України (ст. ст. 21, 51, 55), так і на норми СК України та ЦК України. Вказані вище обставини нівелюють думку про те, що жорстка позиція законодавця «є яскравим прикладом домінування форми над змістом, притаманного вітчизняній правовій системі» [13, с.32].

В той же час, здебільшого учасники фактичних шлюбних відносин отримують право на спадкування за законом в четверту чергу.

Так, в рішенні Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська від 11 березня 2021 року у справі № 199/1525/20 про встановлення факту постійного проживання зі спадкодавцем однією сім'єю та визнання права власності було встановлено, що 1 серпня 1997 року позивачка

уклала шлюб з ОСОБА_3. 17 червня 2000 року за спільні кошти подружжя придбало у м. Дніпрі квартиру АДРЕСА_1, права власності на яку було зареєстроване за ОСОБА_3. 21 січня 2009 року рішенням Амур-Нижньодніпровського районного суду шлюб між ОСОБА_1 та ОСОБА_3 розірвано. 14 квітня 2011 року рішенням Амур-Нижньодніпровського районного суду за позовачкою визнано право власності на 1\2 частину квартири АДРЕСА_1. ОСОБА_1 зазначає, що з літа 2011 року вона з ОСОБА_3 поновили шлюбні відносини і продовжили жити однією сім'єю без реєстрації шлюбу, вести сумісне господарство, підтримувати одне одного, був сумісний бюджет, побутова техніка, кухонні предмети, користувалися всіма кімнатами в квартирі, сплачували комунальні послуги за квартиру, ходили в магазин за продуктами, готували їжу, дивилися телевізор, спілкувалися, вона готувала їжу, прала одягу, сумісно зустрічали та святкували свята, користувалися майном, яке і було куплено як в період шлюбних відносин, так і в період сумісного проживання без реєстрації шлюбу. Протягом тривалого часу через тяжку хворобу і тяжкий стан чоловіка позовачка матеріально його підтримувала, постійно за ним доглядала, купувала ліки, продукти, прала, готувала їжу. Після його смерті відкрилась спадщина на 1\2 частину квартири АДРЕСА_1. Враховуючи вище викладене, а також те, що відповідачем визнано позовні вимоги та інших спадкоємців померлий не має, суд вважає за можливе визнати за ОСОБА_1 право власності в порядку спадкування за законом на 1\2 частину квартири АДРЕСА_1 після смерті ОСОБА_3, померлого ІНФОРМАЦІЯ_1 [163].

Відповідно до рішення Приморського районного суду міста Одеси від 16 березня 2021 року у справі № 522/21808/18 про встановлення факту постійного проживання, визнання спадкоємцем четвертої черги, встановлення факту прийняття спадщини, визнання права власності, ОСОБА_1 звернулася до суду з позовом, в якому просить встановити факт її постійного проживання з ОСОБА_2, померлою ІНФОРМАЦІЯ_1, однією сім'єю з 2007 року по день її смерті в квартирі АДРЕСА_1; визнати її спадкоємцем четвертої черги за законом після смерті ОСОБА_2; встановити факт прийняття ОСОБА_1 спадщини, що складається з

квартири АДРЕСА_1 , загальною площею 50,2 кв.м., після смерті ОСОБА_2 ; визнати за ОСОБА_1 право власності на квартиру АДРЕСА_1 , загальною площею 50,2 кв.м. в порядку спадкування за законом. Свої вимоги позивачка обґрунтовує тим, що з 2007 року вона з дітьми до дня смерті ОСОБА_2 постійно проживала разом з нею однією сім'єю, вела спільне господарство у її квартирі АДРЕСА_1 , та мали спільний бюджет з покійною. Зазначене житло було і до теперішнього часу залишається постійним місцем проживання позивачки. ОСОБА_1 постійно надавала допомогу ОСОБА_2 по догляду, вела господарство, побут, забезпечувала її усім необхідним, зокрема ліками, продуктами харчування, супроводжувала під час візитів до лікарень, сплачувала витрати за проведення її операцій, в повному обсязі сплачувала житлово-комунальні платежі, утримувала квартиру жінки в належному стані. Суд, вивчивши позовну заяву, заслухавши пояснення сторін та їх представників, показання свідків, дослідивши матеріали справи, проаналізувавши і оцінивши докази в їх сукупності вважає, що позов підлягає задоволенню [171].

В рішенні Погребищенського районного суду Вінницької області від 13 лютого 2017 року у справі № 143/42/17 про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу встановлено, що ІНФОРМАЦІЯ_2 в м. Погребище Вінницької області помер ОСОБА_3, що підтверджується свідоцтвом про смерть, виданим 06.11.2008 року відділом реєстрації актів цивільного стану Погребищенського районного управління юстиції Вінницької області (а.с. 4). Заявник - ОСОБА_2 з 30.03.1984 року проживала однією сім'єю з померлим в офіційному шлюбі, що підтверджується свідоцтвом про укладення шлюбу (а.с. 5). 06.12.2016 року, під час отримання витягу з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про шлюб щодо підтвердження дошлюбного прізвища, ОСОБА_2 стало відомо, що 12.01.1988 року, з невідомих заявнику причин, шлюб з ОСОБА_3 було розірвано (а.с. 6). Однак заявник, до дня смерті спадкодавця проживала з ним однією сім'єю, здійснила його поховання та понесла всі витрати, пов'язані з його здійсненням. Відповідно, їй необхідно встановити, що вона проживала з померлим без реєстрації шлюбу, для оформлення права на спадщину

після смерті чоловіка. Заяву було задоволено судом [169].

В рішенні Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 14 грудня 2016 року у справі № 396/1988/16-ц про встановлення факту проживання жінки та чоловіка однією сім'єю, як подружжя, без реєстрації шлюбу встановлено, що 06.05.2016 року ОСОБА_1 звернулася до суду з вищевказаною заявою, обґрунтувавши свої вимоги тим, що вона з 27.12.1998 року по 06.05.2016 року проживала однією сім'єю з померлим 06.05.2016 року ОСОБА_3, без реєстрації шлюбу. Після смерті ОСОБА_3 відкрилась спадщина на земельну ділянку, розташовану на території Комишуватської сільської ради Новоукраїнського району Кіровоградської області, що належить спадкодавцю на підставі свідоцтва про право на спадщину за заповітом від 14.11.2014 року, виданого Новоукраїнською районною державною нотаріальною конторою. У встановлений законом строк вона звернулася з заявою до Новоукраїнської нотаріальної контори, на що їй було відмовлено, так як не перебувала у шлюбі з померлим. Про те, що вони спільно проживали з 1998 року, вели спільне господарство, мали спільний бюджет, фактично виконували права та обов'язки подружжя, тобто проживали однією сім'єю як чоловік та жінка, можуть підтвердити свідки, крім того ці обставини підтверджують письмові докази. Просить встановити факт її проживання однією сім'єю без шлюбу з ОСОБА_3 з 1998 р. по 06.05.2016 р. Враховуючи вищевикладене, оцінюючи, належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності та те, що встановлення факту проживання з 1998 та по 06 травня 2016 року між ОСОБА_1 та ОСОБА_3, заявнику необхідно для вирішення питання для реалізації свого права на майно, суд вважає, що заявлені вимоги є такими, що підлягають задоволенню [164].

Як бачимо, існує глибока прірва між теорією та практикою, яка має бути усунена за рахунок внесення відповідних змін до ЦК України шляхом включення фактичного подружжя до першої черги спадкоємців за законом при наявності спільного проживання протягом тривалого проміжку часу на момент відкриття спадщини. Зокрема, М. І. Байрачною запропоновано до ЦК України внести

доповнення щодо прав осіб, які перебували у фактичних шлюбних відносинах, наступним змістом ст. 1261 ЦК України частиною 2: «У першу чергу права на спадкування за законом на рівні з особами визначеними у частині 1 цієї статті має особа, яка з померлим проживала однією сім'єю, але не перебувала у шлюбі з померлим, на протязі не менш семи років, і не перебувала в цей період в будь-якому іншому шлюбі». Таким чином, прирівнюються майнові права подружжя, та осіб, які перебували у фактичних шлюбних відносинах, визначені СК України [18, с. 104-105]. Аналогічні пропозиції висловлювала М. М. Виборнова [36, с. 22]. Тут слід погодитись з думкою І. В. Жилінкової, що «визнання певних відносин як відносин фактичного подружжя не залежить від часу, протягом якого сторони проживали однією сім'єю... Наразі СК України не визначає часу, сплив якого свідчив би про існування фактичного шлюбу» [57, с. 22]. До того ж за умови похилого віку подружжя строк може бути зовсім незначним, адже спільне проживання включає як складові взаємну матеріальну, моральну допомогу і підтримку, а також взаємне та публічне виявлення фактичних відносин. У зв'язку із цим, приєднуємося до пропозицій зазначених науковців щодо визначення, що у першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки, а також той з учасників фактичних шлюбних відносин, який його пережив (див. додатки В, Г).

Іншою умовою, яка має бути врахована при вирішенні справи є наявність спільних дітей (у т.ч. усиновлених) та їхнє спільне виховання фактичним подружжям. Факт перебування у фактичних шлюбних відносинах встановлюється лише у судовому порядку.

За загальним правилом, справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядаються судами в порядку окремого провадження. Разом з тим, варто врахувати наступне: у порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, якщо встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право [135], але якщо особа звертається до суду з вимогою про встановлення фактів, що мають юридичне

значення, які можуть вплинути на спадкові права й обов'язки інших осіб та (або) за наявності інших спадкоємців і спору між ними справа розглядається судами за правилами позовного провадження [136]. Верховний Суд у постанові від 12 березня 2020 року у справі № 653/4595/17, провадження №61-46648св18, вказує: визначальною обставиною під час розгляду заяви про встановлення певних фактів у порядку окремого провадження є те, що встановлення такого факту не пов'язане з наступним вирішенням спору про право цивільне. Оскільки із заяви про встановлення факту вбачається, що заявник фактично претендує на подальше оформлення спадщини, а у спадкодавця наявними є і інші спадкоємці, залишення заяви без розгляду у зв'язку з наявністю спору про право відповідає положенням закону. Таким чином, за наявності інших спадкоємців, які заперечують щодо права особи на спадкування в порядку ст.1264 ЦК України, факт проживання жінки та чоловіка однією сім'єю встановлюється судом у позовному провадженні, оскільки наявним є спір про право. Окрім цього, особливістю спорів даної категорії є те, що разом із встановленням вищезазначеного факту для подальшого оформлення спадкових правовідносин, на підставі ст.74 СК України також може пред'являтися вимога про визнання права власності позивача на майно померлого, як частку у праві спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які проживали без реєстрації шлюбу та виключення такого майна із спадкової маси. У зв'язку з цим, у випадку звернення особи, що перебувала у фактичних шлюбних відносинах з спадкодавцем до суду із вказаними позовними вимогами, розгляд справи також буде відбуватись в порядку позовного провадження [21].

Особа, яка претендує на спадщину, має довести, що проживала зі спадкодавцем однією сім'єю (мала спільне господарство, витрати тощо) і що це тривало не менше як п'ять років до часу відкриття спадщини. Найпростішим, але не завжди дієвим способом доказу є показання свідків. Так, аргументами можуть слугувати відомості про те, що один з учасників фактичних шлюбних відносин за період спільного проживання не мав достатніх коштів для придбання або покращення майна без залучення коштів іншого. Більшу доказову силу мають документи, які можуть підтвердити наявність заробітку чи іншого доходу,

отримання кредиту в банку на ім'я одного або обох учасників фактичного шлюбу, договори про позику, дарування грошей або документи, що підтверджують витрати на спільне майно [96].

Ю. Ю. Горобченко зазначає, проблеми можуть виникнути також при визначенні строків, у межах яких учасник фактичних шлюбних відносин може звернутися до суду з вимогою про захист свого права та інтересу. По суті, йдеться про відсутність чіткого визначення факту (дати) виникнення фактичних шлюбних відносин, що в свою чергу породжує складності відносно процедури обчислення строків позовної давності [39, с. 113].

Також науковець зазначає, що спадкування майна спадкодавця, який перебував у фактичних шлюбних відносинах із можливим спадкоємцем, не потрібно плутати з поділом майна між жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, адже майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. Відповідно у разі смерті одного з них, так само як і при поділі спільного сумісного майна, мають бути чітко визначені і виділені в натурі їхні частки, які за загальним правилом є рівними (тобто складають $\frac{1}{2}$ від спільного сумісного майна). У разі виникнення спору питання може бути вирішено судом [39, с. 113].

У літературі вказується, що якщо у нерозірваному шлюбі перебував спадкодавець, то право на спадкування в першій черзі автоматично одержує його «законна» дружина або чоловік, навіть у разі, коли вони десятки років не підтримували відносин [13, с. 33]. Така позиція в цілому вбачається справедливою, враховуючи принцип моногамії, та пояснюється тим, що дружина (чоловік) у недійсному шлюбі також не матиме права на спадкування. У таких випадках слід враховувати наступні моменти. Не завжди намір щодо розірвання шлюбу породжується свідомою волею одного з подружжя або обома. Наприклад, неможливість встановлення місця перебування чоловіка (дружини), пряма заборона закону про розірвання шлюбу у період вагітності дружини та досягнення дитиною одного року тощо призводить до об'єктивної неможливості розірвання

попереднього шлюбу та державної реєстрації фактичних шлюбних відносин, які вже склалися. Таким чином, якщо особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах позбавлені об'єктивної можливості оформити свої відносини, то суд, виходячи з конкретних обставин справи, має встановити факти припинення «законного шлюбу» («режим окремого проживання» – ст. 119 СК України) відповідної особи та її знаходження у фактичних шлюбних відносинах з іншою. У такому разі після смерті одного з подружжя до спадкування першої черги слід закликати ту особу, яка перебувала у фактичних шлюбних відносинах на момент смерті. При цьому така особа повинна нести обов'язок доказування формальної реєстрації шлюбу та/або об'єктивної неможливості його розірвання [39, с. 113].

Слід погодитись з позицією Ю. О. Заїки, за якою, якщо особа водночас перебуває у декількох фактичних шлюбних відносинах, то оскільки чинне законодавство забороняє багатозлюбність, особи, які будуть перебувати у фактичних шлюбних відносинах із спадкодавцем, повинні закликатися до спадкування в одну (четверту) чергу, як члени сім'ї спадкодавця [59, с.159].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що одним із правових наслідків перебування у фактичних шлюбних відносинах є отримання права на спадкування за законом у четверту чергу як «особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини», на відміну від подружжя у зареєстрованому шлюбі, що є спадкоємцями за законом першої черги. З метою усунення дискримінації учасників фактичних шлюбних відносин, які повною мірою урівняні у правовому статусі в аспекті володіння, користування та розпорядження набутим майном, а також реалізації аліментних зобов'язань, пропонуємо надати їм права спадкоємців за законом першої черги. Також пропонуємо надати їм можливість скласти заповіт подружжя, що дозволить краще захистити їх права як власників набутого у фактичних шлюбних відносинах майна.

Висновки до Розділу 2

Отже, в результаті проведеного дослідження майнових правових наслідків

перебування жінки та чоловіка у фактичних шлюбних відносинах, зробимо такі висновки:

1. СК України передбачає рівність майнових прав та обов'язків учасників фактичних шлюбних відносин та подружжя у зареєстрованому шлюбі, передбачаючи презумпцію спільності майна, набутого у відповідних правовідносинах за винятками, коли відповідне майно є особистою приватною власністю одного учасника фактичних шлюбних відносин. В той же час, на практиці виникають труднощі із реалізації відповідних майнових прав та обов'язків учасниками фактичних шлюбних відносин, які викликані невстановленістю факту перебування у цих відносинах в момент реалізації цих прав та обов'язків, що зумовлює у тому числі укладення відповідних договорів без згоди іншого учасника фактичних шлюбних відносин та всупереч його інтересам. На нашу думку, зазначену проблему можна вирішити через запровадження інституту договору фактичного подружжя, який з одного боку стане альтернативою шлюбного договору, однак для фактичного подружжя, а з другого – зумовлюватиме презумпцію виникнення фактичних шлюбних відносин з моменту укладання відповідного договору та їх припинення – з моменту його припинення. При цьому, слід передбачити державну реєстрацію укладання та припинення договору фактичного подружжя.

2. Аліментні майнові права та обов'язки не залежать від того, в шлюбі особи знаходяться, чи у фактичних шлюбних відносинах. Для суду, обов'язковою вимогою є доведеність факту перебування у фактичних шлюбних відносинах. У випадку відсутності доказів існування фактичного шлюбу між особами, суд може відмовити в утриманні одного з фактичного подружжя, навіть якщо у жінки та чоловіка є спільна дитина.

Вважаємо, що необхідно закріпити у ст. 91 СК України положення про те, що учасники фактичних шлюбних відносин повинні матеріально підтримувати один одного та мають право на утримання з підстав, передбачених ст. 75 СК України (тобто у разі якщо один з учасників є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із учасників може надавати

матеріальну допомогу), уточнити поняття «тривалий час» знаходження у фактичних шлюбних відносинах, визначивши, що тривалість перебування у фактичних шлюбних відносин, що надає право на надання утримання у разі непрацездатності, яка виникла за час фактичних шлюбних відносин, повинна становити не менше року; жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, мають право на утримання в разі вагітності відповідно до частини першої статті 84 СК України; учасники фактичних шлюбних відносин мають право брати участь у витратах на лікування відповідно до ст. 90 СК України. Також слід передбачити, що на правовідносини щодо надання утримання, передбаченого цією статтею поширюються положення Глави 9 СК України, в тому числі в частині укладення договору про надання утримання. Закріплення цих положень дозволить уникнути неоднозначного тлумачення норм СК України судами при вирішенні справ щодо утримання учасників фактичних шлюбних відносин та урівняє їх правовий статус у цій сфері із правовим статусом подружжя у зареєстрованому шлюбі. Також, серед науковців та практиків є не вирішеним питання щодо можливості надання утримання одному з фактичного подружжя, з якою проживає дитина, яка народилася після припинення фактичних шлюбних відносин, у зв'язку із цим пропонуємо закріпити, що така особа також має право на утримання.

3. Одним із правових наслідків перебування у фактичних шлюбних відносинах є отримання права на спадкування за законом у четверту чергу як «осіб, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини», на відміну від подружжя у зареєстрованому шлюбі, що є спадкоємцями за законом першої черги. З метою усунення дискримінації учасників фактичних шлюбних відносин, які повною мірою урівняні у правовому статусі в аспекті володіння, користування та розпорядження набутим майном, а також реалізації аліментних зобов'язань, пропонуємо надати їм права спадкоємців за законом першої черги. Також пропонуємо надати їм можливість скласти заповіт подружжя, що дозволить краще захистити їх права як власників набутого у фактичних шлюбних відносинах майна.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПЕРЕБУВАННЯ У ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИНАХ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ

3.1 Особисті немайнові права та обов'язки фактичного подружжя, прямо визначені у сімейному законодавстві

Фактичні шлюбні відносини як особливий вид сімейних відносин зумовлюють виникнення не тільки майнових правових наслідків для їх учасників, а й особистих немайнових, причому останні стосуються не тільки фактичного подружжя, а й інших членів сім'ї, в тому числі дітей, народжених у фактичних шлюбних відносинах, а також осіб, які можуть потенційно набути такого статусу через здійснення процедури усиновлення. Декілька положень СК України містять відповідні правомочності для учасників фактичних шлюбних відносин – щодо можливості встановлення походження дитини від батька – учасника фактичних шлюбних відносин з матір'ю дитини та щодо можливості спільного усиновлення дитини аналогічно тому, як подібне усиновлення здійснює подружжя у зареєстрованому шлюбі. Такі правові наслідки перебування осіб у фактичних шлюбних відносинах, на відміну від інших, є поіменованими у СК України, тобто визначеними прямо, а тому щодо їх наявності / відсутності фактично немає дискусії у сімейно-правовій доктрині.

Першим правовим наслідком перебування у фактичних шлюбних відносинах, який не є майновим, є положення ст. 125 СК України. В цій статті було закріплено порядок встановлення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі.

О. В. Розгон зазначає, що в сімейному праві щодо походження дитини виділяється декілька правових презумпцій: презумпція шлюбного походження дитини, яка складається із двох частин: презумпції материнства дружини та презумпції батьківства чоловіка, та презумпція походження дитини від матері, якщо остання не перебуває у зареєстрованому шлюбі (або у разі спливу десятимісячного строку встановлення режиму окремого проживання подружжя).

Попри те, що діти, народжені у зареєстрованому шлюбі та діти, які походять від осіб, які не перебувають у шлюбі, мають рівні права відповідно до сімейного законодавства України, в законодавстві передбачено два порядки встановлення походження дитини, зважаючи на те, що зареєстрований шлюб не підлягає окремому встановленню, на відміну від фактичних шлюбних відносин, а отже встановити зв'язок між дитиною та її батьком можливо лише двома способами: через застосування реєстраційного (добровільного) порядку, за якого походження дитини визначається за спільною заявою матері та батька дитини, і судового, коли дитина народилася від осіб, які не перебувають у шлюбі, й батько (мати) дитини відмовляється визнати батьківство у добровільному порядку [195, с. 103].

Так, дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, вважається такою, яка походить від подружжя. При цьому мати дитини не повинна надавати доказів походження дитини від свого чоловіка, а останній – доводити своє батьківство. На відміну від материнства визначення батьківства залежить від сімейного стану матері дитини. Українське сімейне законодавство виходить із презумпції батьківства чоловіка матері дитини. Відповідно до ст. 133 СК України, якщо дитина народилася у подружжя, дружина записується матір'ю, а чоловік – батьком дитини. Разом з тим дружина і чоловік мають право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану спільну заяву про невизнання чоловіка батьком дитини. В той же час, можливе оспорування батьківства особою, яка записана батьком дитини з підстав, передбачених ст. 136 СК України, а також його спадкоємцями відповідно до ст. 137 СК України, а також визнання батьком дитини іншої особи, яка подала позов про визнання свого батьківства до особи, записаної батьком дитини [211].

Відповідно до ст. 125 СК України якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу охорони здоров'я про народження нею дитини, а походження дитини від батька визначається спільною заявою матері та батька дитини або за рішенням суду. З іншого боку, за умови наявності у батька і матері дитини зареєстрованого шлюбу вважається, що дитина походить від подружжя,

навіть якщо дитина народилася протягом десяти місяців після припинення шлюбу [210]. В даному контексті презумпція походження дитини від подружжя у зареєстрованому шлюбі не діє у разі встановлення режиму окремого проживання подружжя, коли дитина, народжена дружиною після спливу десяти місяців, не вважатиметься такою, що походить від її чоловіка (п. 2 ч. 2 ст. 120 СК України). Однак і в цьому випадку, у разі народження дитини до спливу десяти місяців з моменту встановлення режиму окремого проживання подружжя, дитина вважатиметься такою, що походить від подружжя, навіть за наявності спору про її походження, а у разі походження дитини від учасників фактичних шлюбних відносин, автоматичне встановлення походження дитини від них можливе саме за наявності подання спільної заяви, а за наявності спору – можливе лише, якщо батьківство буде встановлене судом. Тобто принциповою відмінністю є те, що у фактичних шлюбних відносинах не виникає презумпція батьківства, встановлена ч. 1 ст. 122 СК України, відповідно до якої дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, вважається такою, яка походить від подружжя. Питання визначення походження дитини, таким чином, у фактичних шлюбних відносинах має вирішуватись відповідно до ст. 125 СК України [139, с. 164-165].

Реєстраційний порядок встановлення батьківства дитини, народженої від жінки та чоловіка, які не перебувають між собою у зареєстрованому шлюбі, передбачає визначення походження дитини за спільною заявою матері та батька дитини, які не перебувають у шлюбі між собою. В юридичній літературі під добровільним визнанням батьківства зазвичай розуміють односторонній безповоротний юридичний акт (односторонній правочин або специфічний сімейно-правовий акт) батька дитини, який не перебуває у шлюбі з її матір'ю, вчинений у органі реєстрації актів цивільного стану, спрямований на виникнення правовідносин між батьком та дитиною. Саме по собі таке волевиявлення особи не викликає правових наслідків, для цього необхідна сукупність юридичних фактів – спільне волевиявлення батька та матері. Даний правовий акт означає з боку батька – ініціативу на виникнення батьківських правовідносин, а з боку матері – згоду на визнання батьківства, що дозволяє запобігти визнанню батьком

дитини особи, яка не має до неї ніякого відношення. Однак відмова матері від подачі спільної заяви про визнання батьківства не є перешкодою для звернення чоловіка, який вважає себе батьком дитини, до суду з позовом про визнання свого батьківства за правилами ст. 128 СК України. При цьому слід зазначити, що даний порядок визначення походження дитини є безспірним і зважаючи на те, орган державної реєстрації актів цивільного стану здійснює відповідні реєстраційні дії безвідносно встановлення факту кровної спорідненості між батьком та дитиною – така спорідненість презюмується за фактом подання спільної заяви жінки та чоловіка. При цьому останній в подальшому не може оспорювати своє батьківство – відповідно до ч. 5 ст. 136 СК України, якою визначено, що не має права оспорювати батьківство особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком. Заява про добровільне визнання батьківства подається у будь-який час – як до, так і після народження дитини (в другому випадку реєстрація батьківства відбувається одночасно з реєстрацією народження дитини, а така заява не може бути відкликана). Суб'єктом її подання є дієздатна особа, при цьому не допускається встановлення батьківства й за заявою опікуна недієздатного, оскільки визнання батьківства є волевиявленням особистого характеру [17; 211].

Така заява може бути подана як до, так і після народження дитини до органу державної реєстрації актів цивільного стану. Якщо заява про визнання себе батьком дитини подана неповнолітнім, орган державної реєстрації актів цивільного стану повідомляє батьків, опікуна, піклувальника неповнолітнього про запис його батьком дитини. У разі якщо повідомити батьків, опікуна, піклувальника неповнолітнього неможливо, орган державної реєстрації актів цивільного стану повинен повідомити орган опіки та піклування про запис неповнолітнього батьком дитини. Якщо заява про визнання батьківства не може бути подана особисто, вона може бути подана через представника або надіслана поштою, за умови її нотаріального засвідчення. Повноваження представника мають бути нотаріально засвідчені [211]. Слід зазначити, що мова йде тільки про повідомлення батьків, опікунів, піклувальників про запис неповнолітнього

батьком дитини, їх заперечення проти цього не матимуть правових наслідків – органи державної реєстрації актів цивільного стану все одно повинні зареєструвати визнання батьківства. З іншого боку, Е. М. Багач, Ю. В. Білоусов та В. А. Ватрас заперечують можливість подання заяви про визнання батьківства малолітніми особами, оскільки останні навряд мають достатній ступінь психічної та вольової зрілості для оформлення батьківства та усвідомлення його наслідків. Тому вчені вважають, що для визнання батьківства воля малолітньої особи не може мати правового значення. У подібних випадках батьківство малолітньої особи, як і особи, визнаної недієздатною, повинно встановлюватися лише у судовому порядку за правилами ст. 128 СК України [17].

У разі якщо мати дитини померла чи оголошена померлою, визнана недієздатною, безвісно відсутньою, позбавлена батьківських прав або не проживає з дитиною не менш як шість місяців і не виявляє щодо неї материнської турботи та піклування, чоловік, який не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, має право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану заяву про визнання себе батьком дитини. Умовою прийняття такої заяви чоловіка є запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень, який вчиняється за прізвищем і громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записуються за її вказівкою (ч. 1 ст. 135 СК України) [211].

Ми вважаємо, що слід вдосконалити положення ст. 126 СК України щодо визначення походження дитини від батька за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, враховуючи нашу пропозицію про запровадження договору фактичного подружжя, реєстрація укладення та припинення якого, стала б альтернативою державної реєстрації укладення та припинення шлюбу і по суті передбачала б презумпцію наявності фактичних шлюбних відносин у період дії договору фактичного подружжя. На нашу думку, можна передбачити положення, що якщо мати дитини перебуває у фактичних шлюбних відносинах, закріплених договором фактичного подружжя, батьком дитини записується інший учасник договору (аналогічно тому, як при народженні дитини, мати якої перебуває у зареєстрованому шлюбі, батьком дитини

записувався б інший з подружжя). В такому випадку були б максимально захищені права дитини, народженої у фактичних шлюбних відносинах, оскільки не потребувалася б подача спільної заяви жінки та чоловіка, які у таких відносинах перебувають. В той же час, це має стосуватися лише випадку наявності між ними укладеного договору фактичного подружжя, оскільки в іншому випадку необхідне ще встановлення судом самого факту наявності фактичних шлюбних відносин. Крім цього, доцільно було б передбачити, що дитина, яка народжена до спливу десяти місяців після припинення дії договору фактичного подружжя, походить від його учасників. У разі, якщо на момент народження дитини, договір фактичного подружжя діє, однак фактичні шлюбні відносини фактично припинені, особа, записана батьком дитини повинна подати позов про оспорювання батьківства (див. додатки В, Г).

Розглянемо судову практику у справах про встановлення батьківства щодо дитини, народженої не у зареєстрованому шлюбі відповідно до положень ст. 126 СК України.

Зокрема, відповідно до рішення Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 15 лютого 2021 року у справі № 219/8747/20, про визнання батьківства, позивач ОСОБА_1 вказує, що він з 2003 року перебував у фактичних шлюбних відносинах з ОСОБА_3, вони проживали однією сім'єю, але не перебували у зареєстрованому шлюбі. ІНФОРМАЦІЯ_1 у них народився син ОСОБА_2. Позивач вказує, що з пологового будинку він забрав цивільну дружину із сином. Однак ОСОБА_3 без відома позивача у органах РАГС зареєструвала сина і зробила запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень відповідно до частини першої статті 135 СК України. Позивач зазначає, що сина ОСОБА_2 вони виховували разом, в дитячому садочку, в школі даний факт відомий, з сином у позивача чудові взаємовідносини. Позивач з моменту народження сина турбується про нього, допомагав матері дитини та забезпечував їх матеріально. З 2012 р. позивач з ОСОБА_3 припинили жити разом, але позивач не припинив турбуватися про сина. ІНФОРМАЦІЯ_3 ОСОБА_3 померла. Весь час, доки вона хворіла і знаходилася в лікарні, син

ОСОБА_2 проживав разом з позивачем. Оскільки в свідоцтві про народження сина він не вказаний як батько, юридично він не може захистити свої батьківські права і вимушений звернутися до суду, бо бажає реалізовувати свої батьківські права і хоче безпосередньо приймати участь у вихованні сина. Як свідомий чоловік розуміє свій батьківський обов'язок та хоче в подальшому приймати участь у вихованні дитини.

Відповідно до висновку судової молекулярно-генетичної експертизи № 9/1818СЕ-20 від 23.12.2020 року позивач ОСОБА_1 може бути біологічним батьком неповнолітнього ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1. Ймовірність даної події складає 99,99997% (а.с.70-80).

Неповнолітній ОСОБА_2 вказав, що ОСОБА_1 є його батьком, просить задовольнити позовну заяву та визнати ОСОБА_1 його батьком.

Вище приведені обставини та факти у їх сукупності надають суду можливість зробити висновок про те, що в ході судового розгляду справи позивачем було обґрунтовано доведені ті обставини, на які він посилався як на підстави своїх вимог. З огляду на вищевикладене, суд приходить до висновку, що позовні вимоги підлягають задоволенню, а тому суд визнає позивача батьком дитини - ОСОБА_2 [145].

Іншим судовим рішенням Херсонського міського суду Херсонської області від 26 травня 2021 року у справі № 766/2251/21 про встановлення факту постійного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу та встановлення факту батьківства, було встановлено, що ОСОБА_2 та ОСОБА_3 перебували у зареєстрованому шлюбі з 25 січня 2002 року. Від даного шлюбу ІНФОРМАЦІЯ_3 у них народилася донька - ОСОБА_4. 29 листопада 2007 року шлюб між ними розірвано, але в 2010 році шлюбні відносини поновлено. ІНФОРМАЦІЯ_4 у ОСОБА_2 та ОСОБА_3 народилась ще одна дитина – ОСОБА_1 . Проте через відсутність зареєстрованого шлюбу прізвище ім'я та по батькові дитини в свідоцтві про народження записані згідно ч.1 ст. 135 СК України за вказівкою матері. ОСОБА_3 за життя визнавав ОСОБА_1 своєю донькою та проживав однією сім'єю. ІНФОРМАЦІЯ_1 ОСОБА_3 помер. Заявниця звернулася з

зазначеною заявою до суду з метою оформлення соціальних виплат.

Суд, дослідивши матеріали справи, всебічно і повно з'ясувавши всі фактичні обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги, об'єктивно оцінивши надані сторонами належні, допустимі та достовірні докази як кожний окремо, так і у їх сукупності, які мають юридичне значення для розгляду справи приходиться до висновку про обґрунтованість вимог ОСОБА_1 про встановлення факту постійного проживання однією сім'єю, як чоловіка та дружини без реєстрації шлюбу ОСОБА_2 та ОСОБА_3 та про встановлення факту батьківства ОСОБА_3 відносно неї та вважає вимоги таким, що підлягають задоволенню [177].

Рішенням Великоновосілківського районного суду Донецької області від 21 квітня 2021 року у справі № 220/315/21 про встановлення факту батьківства, було визначено, що позивач звернулася до суду, мотивуючи свої вимоги тим, що з 1979 року її мати ОСОБА_3 проживала однією сім'єю з її батьком ОСОБА_4, без реєстрації шлюбу. ІНФОРМАЦІЯ_1 в них народилася вона - ОСОБА_1. При реєстрації її народження, мати вписала у свідоцтво про народженні дані про батька в порядку ч. 1 ст. 135 СК України, тобто з слів матері. 22 серпня 1984 року її батьки уклали шлюб. За життя ОСОБА_6 визнавав себе її батьком, брав участь у її вихованні, з дня народження до дня смерті батька вони проживали в одному будинку. Однак належним чином батько батьківство не оформив. Встановлення зазначеного факту їй необхідно для оформлення спадщини. У зв'язку з цим, позивач просить суд установити факт того, що ОСОБА_4, померлий ІНФОРМАЦІЯ_2 був її батьком та внести відповідні зміни свідоцтва про її народження, змінивши її прізвище на « ОСОБА_1 » та дані про батька на «ОСОБА_4 ». Позов було задоволено [147].

Пропозиції щодо внесення змін до ст. 126 СК України, висловлені нами, дозволять зменшити кількість звернень до суду щодо встановлення батьківства у випадках, якщо між батьком та матір'ю дитини був укладений договір фактичного подружжя, з одного боку, а з іншого – повною мірою прирівняти дітей, народжених у зареєстрованому шлюбі, та дітей, народжених учасниками сімейних відносин, поза шлюбом, але початок і кінець яких також може бути

ідентифіковано в тому числі через державну реєстрацію укладення та припинення договору фактичного подружжя.

Ще одним правовим наслідком фактичних шлюбних відносин немайнового характеру, прямо визначеним у СК України є можливість бути усиновлювачем дитини. Така правомочність випливає із положень ч.ч. 4 та 5 ст. 211 СК України, відповідно до яких особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну і ту ж дитину, однак якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини; у разі, якщо дитина має лише матір/батька, вона не може бути усиновлена чоловіком/жінкою, з яким її мати/батька не перебуває у шлюбі, однак якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини [211].

За загальним правилом усиновлювачами можуть бути дієздатні особи віком не молодші двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини (при цьому не старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років або не мати різниці у віці з повнолітньою особою не менше вісімнадцяти років), у разі спільного усиновлення усиновлювачами може бути подружжя і не можуть бути особи однієї статі або особи, які не перебувають у шлюбі між собою [211]. В той же час, положення ч.ч. 4 та 5 ст. 211 СК України фактично роблять виняток із правила про неможливість спільного усиновлення особами, які не перебувають у шлюбі.

Як зазначає Ю. О. Мельниченко, правоздатність для усиновлення дитини у такого подружжя (чоловіка і жінки, що проживають однією сім'єю у шлюбі чи без нього) виникає лише у разі, якщо кожен із майбутніх усиновлювачів наділений нею повною мірою. Тобто для спільного усиновлення дитини і чоловік і жінка (кожен окремо) мають відповідати усім умовам, які ставляться до усиновлювачів. Визначивши, що СК України допускає наділення спільною правосуб'єктністю союз чоловіка і жінки, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу (фактичні шлюбні відносини), надавши їм можливість спільно всиновлювати одну дитину (ч. 4 ст. 211 СК України) [100, с. 172; 126, с. 92], М. О. Стефанчук,

враховуючи, що усиновлення дитини чоловіком і жінкою – не залежно від того чи перебувають вони в шлюбі чи ні – є одним із найбільш ефективних способів виховання дитини, оскільки дає можливість дитині отримати усі блага сімейного виховання, вважає, що логічно було б допустити можливість надання їм такого ж переважного права як і подружжю. Таку об'єктивну оцінку повно і неупереджено може надати суд. Тому, за аналогією до ч.4 ст. 211 СК України автор пропонує доповнити ст. 213 СК України частиною третьою наступного змісту: «чоловікові і жінці, які не перебувають у шлюбі між собою, але проживають однією сім'єю, суд може надати переважне право на усиновлення ними дитини» [219, с. 253-254]. Цієї ж думки дотримується М. В. Логвінова [88, с. 17], В. С. Панін [119], М. М. Виборнова [36, с. 20]. Позитивно ставився до положення ч. 4 ст. 211 СК України і Ю. С. Червоний, який вказує, що фактичне подружжя також є повною сім'єю у правовому та соціологічному значеннях, яка складається з осіб, які перебувають у зареєстрованому шлюбі [111, с. 312].

Звернемося до судової практики у справах про спільне усиновлення дитини учасниками фактичних шлюбних відносин.

Зокрема, в рішенні Куйбишевського районного суду Запорізької області від 3 квітня 2008 року у справі № 2-0-22 2008 про усиновлення дитини було встановлено, що заявник вказував, що з 1997 року проживає однією сім'єю з дружиною ОСОБА_5., та її дочкою ОСОБА_6., яка вважає його своїм батьком. Батько дитини ОСОБА_4. у 1996 році знявся з реєстрації і виїхав з території Новоукраїнської сільської ради Куйбишевського району Запорізької області, участі у вихованні і утриманні дитини з того часу не приймає і він не заперечує проти усиновлення. Мати дитини ОСОБА_5., не заперечує проти усиновлення її дочки ОСОБА_6. Тому заявник ОСОБА_3., звернувся до суду з даною заявою в якій просить суд винести рішення про усиновлення ОСОБА_3 дитини ОСОБА_6 ІНФОРМАЦІЯ_1; в актовому записі про народження зробити зміни та записати його батьком; змінити прізвище з ІНФОРМАЦІЯ_3 на ІНФОРМАЦІЯ_3, по батькові з ІНФОРМАЦІЯ_3 на ІНФОРМАЦІЯ_3. В судовому засіданні під час розгляду справи встановлено, що заявник ОСОБА_3., проживає однією сім'єю з

ОСОБА_5. та ОСОБА_6. Сім'я матеріально забезпечена, за місцем роботи та проживання ОСОБА_3. характеризується позитивно, фізично та психічно здоровий, судимості не має, проживають у власному будинку, в якому створені належні умови для виховання і утримання дитини. З правовими наслідками усиновлення ознайомлений, зі станом здоров'я дитини ознайомлений. Дитина ОСОБА_6., не заперечує проти того, щоб її усиновив ОСОБА_3. і не заперечує проти зміни їй прізвища та по-батькові. Зазначені обставини зумовили задоволення заяви про усиновлення дитини [158].

В рішенні Томашпільського районного суду Вінницької області від 10 квітня 2012 року у справі № 224/639/12 про усиновлення, було встановлено, що з 1985 року він перебуває у фактичних шлюбних відносинах із ОСОБА_4, яка від першого шлюбу має уже повнолітнього сина ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1, який на даний час проживає по АДРЕСА_1. За час сумісного проживання у заявника із ОСОБА_3 склалися гарні стосунки, він займався вихованням останнього, матеріально його утримував. Хлопець, в свою чергу, поважав заявника та сприймав його як батька. Для того, щоб укріпити сімейні стосунки, заявник ОСОБА_2 бажає усиновити ОСОБА_3, який разом зі своєю матір'ю ОСОБА_4 проти усиновлення не заперечують. Батько ОСОБА_3 за фактом спорідненості ОСОБА_6-участі у вихованні та утриманні сина не приймав тривалий час, сином не цікавився. ІНФОРМАЦІЯ_2 ОСОБА_6 помер. Судом встановлено, що громадянин України ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_3, з дев'ятирічного віку виховує ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1, що підтверджується довідкою виконавчого комітету Томашпільської селищної ради № 364 від 14 березня 2012 року. Аналізуючи встановлені у справі обставини в їх сукупності, суд дійшов висновку, що будь-яких перепон для усиновлення заявником ОСОБА_2 ОСОБА_3 не має, дане усиновлення відповідає інтересам як усиновлювача, так і усиновленого, мати усиновленого ОСОБА_4 не заперечує проти усиновлення її сина ОСОБА_3 ОСОБА_2, який з дев'ятирічного віку дитини був його вітчимою та виховував і утримував пасинка, тому заява ОСОБА_2 про усиновлення підлягає задоволенню [174].

В рішенні Жовтневого районного суду Миколаївської області від 17 грудня 2014 року у справі № 477/2790/14-ц про скасування усиновлення та внесення змін до актового запису про народження, було встановлено, що 17 листопада 2014 року позивач ОСОБА_1 звернувся до суду із заявою, в якій просить скасувати усиновлення ним ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, та виключити з актового запису відомості про позивача як батька ОСОБА_2. В обґрунтування своїх вимог вказував, з 1991 року по 2005 рік він проживав з ОСОБА_3 в цивільному шлюбі. За час спільного проживання у них народилась донька - ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2. Крім того, від першого шлюбу ОСОБА_3 також мала сина ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1. На її прохання він вирішив усиновити її сина та 27 квітня 2000 року Жовтневим районним судом Миколаївської області було винесено рішення про усиновлення позивачем неповнолітнього ОСОБА_2. Проте в 2003 році його стосунки із цивільною дружиною значно погіршилися, а в 2005 році – взагалі були припинені. З того часу погіршилися його стосунки і з відповідачем та відносин як батька та сина вони не підтримують. На його телефонні дзвінки ОСОБА_2 не завжди має бажання відповідати, не турбується про нього, з чого вони дійшли спільної згоди щодо скасування усиновлення, адже сімейних відносин між ними більше не існує.

Відповідно до ст. 238 СК України усиновлення може бути скасоване за рішенням суду, якщо: воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання; дитина страждає недоумством, на психічну чи іншу тяжку невиліковну хворобу, про що усиновлювач не знав і не міг знати на час усиновлення; між усиновлювачем і дитиною склалися, незалежно від волі усиновлювача, стосунки, які роблять неможливими їхнє спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків. Скасування усиновлення не допускається після досягнення дитиною повноліття. Усиновлення може бути скасоване після досягнення дитиною повноліття, якщо протиправна поведінка усиновленого, усиновлювача загрожує життю, здоров'ю усиновлювача, усиновленого або інших членів сім'ї.

Аналіз вказаної норми Закону вказує на те, що скасування усиновлення

повнолітньої особи, яка на час усиновлення була неповнолітньою, допускається лише за певної умови, а саме: якщо протиправна поведінка усиновленого, усиновлювача загрожує життю, здоров'ю усиновлювача, усиновленого або інших членів сім'ї. З досліджених документів слідує, що на час усиновлення відповідач ОСОБА_2 не досяг повноліття. В ході розгляду справи будь-яких обставин, що визначені частиною другою статі 238 СК України як підстави для скасування усиновлення повнолітньої особи, не встановлені та на такі позивач не посилається. Положення ч.3 ст. 238 СК України у даних відносинах не можуть бути застосовані, адже на час усиновлення відповідач був неповнолітнім. Враховуючи вищевикладене, суд дійшов висновку, що позовні вимоги ОСОБА_1 не можуть бути задоволені [153].

Ряд науковців (Ю. О. Мельниченко, Т. А. Стоянова, Л. М. Зілковська, Е. М. Багач, Ю. В. Білоусов, В. М. Микитин) негативно ставляться до ідеї визнання учасників фактичних шлюбних відносин як осіб, які можуть бути усиновлювачами, зважаючи на нестабільність та ненадійність фактичних шлюбних відносин, що збільшує шанси на стресові відносини між усиновленим та усиновлювачами, може спричинити додаткові моральні страждання для дитини, не сприяє стабільному психоемоційному стану дитини, її розвитку і вихованню та становленню як особистості через неоднозначність і невизначеність її положення, зважаючи на потенційність виникнення спорів з приводу місця проживання дитини, майнових суперечок, спорів з приводу виховання дитини, можливість ухилення та затягування виконання обов'язків щодо утримання дітей, законодавчо невизначений строк перебування у фактичних шлюбних відносинах та відсутність нормативно визначених матеріальних умов для встановлення факту проживання однією сім'єю створює умови для зловживань та порушення законних прав та інтересів учасників даних відносин та самих дітей [17; 61, с. 9; 100, с. 174, 177-178; 102, с. 72; 126, с. 95-96; 221, с. 397]. В той же час, на нашу думку, фактичні шлюбні відносини є такими за правовими наслідками як і зареєстрований шлюб, а щодо їх припинення, яке є звичайно більш спрощеним порівняно із припиненням шлюбу, можливо передбачити поширення на фактичні

шлюбні відносини положень Глави 11 СК України.

Зокрема, можна було б передбачити окрему статтю у СК України, в якій би визначити, що фактичні шлюбні відносини припиняються внаслідок смерті одного з учасників фактичних шлюбних відносин або оголошення його померлим. Фактичні шлюбні відносини можуть бути припинені з ініціативи обох або одного із їх учасників, якщо вони не мають спільних дітей. У разі наявності між учасниками фактичних шлюбних відносин договору фактичного подружжя, фактичні шлюбні відносини можуть бути припинені лише шляхом припинення цього договору. Моментом припинення фактичних шлюбних відносин є момент державної реєстрації припинення договору фактичного подружжя.

Якщо учасники фактичних шлюбних відносин, які мають дітей, повинні подати до суду заяву про припинення фактичних шлюбних відносин разом із письмовим нотаріально посвідченим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей (у випадках, якщо відповідні положення міститимуться у договорі фактичного подружжя подається цей договір). У разі невиконання відповідного договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Суд постановляє рішення про припинення фактичних шлюбних відносин після спливу одного місяця від дня подання заяви, якщо буде встановлено, що заява про припинення фактичних шлюбних відносин відповідає дійсній волі їх учасників і що після цього не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей. До закінчення цього строку учасники фактичних шлюбних відносин мають право відкликати заяву про припинення фактичних шлюбних відносин.

При цьому, слід передбачити положення, що позов про припинення фактичних шлюбних відносин не може бути пред'явлений протягом вагітності її учасника та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із учасників фактичних шлюбних відносин вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки кримінального правопорушення, щодо другого з подружжя або

дитини, а також випадків, якщо батьківство зачатої дитини визнане іншою особою. У разі припинення фактичних шлюбних відносин судом вважається, що фактичні шлюбні відносини припинені у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу (див. додатки В, Г).

Таким чином, фактично ще одним правовим наслідком перебування у фактичних шлюбних відносин повинен стати особливий порядок їх припинення.

3.2 Особисті немайнові права та обов'язки учасників фактичних шлюбних відносин, непоіменовані в сімейному законодавстві

Як вже зазначалося у першому розділі дисертації, питання щодо наявності в учасників фактичних шлюбних відносин особистих немайнових прав є дискусійним в правовій доктрині – частина науковців зазначають, що в цілому учасники фактичних шлюбних відносин мають ті ж права, що й подружжя в зареєстрованому шлюбі, інші – що мають такі права лише частково, також велика частина науковців заперечує наявність відповідних прав та обов'язків в учасників фактичних шлюбних відносин. Можемо визнати, що дійсно, чинна редакція СК України не містить прямої вказівки на прирівнювання учасників фактичних шлюбних відносин до подружжя у зареєстрованому шлюбі в аспекті поширення на перших особистих немайнових прав подружжя; правовий статус учасників фактичних шлюбних відносин обмежується наявністю у останніх лише окремих майнових прав. В той же час, виходячи із самої сутності фактичних шлюбних відносин як сімейних відносин, відносин, які виникають з метою реалізації сімейних прав та обов'язків, можемо не погодитися із тим, що вони виникають лише задля реалізації окремих майнових прав. Навряд чи можна подумати, що жінка та чоловік починають жити разом однією сім'єю, в подальшому народжують та виховують дітей без бажання реалізовувати особисті немайнові права, такі як право на батьківство (материнство), на розподіл обов'язків у сім'ї та спільне вирішення питань життя сім'ї, право на піклування один щодо одного

тощо. Без бажання реалізовувати відповідні права, фактичні шлюбні відносини перетворюються у звичайне співжиття чужих людей, які не сприймають один одного як члени сім'ї, спільно проживаючи лише з корисливою метою набуття спільного майна чи отримання аліментних виплат [93, с. 86]. З іншого боку, часто фактичні шлюбні відносини, які виникають між жінкою та чоловіком з метою «перевірки стосунків» як альтернатива зареєстрованого шлюбу, коли їх учасники не впевнені у тривалості та успішності цих відносин, переростають у сімейні і закінчуються не розривом, а державною реєстрацією укладення шлюбу в органах державної реєстрації актів цивільного стану. Звичайно, у період, який передує державній реєстрації укладення шлюбу, учасники фактичних шлюбних відносин мають відповідні особисті немайнові права, однак фактичні (такі, які реалізуються добровільно учасниками фактичних шлюбних відносин), а не юридичні (оскільки особисті немайнові права подружжя відповідно до положень СК України визнаються саме за подружжям у зареєстрованому шлюбі).

Як зазначалося у судовій практиці, учасники фактичних шлюбних відносин реалізують свої особисті немайнові права як членів сім'ї, хоч і тієї, яка не виникла із зареєстрованого шлюбу. Зокрема, в судовій практиці було встановлено, що учасники фактичних шлюбних відносин вели спільне господарство, виконували один перед одним права та обов'язки подружжя [164; 173]; жили однією сім'єю без реєстрації шлюбу, вели сумісне господарство, підтримували одне одного, був сумісний бюджет, побутова техніка, кухонні предмети, користувалися всіма кімнатами в квартирі, сплачували комунальні послуги за квартиру, ходили в магазин за продуктами, готували їжу, дивилися телевізор, спілкувалися, вона готувала їжу, прала одяг, сумісно зустрічали та святкували свята, користувалися майном, яке було куплено як в період шлюбних відносин, так і в період сумісного проживання без реєстрації шлюбу [163]; вели спільне господарство, мали спільний сімейний бюджет, займалися благоустроєм квартири [151]; чоловік забирав цивільну дружину з сином з пологового будинку, жінка та чоловік спільно виховували сина, в дитячому садочку, учасник фактичних шлюбних відносин з моменту народження сина турбується про нього, допомагав

матері дитини та забезпечував їх матеріально [145]; виховували двох дітей, вели спільне господарство, витрачали кошти спільного бюджету на задоволення потреб сім'ї, разом з чоловіком та дітьми спільно відпочивали, святкували сімейні свята та дні народження [165]. В той же час, зазначені права та обов'язки як непоіменовані в СК України виконуються фактично, без відповідного правового регулювання та захисту (хоча і враховуються при встановленні факту перебування у фактичних шлюбних відносин) [93, с. 87].

Як зазначає Ю. О. Мельниченко, хоча сімейне законодавство не містить норм, які б регулювали немайнові відносини фактичного подружжя, однак не можна заперечувати той факт, що проживання тривалий час однією сім'єю жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, все ж таки є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя [100, с. 99]. О. І. Сафончик зазначає, що жінці й чоловікові як у зареєстрованому шлюбі, так і у фактичних шлюбних відносинах гарантовані рівні права і можливості відповідно до основних прав і свобод людини. Зокрема, вони вільні у виборі занять, професії, місця проживання, мають право на свободу думки, совісті та релігії. І при фактичному шлюбі, і при зареєстрованому жінка і чоловік наділені правом розподілити між собою сімейні обов'язки та разом вирішувати питання життя сім'ї (наприклад, утримання, виховання та навчання спільних неповнолітніх дітей). Учасники сімейних відносин зобов'язані турбуватися про здоров'я, розвиток і матеріальне забезпечення своїх дітей. Обидві сторони відповідальні одна перед однією та перед іншими членами сім'ї за свою поведінку. І чоловік і жінка мають право на особисту свободу, фізичний і духовний розвиток, на повагу до своєї індивідуальності та на повагу до будь-якої праці, що здійснюється в інтересах сім'ї [202, с. 341].

Які ж особисті немайнові права все ж мають учасники фактичних шлюбних відносин? І як вони співвідносяться із відповідними правами подружжя у зареєстрованому шлюбі? Для відповіді на ці запитання звернемося до положень Глави 6 СК України.

Відповідно до ст. 49 СК України дружина має право на материнство.

Небажання чоловіка мати дитину або нездатність його до зачаття дитини може бути причиною розірвання шлюбу. Вагітній дружині мають бути створені у сім'ї умови для збереження її здоров'я та народження здорової дитини. Дружині-матері мають бути створені у сім'ї умови для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків [211]. Як зазначають Е. М. Багач, Ю. В. Білоусов та В. А. Ватрас, Право на материнство є природним правом жінки, визначеним та гарантованим Конституцією [17], а тому фактично повинне належати не тільки дружині у зареєстрованому шлюбі, а й будь-якій жінці, в тому числі яка перебуває у фактичних шлюбних відносинах. Авторський колектив «Великої Української юридичної енциклопедії» також зазначає на тому, що право на материнство не завжди може бути реалізоване у зареєстрованому шлюбі [28, с. 299]. На думку А. О. Дутко, право на материнство включає в себе такі правомочності: право на вагітність (можливість завагітніти як природнім шляхом, так і з застосуванням допоміжних репродуктивних технологій) та охорону здоров'я під час вагітності; забезпечення охорони здоров'я під час пологів, які можуть відбуватися у закладах охорони здоров'я та поза ними; право не народжувати – відмова від народження дитини; права після народження дитини, зокрема, певні соціальні гарантії жінкам, які народили дитину [50, с.192]. Більш широко визначають право на материнство, автори «Великої Української юридичної енциклопедії»: 1) право на зачаття дитини, тобто право приймати рішення вагітніти чи не вагітніти, можливість переривання вагітності; 2) право вимагати від чоловіка взяти участь у заплідненні дружини, в тому числі із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій; 3) право вимагати у третіх осіб не позбавляти жінку можливості народити дитину; 4) право вагітної дружини на створення у сім'ї умов для збереження її здоров'я та народження здорової дитини; 5) право дружини-матері на створення у сім'ї умов для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків [28, с. 300]. Навряд можна говорити про те, що жінка у фактичних шлюбних відносинах повністю позбавлена права на материнство – дане право є конституційним і впливає із положень ст. 51 Конституції України щодо охорони державою сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. На цьому зазначає зокрема і

Ю. В. Драгомирова, яка вказує, що право на материнство та право на батьківство відносяться до невід'ємних прав людини незалежно від того, чи перебувають вони у шлюбі [48, с. 58]. Однак, не можемо погодитися із тим, що відповідне право повністю за правомочностями, які складають його зміст, належить учасникам фактичних шлюбних відносин. Право на зачаття дитини (в тому числі і вирішенні питання щодо можливості народження дитини або переривання вагітності) належить жінці, в тому числі й тій, яка не перебуває у зареєстрованому шлюбі. Це ж саме стосується права вимагати у третіх осіб не позбавляти жінку можливості народити дитину, оскільки ці правомочності не впливають із статусу подружжя, а викладення відповідної правомочності у ч. 3 ст. 49 СК України є по суті не повною мірою виправданим, оскільки стосується будь-якої жінки (саме через це у диспозиції даної статті використовується саме поняття «жінка», а не «дружина»). В той же час, інші правомочності, такі як право дружини вимагати від чоловіка взяти участь у заплідненні дружини, в тому числі із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій, право вагітної дружини на створення у сім'ї умов для збереження її здоров'я та народження здорової дитини та право дружини-матері на створення у сім'ї умов для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків, належать саме жінці у зареєстрованому шлюбі, оскільки можуть бути реалізовані саме за наявності такої юридичної презумпції як шлюб. У фактичних шлюбних відносинах реалізація цих правомочностей є утрудненою, оскільки передбачає не лише встановлення факту вагітності або наявності дитини, а й факту перебування у фактичних шлюбних відносинах, а також зустрічного обов'язку чоловіка у фактичних шлюбних відносинах сприяти у реалізації жінкою її права на материнство в частині її запліднення, створення належних умов для збереження її здоров'я та здоров'я ембріону та (в подальшому) дитини, забезпечення можливості реалізації жінкою інших прав та обов'язків поряд із тими, які виникають у зв'язку із реалізацією нею права на материнство. Таким чином, право на материнство у жінок, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах є більш звуженим за обсягом можливих правомочностей, порівняно із жінками, які перебувають у зареєстрованому шлюбі і включає в себе право на

зачаття дитини і право вимагати у третіх осіб не позбавляти жінку можливості народити дитину (хоча лише порівняно із жінками, чоловік яких є батьком дитини; в іншому випадку статус та права такої жінки мали б відповідати статусу жінок у фактичних шлюбних відносинах, хоча це й не відповідає положенню ст. 49 СК України).

Відповідно до ст. 50 СК України, чоловік має право на батьківство [211]. Е. М. Багач, Ю. В. Білоусов та В. А. Ватрас зазначають, що право чоловіка на батьківство розглядається як елемент сімейної правоздатності та як суб'єктивне сімейне право. До народження дитини, батьком якої є цей чоловік, у чоловіка є право на батьківство як елемент сімейної правоздатності, яке входить у право на створення сім'ї (ст. 4 СК України). Після народження дитини у чоловіка матері дитини виникає суб'єктивне право на батьківство. Суб'єктивне право на батьківство виникає також в разі встановлення батьківства, якщо батько та мати не знаходяться у зареєстрованому шлюбі (ст. ст. 125-128 СК України) [17]. Можемо погодитися із науковцями щодо наявності в чоловіка як учасника фактичних шлюбних відносин права на батьківство, однак виникає питання: чи збігається це право за відповідними правомочностями із відповідним правом, яке має чоловік у зареєстрованому шлюбі. Авторський колектив «Великої Української юридичної енциклопедії» виділяє наступні правомочності у особи, яка має право на батьківство: 1) право на зачаття дитини, тобто право приймати рішення, чи запліднювати дружину чи не запліднювати, на врахування думки щодо переривання вагітності дружиною; 2) право вимагати від дружини народити йому дитину; 3) право вимагати у третіх осіб не позбавляти чоловіка можливості здійснення репродуктивної функції [28, с. 294-295]. На нашу думку, чоловік у фактичних шлюбних відносинах має право на зачаття дитини, в тому числі й право на врахування думки щодо переривання жінкою – учасником фактичних шлюбних відносин вагітності, а також право вимоги у третіх осіб щодо непозбавлення чоловіка можливості здійснення репродуктивної функції. Що стосується права вимоги народити дитину, адресованої жінці – учасниці фактичних шлюбних відносин, на нашу думку, такої правомочності в

юридичному сенсі чоловік – учасник фактичних шлюбних відносин не має, оскільки до моменту встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах взагалі не має юридичного зв'язку із цією жінкою.

Положення ч. 2 ст. 50 СК України щодо того, що відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини може бути причиною розірвання шлюбу [211], як впливає із диспозиції цієї статті стосується виключно зареєстрованого шлюбу і не може бути застосованою до фактичних шлюбних відносин (хоча фактичною підставою їх припинення й може бути).

В науковій літературі зазначається на тому, що право на батьківство полягає не лише у праві бути записаним батьком дитини, а й у праві брати участь у її вихованні та утриманні [64, с. 99; 236, с. 27]. Не можемо погодитися із цим твердженням, оскільки ці права є самостійними правами батька дитини, які він отримує з моменту народження дитини, і вони на відміну від права на батьківства, не залежать від факту перебування матері й батька дитини у зареєстрованому шлюбі.

Право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань, визначене у ст. 51 СК України, включає в себе правомочності: володіти певною індивідуальністю; використовувати свою індивідуальність, створювати та змінювати її обсяг та зміст [212, с. 156]; вимагати від іншого з подружжя не створювати перешкод у проявах індивідуальних рис характеру, темпераменту; не заважати займатися справами, які є уподобаннями; не заважати діяти за звичкою; враховувати потреби щодо формування зовнішнього вигляду та поважати манери одягатися, носити зачіску тощо [28, с. 286-287]. При цьому, право дружини на повагу до своєї індивідуальності не повинне суперечити інтересам сім'ї та враховувати відповідне право чоловіка на повагу до своєї індивідуальності, і навпаки [213, с. 166]. В той же час, зважаючи на відсутність належного механізму правового захисту права на повагу до індивідуальності та переважно етично-моральний, а не правовий характер норми про зазначене право, в літературі пропонується виключити цю статтю СК

України, а також наступні, присвячені правовому регулюванню права на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку (ст. 52 СК України), на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї (ст. 54 СК України) [45, с. 141]. Не можемо погодитися із цією пропозицією, оскільки зазначення цього права в СК України допомагає в подальшому подружжю у визначенні підстав захисту своїх сімейних прав в суді, а суду – встановити причини розпаду сім'ї, виникнення ініціативи сторін щодо розірвання шлюбу або встановлення режиму окремого проживання подружжя. Якщо говорити про фактичні шлюбні відносини, для тривалого перебування у них їх учасників, а також для можливого їх переростання у інші форми сім'ї, в тому числі зареєстрований шлюб, необхідним є врахування учасниками фактичних шлюбних відносин індивідуальних особливостей один одного, сприяння у реалізації індивідуальності або як мінімум сприйняття або терпіння такої індивідуальності як примхи одного із фактичного подружжя. В той же час, не вбачаємо необхідність поширення цього права на учасників фактичних шлюбних відносин через внесення відповідних змін до СК України, попри те, що визнаємо, що таке право може фактично реалізовуватися у фактичних шлюбних відносинах. В той же час, зважаючи на те, що основною формою сімейних відносин, яке повинне отримувати максимально можливий правовий захист з боку держави є шлюб, вважаємо за недоцільне поширити це та інші особисті немайнові права подружжя на фактичних шлюбних відносин, оскільки сторони можуть їх реалізовувати і без юридичного закріплення, а поширення цих та інших особистих немайнових прав подружжя нівелює інститут зареєстрованого шлюбу через остаточне зрівняння його та фактичних шлюбних відносин. Виняток становлять права на батьківство та материнство, згадані вище, оскільки частково вони повинні визнаватися за учасниками фактичних шлюбних відносин, бо належать вони передусім жінці та чоловікові загалом, а не подружжю зокрема (хоча щодо окремих правомочностей, вже говорилося, що вони належать лише подружжю).

Інше право подружжя – право фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку,

визначене у ст. 52 СК України [211], є проявом конституційного права на вільний розвиток своєї особистості, визначеного ст. 23 Конституції України, свободи світогляду і віросповідання, передбаченої ст. 35 Конституції України, свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності, визначеної ст. 54 Конституції України [73], свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості, визначеної ст. 309 ЦК України [233]. Як зазначають Е. М. Багач, Ю. В. Білоусов та В. А. Ватрас, право дружини та чоловіка на фізичний розвиток полягає у їх праві на здійснення ними всіх можливих дій, спрямованих на підтримання та зміцнення свого здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей, відповідне право на духовний розвиток складають: право на освіту; право на прояв своїх здібностей; право на свободу світогляду і віросповідання; право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості [17]. Однак на відміну від конституційних прав, яким відповідає право подружжя на фізичний та духовний розвиток, відповідне право передбачає відповідне сприяння з боку іншого з подружжя, відсутність дій чи бездіяльності як заважають реалізації відповідного права. Можемо зазначити, що відповідні конституційні права, які складають зміст права на духовний та фізичний розвиток мають і учасники фактичних шлюбних відносин. Однак та частина права на духовний та фізичний захист, яка стосується зустрічного обов'язку надавати захист і сприяння реалізації відповідного права належить саме подружжю. Учасник фактичних шлюбних відносин такого обов'язку не має, хоча у разі порушення своїх конституційних прав, вказаних вище, як наслідок протиправних дій іншого учасника фактичних шлюбних відносин (саме протиправних, а не просто таких, які суперечать бажанням іншого учасника на сприяння у реалізації відповідного права), може звернутися до суду за захистом.

Відповідно до ст. 53 СК України, якщо при реєстрації шлюбу дружина, чоловік зберегли дошлюбні прізвища, вони мають право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану, який зареєстрував їхній шлюб, або

відповідного органу за місцем їхнього проживання заяву про обрання прізвища одного з них як їхнього спільного прізвища або про приєднання до свого прізвища прізвище другого з подружжя. У разі зміни прізвища орган державної реєстрації актів цивільного стану видає нове Свідоцтво про шлюб [211]. Можемо погодитися із висловленою думкою в правовій доктрині, що останнє право – на зміну прізвища у зв'язку із реєстрацією шлюбу, не може вважатися особистим немайновим правом учасників фактичних шлюбних відносин в контексті урівнювання його з відповідним правом подружжя у зареєстрованому шлюбі [93, с. 87]. Дане право (право на спільне, шлюбне прізвище) має виключно подружжя і його не можуть мати учасники інших сімейних союзів, в тому числі фактичних шлюбних відносин. В літературі зазначається, що проблему, пов'язану з неможливістю мати спільне прізвище, може бути вирішено за допомогою норми ст. 295 ЦК України, яка встановлює право фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років, на власний розсуд змінити своє прізвище та (або) власне ім'я. Але слід мати на увазі, що в цьому випадку прізвище буде не спільним, а просто однаковим [139, с. 164-165].

Ст. 54 СК України визначено право подружжя на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї, яке доповнюється правомочностями щодо вирішення усіх найважливіших питань життя сім'ї спільно, на засадах рівності, права противитися усуненню від вирішення питань життя, сім'ї, цьому праву відповідає обов'язок утверджувати повагу до будь-якої праці, яка робиться в інтересах сім'ї [211]. Ці норми мають передусім характер моральних норм, оскільки покликані зміцнити сім'ю та сприяти взаємній підтримці та взаємодопомозі подружжя один одному, однак принциповою особливістю є закріплення рівності подружжя і вирішення усіх найважливіших питань життя сім'ї спільно (в тому числі матеріального забезпечення сім'ї, відпочинку, виховання та розвитку дитини), в тому числі укладання правочинів щодо спільного майна одним із подружжя іншим з подружжя [17; 28, с. 288]. Якщо говорити про належність цього права учасникам фактичних шлюбних відносин, можемо стверджувати про те, що фактично право на розподіл обов'язків та

спільне вирішення питань життя сім'ї притаманне будь-яким учасникам сімейних союзів, в тому числі і фактичних шлюбних відносин, оскільки через дане право проявляються інші сімейні права, заради яких особи вступають у фактичні шлюбні відносини. В той же час, передбачати це право на рівні СК України саме для учасників фактичних шлюбних відносин недоцільно, оскільки правовий захист цього права та гарантії рівності та спільності прийняття рішень передусім стосуються подружжя як учасників зареєстрованого шлюбу, якому надається найбільший правовий захист. Учасники фактичних шлюбних відносин, як ми вже передбачали в другому розділі, повинні бути забезпечені передусім захистом від правочинів, укладених щодо спільного майна без спільної згоди, а також захистом цього права в частині спільного вирішення питань, що стосуються їх спільної дитини; що стосується інших питань сім'ї – ці права не потребують прямого визначення у СК України з тих же підстав, про які ми зазначали – це нівелює інститут шлюбу.

Дружина та чоловік мають право: на вільний вибір місця свого проживання, вживати заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, щодо підтримання шлюбних відносин. Кожен з подружжя має право припинити шлюбні відносини. Примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, в тому числі примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на свободу та особисту недоторканність і може мати наслідки, встановлені законом. Відповідні положення знаходимо у ст. 56 СК України [211]. Зазначене право в цілому відповідає положенням ст. 29 Конституції України [73] та ст. ст. 288 і 289 ЦК України [233] і взагалі виникає питання щодо доцільності визначення цього права у СК України, оскільки воно належить будь-якій особі, а не тільки подружжю у зареєстрованому шлюбі. Виняток становлять правомочності вживати заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, щодо підтримання шлюбних відносин та припинити шлюбні відносини. Ці права належать виключно подружжю, але їх доцільно було б назвати не як право на свободу та особисту недоторканність, а як

право на підтримання або припинення шлюбних відносин, тоді б це право можна було б вважати одним із таких, які належать виключно подружжю і не можуть належати іншим особам.

Обов'язок дружини та чоловіка турбуватися про сім'ю, визначений ст. 55 СК України має як моральний, так і матеріальний характер. Так, норми щодо обов'язку подружжя спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги, обов'язку чоловіка утверджувати в сім'ї повагу до матері, а дружини – повагу до батька, є моральними нормами, і в разі їх невиконання не настає ніяких санкцій. Отже, зрозумілим є те, що примусити когось любити та поважати не можна ні за допомогою переконання, ні за допомогою примусу. Виконання вказаних обов'язків має на меті піклування про добробут та благополуччя сім'ї, створення в ній такої затишної атмосфери, яка б сприяла всебічному розвитку індивідуальності кожного з її членів, повазі їх один до одного, взаємній любові та взаєморозумінню. І прикладом такого ставлення один до одного мають стати саме чоловік та дружина як першооснова сім'ї. Норма, яка міститься у ч. 4 ст. 55 СК України щодо обов'язку подружжя спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї, містить вказівку на обов'язок дружини та чоловіка матеріального характеру, який забезпечується низкою санкцій, що передбачені СК та ЦК України. Так, якщо один із подружжя не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї при вирішенні спору про поділ майна, що є спільною сумісною власністю подружжя, частка його може бути зменшена відповідно до ст. 36 ЦК України, якщо особа ставить свою сім'ю у скрутне матеріальне становище внаслідок зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо, цивільна дієздатність такої особи може бути обмежена у судовому порядку [17]. Що стосується даного обов'язку, то хоча в процесі перебування осіб у фактичних шлюбних відносинах і можлива спільна турбота одне щодо одного їх учасників на основі взаємодопомоги, любові, поваги тощо, однак на нашу думку, такий обов'язок є фактичним і не потребує правової

регламентації з тих же причин, про які ми говорили: безумовному правовому захисту підлягають права та обов'язки подружжя у зареєстрованому шлюбі як основній та головній підставі виникнення сім'ї.

В той же час, вважаємо, що виходячи із положень ч. 2 ст. 9 СК України, що особи, які проживають однією сім'єю можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі, який є обов'язковим до виконання, якщо він не суперечить вимогам цього Кодексу, інших законів України та моральним засадам суспільства [211], особисті немайнові відносини та відповідні права та обов'язки учасників фактичних шлюбних відносин можуть бути врегульовані договором. На нашу думку, ці питання можна врегулювати у договорі фактичного подружжя, який би міг містити особливості реалізації таких особистих немайнових прав, пов'язаних із розподілом сімейних обов'язків, спільним вирішенням питань сім'ї; такі права, як право на материнство та батьківство в тій частині, в якій це може бути застосоване до фактичних шлюбних відносин також можуть бути деталізовані в цьому договорі; що ж стосується таких прав як право на повагу до індивідуальності, право на свободу та особисту недоторканність та право на фізичний та духовний розвиток – не вбачаємо доцільності їх врегулювання навіть на договірному рівні, зважаючи на те, що таке регулювання буде істотно обмежувати ці права, які по суті є конституційними.

У зв'язку із цим, пропонуємо не визначати прямо щодо наявності в учасників фактичних шлюбних відносин відповідних прав та обов'язків подружжя, однак допустити можливість при укладенні договору фактичного подружжя врегулювати особливості реалізації учасниками фактичних шлюбних відносин своїх особистих немайнових прав, в тому числі права на материнство, батьківство, права на розподіл сімейних обов'язків та особливості спільного вирішення питань сім'ї, визначивши це в окремій статті 56-1 СК України (див. додатки В, Г).

Висновки до Розділу 3

Отже, в результаті проведеного дослідження правових наслідків перебування у фактичних шлюбних відносинах немайнового характеру ми дійшли наступних висновків:

1. Питання щодо наявності в учасників фактичних шлюбних відносин особистих немайнових прав є дискусійним в правовій доктрині – частина науковців зазначають, що в цілому учасники фактичних шлюбних відносин мають ті ж права, що й подружжя в зареєстрованому шлюбі, інші – що мають такі права лише частково, також значна частина науковців заперечує наявність відповідних прав та обов'язків в учасників фактичних шлюбних відносин. Можемо визнати, що дійсно, чинна редакція СК України не містить прямої вказівки на прирівнювання учасників фактичних шлюбних відносин до подружжя у зареєстрованому шлюбі в аспекті поширення на перших особистих немайнових прав подружжя; правовий статус учасників фактичних шлюбних відносин обмежується наявністю у останніх лише окремих майнових прав. В той же час, виходячи із самої сутності фактичних шлюбних відносин як сімейних відносин, відносин, які виникають з метою реалізації сімейних прав та обов'язків, можемо не погодитися із тим, що вони виникають лише задля здійснення окремих майнових прав.

Вважаємо, що учасники фактичних шлюбних відносин мають такі особисті немайнові права: на встановлення походження дитини від батька – учасника фактичних шлюбних відносин з матір'ю дитини та право спільного усиновлення дитини аналогічно тому, як подібне усиновлення здійснює подружжя у зареєстрованому шлюбі, які прямо визначені у сімейному законодавстві та непоіменовані особисті немайнові права та обов'язки учасників фактичних шлюбних відносин, такі, як право на материнство, право на батьківство, право на розподіл сімейних обов'язків та на спільне вирішення питань сім'ї, зміст яких вужчий за відповідні права подружжя; інші особисті немайнові права, визначені як відповідні права подружжя, фактично можуть належати учасникам фактичних

шлюбних відносин (крім права на зміну прізвища в порядку СК України), однак не є такими, що потребують правового визначення та захисту.

Пропонуємо не визначати прямо щодо наявності в учасників фактичних шлюбних відносин відповідних прав та обов'язків подружжя, однак допустити можливість при укладенні договору фактичного подружжя врегульовувати особливості реалізації учасниками фактичних шлюбних відносин своїх особистих немайнових прав, в тому числі права на материнство, батьківство, права на розподіл сімейних обов'язків та особливості спільного вирішення питань сім'ї, визначивши це в окремій статті 56-1 СК України.

2. Вважаємо ще одним правовим наслідком перебування у фактичних шлюбних відносин повинен стати особливий порядок їх припинення. З цією метою доцільно визначити, що фактичні шлюбні відносини припиняються внаслідок смерті одного з учасників фактичних шлюбних відносин або оголошення його померлим, також можуть бути припинені з ініціативи обох або одного із їх учасників, якщо вони не мають спільних дітей. У разі наявності між учасниками фактичних шлюбних відносин договору фактичного подружжя, фактичні шлюбні відносини можуть бути припинені лише шляхом припинення цього договору. У випадку, якщо учасники фактичних шлюбних відносин мають дітей, вони для припинення фактичних шлюбних відносин повинні подати до суду заяву про припинення фактичних шлюбних відносин разом із письмовим нотаріально посвідченим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей (у випадках, якщо відповідні положення міститимуться у договорі фактичного подружжя подається цей договір).

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні сформульовано нові науково обґрунтовані теоретичні результати щодо вирішення наукового завдання, що полягає у виявленні та вирішенні комплексу теоретичних і практичних проблем правового регулювання фактичних шлюбних відносин у сімейному праві, визначення їх поняття та правової характеристики, що мають істотне значення для розвитку доктрини приватного права. За результатами проведено дослідження сформульовано такі висновки:

1. Фактичні шлюбні відносини – це правовідносини жінки та чоловіка, спрямовані на виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстровані у органах державної реєстрації актів цивільного стану, а отже – не мають державного захисту в аспекті визнання за ними усіх правових наслідків шлюбу; такий правовий захист (державне визнання) стосується лише окремих майнових прав та обов'язків щодо спільно набутого майна та аліментних зобов'язань.

Учасники фактичних шлюбних відносин повинні досягти 18-річного віку (однак допускаються відповідні відносини між особами 16-18 річного віку, якщо судом встановлено факт перебування цих осіб в фактичних шлюбних відносинах, за умови, що це відповідає інтересам цих осіб), мати дієздатність, в окремих випадках не перебувати у зареєстрованому шлюбі чи/та іншому фактичному шлюбі з іншими особами, а також не відноситися до осіб, визначених у ст. 26 СК України як таких, що не можуть перебувати у шлюбі між собою.

Фактичним шлюбним відносинам притаманні наступні ознаки: строк, тобто період існування фактичних шлюбних відносин, коли жінка та чоловік перебувають у сімейних відносинах без реєстрації шлюбу; неанонімність, тобто взаємне виявлення подружніх відносин перед третіми особами; намір встановити стійкі відносини, притаманні шлюбу через наявність усталених відносин між учасниками фактичних шлюбних відносин, про що свідчить постійність та безперервність стосунків між чоловіком та жінкою, спільне проживання, об'єднаність жінки та чоловіка спільним побутом; ведення

чоловіком та жінкою спільного господарства, спільного сімейного бюджету, взаємний характер турботи, утримання та піклування, наявність спільних дітей, їх спільне виховання; різностатевість (у фактичних шлюбних відносинах можуть перебувати тільки жінка та чоловік) та моногамність (відсутність зареєстрованого в органах державної реєстрації актів цивільного стану шлюбу як між особами, що спільно проживають, так і з будь-якою іншою особою); наявність правових наслідків шлюбу, якими є:

1) правові наслідки майнового характеру: спільність набутого у фактичних шлюбних відносинах майна, право на утримання з боку іншого учасника фактичних шлюбних відносин, спільні права як батьків щодо дитини, права на утримання і на усиновлення дитини, а також інші майнові права та обов'язки, передбачені договором жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі щодо визначення правового режиму майна або про утримання у фактичних шлюбних відносинах;

2) правові наслідки немайнового характеру: права на материнство та батьківство, на повагу до своєї індивідуальності, на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку, на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї, на свободу та особисту недоторканність, обов'язок піклуватися про сім'ю, однак формально вони не визначені на рівні сімейного законодавства, як такі, що належать фактичному подружжю. в той же час, учасник фактичних шлюбних відносин має право на зміну прізвища на загальних підставах, а не в порядку, визначеному СК України.

2. В Україні правове регулювання фактичних шлюбних відносин відбувалося вже в період існування грецьких міст-держав Північного Причорномор'я відповідно до норм римського права (інститут конкубітату), однак до 1917 року для осіб, які знаходилися у таких відносинах, а також дітей такі відносини не створювали жодних правових наслідків шлюбу — законодавство визнавало виключно церковний шлюб як єдину підставу

виникнення прав та обов'язків подружжя, батьків та дітей. Лише в кінці XVIII ст. відбувається часткове зрівнювання прав та обов'язків дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом, в частині права на виховання та утримання. Заміна церковного шлюбу на шлюб, зареєстрований органами реєстрації актів цивільного стану як на єдину підставу виникнення прав та обов'язків подружжя, що відбулася у зв'язку із змінами сімейного законодавства у 1917–1926 роках, призвела до часткового визнання фактичних шлюбних відносин (в частині прав та обов'язків подружжя) і остаточного відділення правового статусу батьків та дітей від наявності зареєстрованого шлюбу між батьками дитини. У період з 1944 по 1969 року держава повертається до радикального невизнання правових наслідків фактичних шлюбних відносин щодо правового статусу дитини, народженої у таких відносинах. Прийняття чинного Сімейного кодексу України зумовило визнання за фактичними шлюбними відносинами ряду правових наслідків у майновій та особистій немайновій сфері, зокрема щодо спільності набутого у цих відносинах майна, надання можливості урегулювати правовий режим майна договором, а також щодо аліментних прав та права на усиновлення.

3. Зарубіжний досвід правового регулювання фактичних шлюбних відносин дозволяє вказати на те, що фактичні шлюбні відносини можуть визнаватися як такі, що мають юридичні наслідки як у випадку їх реєстрації, так і через їх визнання в судовому порядку. При цьому, права фактичного подружжя в цілому вужчі за права подружжя у зареєстрованому шлюбі і як правило стосуються спільності майна, набутого у фактичних шлюбних відносинах, права на утримання та спадкування, а в окремих випадках – також право на спільне усиновлення дітей. Допускається розширення або звуження прав учасників фактичних шлюбних відносин через укладання договору (договорів). Формування та легалізація інституту фактичних шлюбних відносин в цілому викликане як змінами у соціально-економічному житті суспільства, так і в практиці Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях визнав, що поняття «сімейне життя» не обмежується стосунками на основі шлюбу і може охоплювати інші «сімейні» *de facto* зв'язки, коли сторони проживають разом поза шлюбом.

4. СК України передбачає рівність майнових прав та обов'язків учасників фактичних шлюбних відносин та подружжя у зареєстрованому шлюбі, встановлюючи презумпцію спільності майна, набутого у відповідних правовідносинах, за винятками, коли відповідне майно є особистою приватною власністю одного учасника фактичних шлюбних відносин, або між учасниками фактичних шлюбних відносин укладено письмовий договір про інший правовий режим майна, набутого за час спільного проживання. В той же час, на практиці виникають труднощі із реалізації відповідних майнових прав та обов'язків учасниками фактичних шлюбних відносин, які викликані невстановленістю факту перебування у цих відносинах в момент реалізації цих прав та обов'язків, що зумовлює у тому числі укладення відповідних договорів без згоди іншого учасника фактичних шлюбних відносин та всупереч його інтересам. На нашу думку, зазначену проблему можна вирішити через запровадження інституту договору фактичного подружжя, який з одного боку стане альтернативою шлюбного договору, однак для фактичного подружжя, а з другого – зумовлюватиме презумпцію виникнення фактичних шлюбних відносин з моменту укладення відповідного договору та їх припинення – з моменту його припинення. При цьому, слід передбачити державну реєстрацію укладення та припинення договору фактичного подружжя.

5. Аліментні майнові права та обов'язки не залежать від того, в якому шлюбі особи знаходяться, в зареєстрованому, чи у фактичних шлюбних відносинах. Для суду, обов'язковою вимогою є доведеність факту перебування у фактичних шлюбних відносинах. У випадку відсутності доказів існування фактичного шлюбу між особами, суд може відмовити в утриманні одного з фактичного подружжя, навіть якщо у осіб є спільна дитина. Вважаємо, що необхідно закріпити у ст. 91 СК України положення про те, що учасники фактичних шлюбних відносин повинні матеріально підтримувати один одного та мають право на утримання у разі, якщо один з учасників є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із учасників може надавати матеріальну допомогу, а також в разі вагітності жінки та зобов'язані брати участь у витратах на лікування

відповідно до ст. 90 СК України; уточнити поняття «тривалий час» знаходження у фактичних шлюбних відносинах, визначивши, що тривалість перебування у фактичних шлюбних відносин, що надає право на надання утримання у разі непрацездатності, яка виникла за час фактичних шлюбних відносин, повинна становити не менше року. Також слід передбачити, що на правовідносини щодо надання утримання, передбаченого цією статтею, поширюються положення Глави 9 СК України, в тому числі в частині укладення договору про надання утримання. Закріплення цих положень дозволить уникнути неоднозначного тлумачення норм СК України судами при вирішенні справ щодо утримання учасників фактичних шлюбних відносин та урівняє їх правовий статус у цій сфері із правовим статусом подружжя у зареєстрованому шлюбі.

6. Одним із правових наслідків перебування у фактичних шлюбних відносинах є отримання права на спадкування за законом у четверту чергу як «особи, яка проживала зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини», на відміну від подружжя у зареєстрованому шлюбі, що є спадкоємцями за законом першої черги. З метою усунення дискримінації учасників фактичних шлюбних відносин, які повною мірою урівняні у правовому статусі в аспекті володіння, користування та розпорядження набутим майном, а також реалізації аліментних зобов'язань, пропонуємо надати їм права спадкоємців за законом першої черги. Також пропонуємо надати їм можливість скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності, що дозволить ефективно захистити їх права як власників набутого у фактичних шлюбних відносинах майна.

7. Питання щодо наявності в учасників фактичних шлюбних відносин особистих немайнових прав є дискусійним в правовій доктрині – частина науковців зазначає, що в цілому учасники фактичних шлюбних відносин мають ті ж права, що й подружжя в зареєстрованому шлюбі, інші – що мають такі права лише частково, також значна частина науковців заперечує наявність відповідних прав та обов'язків в учасників фактичних шлюбних відносин. Можемо визнати, що дійсно, чинна редакція СК України не містить прямої вказівки на

прирівнювання учасників фактичних шлюбних відносин до подружжя у зареєстрованому шлюбі в аспекті поширення на перших особистих немайнових прав подружжя; правовий статус учасників фактичних шлюбних відносин обмежується наявністю в останніх лише окремих майнових прав. В той же час, виходячи із самої сутності фактичних шлюбних відносин як сімейних відносин, відносин, які виникають з метою реалізації сімейних прав та обов'язків, можемо не погодитися із тим, що вони виникають лише задля здійснення окремих майнових прав.

Вважаємо, що учасники фактичних шлюбних відносин мають такі особисті немайнові права: на встановлення походження дитини від батька – учасника фактичних шлюбних відносин з матір'ю дитини та право спільного усиновлення дитини аналогічно тому, як подібне усиновлення здійснює подружжя у зареєстрованому шлюбі, які прямо визначені у сімейному законодавстві та непоіменовані особисті немайнові права та обов'язки учасників фактичних шлюбних відносин, такі, як право на материнство, право на батьківство, право на розподіл сімейних обов'язків та на спільне вирішення питань сім'ї, зміст яких вужчий за відповідні права подружжя; інші особисті немайнові права, визначені як відповідні права подружжя, фактично можуть належати учасникам фактичних шлюбних відносин (крім права на зміну прізвища в порядку СК України), однак не є такими, що потребують правового визначення та захисту.

Пропонуємо не визначати прямо щодо наявності в учасників фактичних шлюбних відносин відповідних прав та обов'язків подружжя, однак допустити можливість при укладенні договору фактичного подружжя врегульовувати особливості реалізації учасниками фактичних шлюбних відносин своїх особистих немайнових прав, в тому числі права на материнство, батьківство, права на розподіл сімейних обов'язків та особливості спільного вирішення питань сім'ї, визначивши це в окремій статті 56-1 СК України.

8. Ще одним правовим наслідком перебування у фактичних шлюбних відносин повинен стати особливий порядок їх припинення. З цією метою доцільно визначити, що фактичні шлюбні відносини припиняються внаслідок смерті

одного з учасників фактичних шлюбних відносин або оголошення його померлим, також можуть бути припинені з ініціативи обох або одного із їх учасників, якщо вони не мають спільних дітей. У разі наявності між учасниками фактичних шлюбних відносин договору фактичного подружжя, фактичні шлюбні відносини можуть бути припинені лише шляхом припинення цього договору. У випадку, якщо учасники фактичних шлюбних відносин мають дітей, вони для припинення фактичних шлюбних відносин повинні подати до суду заяву про припинення фактичних шлюбних відносин разом із письмовим нотаріально посвідченим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей (у випадках, якщо відповідні положення міститимуться у договорі фактичного подружжя, подається цей договір).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Civil union. Wikipedia: The Free Encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Civil_union.
2. Civil Union Act 2004. *New Zealand legislation*. URL: <https://www.legislation.govt.nz/act/public/2004/0102/latest/DLM323385.html>.
3. Civil Union Act, 2006. *Government Gazette REPUBLIC OF SOUTH AFRICA*. URL: https://web.archive.org/web/20160304053837/http://www.gov.za/sites/www.gov.za/files/a17-06_1.pdf.
4. Código Civil Actualizado y Codificado miércoles 26 de marzo del 2008. *Legislación*. URL: <https://web.archive.org/web/20130920223325/http://www.derechoecuador.com/articulos/detalle/archive/legislacion/codigos/2008/03/26/codigo-civil-actualizado-y-codificado>.
5. Código Civil y Comercial de la Nación Aprobado por ley 26.994 Promulgado según decreto 1795/2014. *Lex*. URL: <http://www.codigocivilonline.com.ar/parentesco-arts-529-a-557>.
6. Ley de Unión Concubinaria. *Poder Legislativo*. URL: <https://web.archive.org/web/20130920223325/http://www.derechoecuador.com/articulos/detalle/archive/legislacion/codigos/2008/03/26/codigo-civil-actualizado-y-codificado>.
7. Андреева Н. С. Поняття та ознаки фактичних шлюбних відносин. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 177-181.
8. Андреева О. А. Регулирование брачно-семейных отношений в древнерусском праве. *Семейное и жилищное право*. 2005. № 2. С. 39–45.
9. Андреева Н. С., Красицька Л. В. Правовий режим майна жінки та чоловіка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ*. 2014. Том 1, № 6. С. 11-16.
10. Антокольская М. В. Лекции по семейному праву. М.: Юрист, 1995. 120 с.
11. Антокольская М. В. Семейное право: учебник. М: Норма, Инфра-М, 2010. 432 с.

12. Антошкіна В. К. Тлумачення цивільно-правових норм та договорів. *Вісник Донецького національного університету. Серія: Економіка і право*. 2013. Випуск 1. С. 211-214.

13. Апопій І. В. Обмеження майнових прав осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2008. Вип. 461. С. 32-35.

14. Апопій І. В. Сімейне право: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 360 с.

15. Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні : монографія / МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 224 с.

16. Ахмач Г. М. Договірні правовідносини членів сім'ї: Автореф. дис.. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2009. 19 с.

17. Багач Е. М., Білоусов Ю. В., Ватрас В. А., Давидова Н. О., Кодинець А. О. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Ліга, 2010. 577 с. URL: <http://yport.inf.ua/simeyniy-kodeks-ukrajini-naukovo-praktichniy.html>.

18. Байрачна М. І. Права та обов'язки подружжя за Сімейним кодексом України. Дис. докт.філ. в галузі знань 081 «Право». Х., 2020. 193 с.

19. Балко О.О. Інститут шлюбу за римським правом та його рецепція у континентальному типі правової системи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Львівський нац. ун-т імені І. Франка. Львів, 2015. 185 с.

20. Бикова О. Ю. Укладення та розірвання шлюбу за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.03. – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2005. 220 с.

21. Бобак О. В. Фактичні шлюбні відносини: особливості спадкування та набуття права власності на майно померлого. Протокол: юридичний інтернет-ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/faktichni_shlyubni_vidnosini_osoblivosti_spadkuvannya_ta_nabuttya_prava_vlasnosti_na_mayno_pomerlogo/

22. Бойків І. М. Особливості історичного розвитку правового регулювання фактичних шлюбних відносин в англосаксонській та континентальних системах права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 5. Том 1. С. 81-85.
23. Бойків І. М. Шлюб та фактичні шлюбні відносини: порівняльно-правовий аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 5 (20). С. 56-59.
24. Босанац М. Внебрачная семья; пер. с хорв.-серб. М.: Прогресс, 1981. 297 с.
25. Ватрас В. Особливості суб'єктного складу подружніх і прирівняних до них правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1. С. 65-70.
26. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин : автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.03. К., 2008. 21 с.
27. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ, 2008. 219 арк.
28. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 12.: Сімейне право. Редкол. В. І. Борисова (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук. України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х.: Право, 2021. 480 с.
29. Вінтоняк Н. Д. Правовий режим корпоративних прав, набутих жінкою/чоловіком у «фактичних шлюбних відносинах». *Jus Privatum*. 2020. № 1-2. С. 48-55.
30. Вишнякова А. В. Семейное право: курс лекций. Отв. ред. В. М. Хинчук. М.: Контракт, Волтерс-Клувер, 2010. 256 с.
31. Войнаровська О. І. Правове регулювання фактичних шлюбних відносин у Стародавньому Римі. *Юридична Україна*. 2013. № 10. С. 72-79.
32. Войнаровська О. Фактичні шлюбні відносини як одна з форм співжиття жінки та чоловіка. *Юридична Україна*. 2015. № 3. С. 44-54.
33. Ворожейкин Е.М. Правовые основы брака и семьи. М.: Юридическая литература, 1969. 160 с.

34. ВС нагадав, що підтверджує наявність між особами ustalених відносин, які притаманні подружжю. Судова практика. *Українське право*. URL: https://ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/vs-nagadav-shcho-pidtvrdzhuye-nayavnist-mizh-osobamy-ustalenykh-vidnosyn-yaki-prytamanni-podruzzhzhyu/

35. Выборнова М. М. Понятие и признаки фактического брака разнополых лиц. *Актуальные проблемы российского права*. 2011. № 2. С. 159-167.

36. Выборнова М. М. Фактический брак мужчины и женщины в гражданском и семейном законодательстве и доктрине: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право. М., 2011. 218 с.

37. Гаврік Р. До питання про особливості захисту сімейних прав осіб, які перебувають у шлюбі чи інших сімейних союзах в практиці Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. № 63. С. 119-123.

38. Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства: Монографія / Кол.авт.; За заг.ред. Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко. К.: ТОВ "Видавництво «Юридична думка», 2007. 372 с.

39. Горобченко Ю. Ю. Проблемні аспекти спадкування фактичного подружжя. *Часопис цивілістики*. 2014. Випуск 17. С. 111-114.

40. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. = Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII / пер. с лат. Л. Гужвы; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. Москва : Статут; Одесса, 2013. 536 с.

41. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона). пер. с франц. В. Захватаев. отв. Ред. А. Довгерт. К.: Истина, 2006. 1008 с.

42. Грічук О.І. Проблеми фактично шлюбних відносин в Україні, сучасна рецепція римського конкубіату в новому сімейному законодавстві. *Актуальні проблеми держави і права*. Збірник наукових праць. 2004. Вип. 23. С. 206.

43. Григор'єва А. Фактичні шлюбні відносини: особливості правового регулювання в Україні та інших державах. *Jurnalul juridic national: Teorie și practică*. 2014. Octombrie. С. 83-89.

44. Гринько С. Д. Використання звичаїв для регулювання сімейно-правових відносин. *Вісник Ужгородського університету серія Право*. 2021. № 65. С.102-107.
45. Гузь Л. Є., Гузь А. В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Х.: Фактор, 2011. 576 с.
46. Демиденко Н. М. Вплив православної церкви та звичаєвого права на шлюбно-сімейні традиції як складову духовної культури українців у XVI-XVII ст.: права жінки у шлюбі. *Сумська старовина*. 2015. № XLVI. С. 19-27.
47. Дигесты Юстиниана. Книга двадцать пятая. *Библиотека Гумер*. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/digest/25.php.
48. Драгомирова Ю. В. Право на материнство та батьківство як особисті немайнові права подружжя. *Часопис цивілістики*. 2016. Випуск 21 С. 56-59.
49. Дробінова І. Правове регулювання фактичних шлюбних відносин у Франції: досвід для України. *Юридичний вісник*. 2013. № 3. С. 135-139.
50. Дутко А. Сучасний стан правового регулювання особистих немайнових прав та обов'язків подружжя. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2019. Вип. 21. С. 190-196.
51. Дякович М. М. Правове регулювання «фактичних шлюбних відносин». *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 2. С. 37–43.
52. Дякович М. М. Правовий режим майна подружжя. *Довідник нотаріуса*. 2008. № 2. С. 15-16.
53. Ершова Н. М. Развитие советского семейного права. *СССР-Австрия: Проблемы гражданского и семейного права*. М.: Ин-т госуд. и права АН СССР. 1983. С. 154-16.
54. Жилинкова И. В. Брачный договор. Харьков : Ксилон, 2005. 176 с.
55. Жилинкова И. В. Право собственности супругов. Харьков: Ксилон, 1997. 236 с.
56. Жилинкова И. В. Проблемы правового режима имущества членов семьи : дис.... докт.юр. наук : спец. 12.00.03. гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. Харьков, 2000. 407 с.

57. Жилінкова І. В. Науково-правовий висновок щодо вчинення правочинів особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2010. № 3. С. 21-26.

58. Загоровский А. И. Курс семейного права. Одесса, 1902. 406 с.

59. Заїка Ю. О. Деякі колізійні питання сучасного цивільного та сімейного права. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 3 (11). С. 55-59.

60. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: монографія. К. : КНТ, 2007. 288 с.

61. Зілковська Л. М. Правове регулювання усиновлення в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.. К., 2002. 20 с.

62. Злотник І. В. Юридичні особливості фактичних шлюбних відносин. *Юридичний журнал*. 2004. № 10.

63. Івашкова Т. О. До питання правових наслідків перебування у фактичних шлюбних відносинах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 2. 2011. С. 110-117.

64. Ієвіня О. В. Право на материнство та батьківство як особисті немайнові права подружжя. *Університетські наукові записки*. 2011. №2. С.97-100.

65. Історія держави та права України : ч. 1 і 2 : підруч. [для юрид. вищ. навч. закладів і факультетів України] / А. Й. Рогожин, М. М. Страхов, В. Д. Гончаренко та ін.; За ред. А. Й. Рогожина. К.: Ін Юре, 1996. 250 с.

66. Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Х., 2001. 22 с.

67. Кириченко Т. С. Поняття «конкубінат»: проблемні питання, підстави виникнення. *Право і безпека*. 2010. № 3 (35). С. 221–224.

68. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 р. № 2006–VII. *Верховна Рада України. Законодавство України. URL :*

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07>.

69. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. Т. 1. 1168 с.

70. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. Т. 2. 1240 с.

71. Козинець І. Г., Пророченко В. В. Шлюб та його види у приватному праві Стародавнього Риму. *Науковий юридичний журнал*. 2019. № 7. С. 46-52.

72. Козинець І. Г., Пророченко В. В. Шлюб та його види у приватному праві Стародавнього Риму. *Правові новели*. 2019. № 7. С. 46-49.

73. Конституція України від 28 червня 1996 року. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

74. Короткова Л. П. Семья – только в рамках закона. *Правоведение*. 1994. № 5–6. С. 160–165.

75. Косарева И. А. Квазибрак: проблемы и перспективы. *Государство и право*. 2010. № 5. С. 70-75.

76. Косарева И. А. К вопросу о порядке заключения брака и легитимности фактических сожительства. *Семейное и жилищное право*. 2008. № 3. С. 8–11.

77. Косова О. Ю. «Фактические браки» и семейное право. *Правоведение*. 1999. № 3 (226). С. 105-120.

78. Костяшкін І. О. До питання про підстави виникнення сімейних відносин у правовій доктрині *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 64-69.

79. Костяшкін І. О. Особливості захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин у окремому провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. С. 84-87.

80. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Київ : Ліра-К, 2014. 628 с.

81. Кривенко Ю. В. До можливості визнання релігійного шлюбу. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 141-145.

82. Круковес В. В. Проблеми застосування термінології при розгляді справ

про встановлення факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу. *Молодий вчений*. 2016. № 7 (34). С. 245-250.

83. Кубанкина Е. И., Павленко В. В. Семейное право: Учебное пособие. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2008. 240 с.

84. Куріленко О. «Фактичний шлюб» як прояв правового нігілізму. *Віче*. 2013. № 12. С. 14-16.

85. Липець Л.В. Врегулювання шлюбних та подібних відносин законом та договором : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2009. 20 с.

86. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 грудня 2011 року «Щодо обов'язкових для усіх судів України правових позицій». *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0007740-11#top>.

87. Логвінова М. В. Діяльність Європейського суду з прав людини в сфері захисту сімейних прав та охоронюваних законом інтересів у контексті правозастосовчої практики України. *Правові позиції Європейського суду з прав людини у правозастосовчій практиці України: зб. наук. пр. викл. каф. Судочинства / за ред. М.К.Галянтича: ДВНЗ, Навч.-наук. юр. інст. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2017. С.93-132.*

88. Логвінова М. В. Особи, які можуть бути усиновлювачами. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 9. С. 15–17.

89. Логвінова М. В. Право особи на створення сім'ї: цивільно- та сімейно-правове регулювання. *Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Двадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 1 жовтня 2021 року)*. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 99-101

90. Лучковський В. В. До питання про зміст прав та обов'язків жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 88-93.

91. Лучковський В. В. До питання про особливості захисту прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах у судовій практиці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. № 64. С. 141-145.

92. Лучковський В. В. До питання про поняття та ознаки фактичного шлюбу за сімейним правом України. *Art and Science*. 2021. Vol. 2. С. 97-111.

93. Лучковський В. В. Правові наслідки перебування у фактичних шлюбних відносинах немайнового характеру. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 86-89.

94. Лучковський В. В. Розвиток правового регулювання фактичних шлюбних відносин за сімейним законодавством, що діяло в Україні у Х-XXI ст. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4 (75-76). С. 190-199.

95. Маркович Х.М. Поділ спільного майна у фактичних шлюбних відносинах: теоретичний та практичний аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць*. 2016. № 850. С. 399–405.

96. Марченко В. Порядок спадкування громадянами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. *Наук.-практ. журнал Мала енциклопедія нотаріуса*. 2009. № 3 (45).

97. Матвеев Г. К. История семейно-брачного законодательства Украинской ССР. Київ : Изд-во Киевского ун-та, 1960. 64 с.

98. Махінчук В. М. Конкубінат за Сімейним кодексом України: Проблеми реалізації. *Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України : Збірник наукових праць за матеріалами круглого столу*. м. Київ, 25 травня 2006 року. Х. : Ксилон, 2007. С. 95-98.

99. Мельниченко Ю. О. Зареєстроване цивільне партнерство та фактичний шлюб: проблеми правової регламентації в Україні. *Правова держава*. 2020. № 38. С. 70-79.

100. Мельниченко Ю. О. Матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних відносин. Дис. ... канд.юр.наук. Спец.: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2020. 257 с.

101. Менджул М. В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права. Дис. ... докт.юр.наук. Спец.: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2020. 544 с.
102. Микитин В. М. Інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт, та дітей позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Випуск № 2. С. 69–73.
103. Мироненко В. П., Пилипенко С. А. Сімейне право: підручник / За заг. ред. В. П. Мироненка. К.: Правова єдність, 2008. 477 с.
104. Митрофанова О. І. Правове регулювання фактичних шлюбних відносин. URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/8795>.
105. Михальнюк О. Договір подружжя про надання утримання. *Юридична Україна*. 2015. № 2. С. 19-25.
106. Муратова С. А. Семейное право: учебник для студентов вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и Право, 2009. 367 с.
107. Муратова С. А. Семейное право: учебное пособие, нормативные акты. М.: Юриспруденция, 2001. 384 с.
108. Надьон В. В. Обов'язки подружжя, що виникають з приводу спільної сумісної власності. *Проблеми законності*. 2016. №. 132. С. 46–55.
109. Назарова А. С. Правовое регулирование фактических брачных отношений в Российской Федерации и США. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2016. № 5. С. 60-63.
110. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / За ред. Є.О. Харитонova. Х.: ТОВ “Одіссей”, 2006. 552 с.
111. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. За ред. Ю. С. Червоного. К.: Істина, 464 с.
112. Нечаева А. М. Семейное право: учебник. М.: Юристь, 2008. 328 с.
113. Овчатова-Редько А. О. Майнові правовідносини жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі, за законодавством України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 спец. 12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2009. 19 с.

114. Овчатова-Редько А. О. Основні риси «фактичного» шлюбу за сімейним законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Випуск 38. С. 132-137.

115. Овчатова-Редько А. О. Поняття «фактичного шлюбу» за сімейним законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Випуск 41. С. 121-129.

116. Овчатова-Редько А. Походження «фактичного шлюбу». *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць. Одеса : Юридична література. 2007. Вип. 33. С. 148–153.

117. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах зі спорів, що виникають між особами, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі, сформованого 13 листопада 2020 року. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KCS_podr_1.pdf.

118. Основи римського приватного права : підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової, Л. М. Баранової. Харків: Право, 2008. 224 с.

119. Панин В. С. Фактические брачные отношения: проблемы теории, законодательства и практики: дис. ... канд.юр.наук: спец. 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право. М., 2013. 135 с.

120. Петренко І. М. Шлюбно-сімейні відносини в православній повсякденній культурі Росії XVIII ст. Дис. ... докт.юр.наук. 07.00.02 – всесвітня історія. К., 2011. 453 с.

121. Петrenchенко С. А. Проблеми правового регулювання фактичних шлюбних відносин в Україні: історія та сучасність (08.10.2014). *Науково-практична Інтернет-конференція «Пріоритети національного реформування держави і права: теорія та практика»* (8 жовтня 2014 р.). *Актуальна юриспруденція* ... *LegalActivity*. URL :

http://legalactivity.com.ua//index.php?option=com_content&view=article&id=919%3A081014-17&catid=105%3A3-1014&Itemid=130&lang=en.

122. Пилипенко Ю. О. Конкубінат: від римського права до сучасності. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 67–71. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2014_17_14.

123. Пилипенко Ю.О. Правове регулювання шлюбних відносин за законодавством зарубіжних країн. *Право і суспільство*. 2015. № 4 частина 3. С. 104-111.

124. Пилипенко Ю. О. Правові наслідки проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу: історія та сучасність. URL : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/7879/1/100-103a.pdf>.

125. Пилипенко Ю. О. Проблемні питання поділу спільного майна фактичного подружжя. *Вісник Одеського національного університету. Серія Правознавство*. 2011. № 15. С. 122-128.

126. Пилипенко Ю. О. Усиновлення дітей особами, що проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою. *Правова держава*. 2018. № 31. С. 90-100.

127. Подопригора А. А. Основы римского гражданского права: учеб. пособие. Киев: Вища шк., 1990. 283 с.

128. Постанова Верховного Суду від 14 лютого 2018 року у справі № 129/2115/15-ц. *Юридичний портал «Протокол»*. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_14_02_2018_roku_u_spravi_129_2115_15_ts.

129. Постанова Верховного Суду від 17 червня 2021 року у справі № 489/5982/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97736209>.

130. Постанова Верховного Суду від 6 вересня 2021 року у справі № 522/627/17. *Zakon Online*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/99436629?1634177420>.

131. Постанова Верховного Суду України від 08 червня 2016 року у справі

№ 6-2253цс15. *Апеляційний суд Одеської області. Судова влада України*. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-2253cs15>.

132. Право власності в Україні: навчальний посібник / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. К. : Юрінком Інтер, 2000. 339 с.

133. Про власність: Закон України від 7 лютого 1991 року. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#Text>.

134. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. № 11. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07>.

135. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5.

136. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму ВСУ від 30 травня 2008 р. № 7.- URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>.

137. Пчелинцева Л. М. Семейное право: учебник для вузов. М.: Норма, 2009. 720 с.

138. Ревуцька І. «Інші» підстави створення сім'ї. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 1/1. С. 97-100.

139. Ревуцька І. Е. Правові підстави створення сім'ї за законодавством України та країн-членів ЄС: порівняльно-правова характеристика. Дис. ... канд.юр.наук. Спец.: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Івано-Франківськ, 2018. 207 с.

140. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу: монографія. За заг. ред. Н. С. Кузнецової. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 690 с.

141. Рішення Амвросіївського районного суду Донецької області від 13 квітня 2006 року № 11-16/06. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6129283>.

142. Рішення Апеляційного суду Закарпатської області від 19 червня 2015 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45502151>.

143. Рішення Апеляційного суду Запорізької області від 15" січня 2015 року № 22-ц/778/430/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42307488>.

144. Рішення Апеляційного суду Харківської області від 21 листопада 2017 року № 619/1742/17-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70481075>.

145. Рішення Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 15 лютого 2021 року у справі № 219/8747/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94879824>.

146. Рішення Біляївського районного суду Одеської області від 7 червня 2009 року № 31/16-09. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3085067>.

147. Рішення Великоновосілківського районного суду Донецької області від 21 квітня 2021 року у справі № 220/315/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96686269>.

148. Рішення Вільнянського районного суду Запорізької області від 14 червня 2018 року у справі № 314/2348/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74698144>.

149. Рішення Дергачівського районного суду Харківської області від 15 вересня 2017 №619/1742/17 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68986953>.

150. Рішення Дмитровського міського суду Донецької області від 5 квітня 2021 року у справі № 226/615/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96045789>.

151. Рішення Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 8 червня 2021 року у справі № 442/3237/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97613464>.

152. Рішення Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 25 жовтня 2016 року № 201/13269/16ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62292590>.

153. Рішення Жовтневого районного суду Миколаївської області від 17 грудня 2014 року у справі № 477/2790/14-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/41965273>.

154. Рішення Київського районного суду м. Полтави від 18 жовтня 2017 року №552/6086/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69599330>.

155. Рішення Ковпаківського районного суду міста Суми від 17 січня 2017 року у справі № 592/11323/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64186579>.

156. Рішення Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 17 червня 2014 року №235/225/14-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39579981>.

157. Рішення Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 22 жовтня 2014 року № 235/5535/14-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40996177>.

158. Рішення Куйбишевського районного суду Запорізької області від 3 квітня 2008 року у справі № 2-0-22 2008. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1821503>.

159. Рішення Ладизинського міського суду Вінницької області від 02 серпня 2012 року № 211/1069/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26486415>.

160. Рішення Ленінського районного суду міста Миколаєва від 12 липня 2021 року у справі № 489/3441/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98285513>.

161. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 29 червня 2016 року у справі № 161/6911/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58882960>.

162. Рішення Немирівського районного суду Вінницької області від 18 жовтня 2007 року у справі № 2-0-97/2007. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/4067879>.

163. Рішення Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська від 11 березня 2021 року у справі № 199/1525/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95755000>.

164. Рішення Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 14 грудня 2016 року у справі № 396/1988/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/63429545>.

165. Рішення Октябрського районного суду міста Полтави від 6 квітня 2021 року у справі № 2/554/322/2021. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/96639377>.

166. Рішення Орджонікідзевського міського суду Дніпропетровської області від 16 лютого 2016 № 184/101/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reustr.court.gov.ua/Review/55847368>.

167. Рішення Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 18 вересня 2013 року № 188/1300/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reustr.court.gov.ua/Review/33707577>.

168. Рішення Піщанського районного суду Вінницької області від 3 травня 2017 року у справі № 142/1724/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/66326365>.

169. Рішення Погребищенського районного суду Вінницької області від 13 лютого 2017 року у справі № 143/42/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/64743544>.

170. Рішення Придніпровського районного суду міста Черкаси від 12 квітня 2021 року у справі № 711/7300/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/96534263>.

171. Рішення Приморського районного суду міста Одеси від 16 березня 2021 року у справі № 522/21808/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.

URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95696766>.

172. Рішення Солом'янського районного суду Київської області від 18 травня 2010 року у справі № 2-щ-91/10. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/9512058>.

173. Рішення Суворовського районного суду міста Одеси від 19 квітня 2018 року у справі № 523/4214/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/73555235>.

174. Рішення Томашпільського районного суду Вінницької області від 10 квітня 2012 року у справі № 224/639/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/24128615>.

175. Рішення Торезького міського суду Донецької області від 23 вересня 2013 року № 247/4424/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reustr.court.gov.ua/Review/33640527>.

176. Рішення Фастівського міськрайонного суду від 20 жовтня 2008 року № 22Ц-4963/2008 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reustr.court.gov.ua/Review/4396386>.

177. Рішення Херсонського міського суду Херсонської області від 26 травня 2021 року у справі № 766/2251/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/97205123>.

178. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 25 лютого 2021 року у справі № 686/1303/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95260841>.

179. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 25 лютого 2021 року у справі № 686/1303/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95260843>.

180. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 24 листопада 2014 року у справі № 686/18320/14-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/41664174>.

181. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 12 січня 2016 року у справі № 686/22194/15-ц. *Єдиний державний реєстр*

судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/55172289>.

182. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 12 квітня 2019 року у справі № 686/28889/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/81168221>.

183. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 15 лютого 2012 року у справі № 2о/2218/103/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/24523837>.

184. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 28 листопада 2013 року у справі № 686/22308/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/36117337>.

185. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 8 вересня 2016 року у справі № 686/20830/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/61383894>.

186. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 24 березня 2017 року у справі № 686/16848/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/65621015>.

187. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 18 липня 2018 року у справі № 686/12743/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/75445264>.

188. Рішення Центрального районного суду міста Миколаєва від 16 березня 2021 року у справі № 490/10880/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95696783>.

189. Рішення Шаргородського районного суду Вінницької області від 08 грудня 2015 року Справа № 152/1772/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reustr.court.gov.ua/Review/54885986>.

190. Рішення Шишацького районного суду Полтавської області від 5 січня 2021 року у справі № 551/1361/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/94007884>.

191. Рішення Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 12 лютого 2018 року у справі № 486/942/17. *Єдиний державний реєстр судових*

рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72246892>.

192. Розгон О. В. Договори у сімейному праві України: монографія. К.: Ін Юре, 2018. 301 с.

193. Розгон О. В. Законне та договірне регулювання утримання фактичного подружжя. *Науково-практичний журнал «Мала енциклопедія нотаріуса»*. 2016. № 4 (88). С. 155-161.

194. Розгон О. Правовий режим майна осіб, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. № 5 (89). Жовтень. С. 164-173.

195. Розгон О. В. Практичні аспекти встановлення батьківства. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 2 (97). Квітень. С. 103-112.

196. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 532 с.

197. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Правова єдність, 2009. 432 с.

198. Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник для студ. вищ. навч. закл. К. : Правова єдність, 2009. 500 с.

199. Рузакова О. А. Семейное право: учебник. М.: Эксмо, 2010. 208 с.

200. Сафончик О. І. Деякі питання правового регулювання правовідносин «фактичного подружжя» щодо взаємного утримання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. № 53. С. 199-204.

201. Сафончик О. І. До питання визначеності змісту правовідносин спільної власності жінки та чоловіка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. *Актуальні проблеми захисту права власності: матер. кругл. столу (м. Одеса, 17 червня 2016 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2016. С. 20-23.*

202. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика. Дис. ... докт.юр.наук. спец.: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2018. 480 с.

203. Семейное право: пособие. Сост. В. А. Денисов. М.: Юрайт-М, 2001.

157 с.

204. Семейное право: Учебник / Гонгало Б. М., Крашенинников П. В., Михеева Л. Ю., Рузакова О. А. Под ред. П. В. Крашенинникова. М.: Статут, 2008. 302 с.

205. Семейное право: учебник. Под ред. Ю. Ф. Беспалова, О. А. Егоровой, О. Ю. Ильиной. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2009. 367 с.

206. Семейное право Украины : учеб. [Ю. С. Червоний, Г.С.Волосатый, О. М. Калитенко, В. И. Труба] ; Под ред. Ю. С. Червоного. Х. : Одиссей, 2004. 520 с.

207. Сімейне право: навчальний посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Вентурі, 1997. 272 с.

208. Сімейне право України: підручник [За ред. Ю.С.Червоного] К.: Істина, 2004. 464 с.

209. Сімейне право України: підручник. Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І В Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.:Юрінком Інтер, 2011. 264 с.

210. Сімейне право України: підручник. І. А. Бірюков, В. С. Гопанчук, Ю. О. Заїка та ін.; за ред. В. С. Гопанчука. К.: Істина, 2002. 356 с.

211. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.

212. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. 855 с.

213. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. За заг. ред. С. Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. 1248 с.

214. Сидоренко Д. І. Недійсність шлюбу в сімейному праві. Дис. ... канд.юр.наук. спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Хмельницький, 2019. 206 с.

215. Слабан М. М. Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до сімейного життя (загальнотеоретичний аспект). Дис. ... канд.юр.наук. спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія

політичних і правових учень. Львів, 2017. 259 с.

216. Слепакова А. В. Фактические брачные отношения и право собственности. *Законодательство*. 2001. № 10. С. 8-15.

217. Старчук О. В. До питання посвідчення нотаріусом конкубінатного договору. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 77-81.

218. Стасюк В. Статус «гражданского брака»: как понимается этот институт современным обществом. *Беларуская думка*. 2009. № 3. С. 168-173.

219. Стефанчук М. О. Окремі особливості правосуб'єктності усиновлювачів як учасників сімейних правовідносин. *Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «ПРАВО»*. 2014. Випуск 2. С. 251-254.

220. Стефанчук М. О. Стандарти захисту сімейних прав у європейській правовій доктрині: окремі питання термінології. *«Правові системи». Науково-практичний електронний журнал*. 2018. №3. С. 485-493. URL: http://legalsystems.net.ua/wp-content/uploads/2021/07»ПРАВОБИ-СИСТЕМИ»_2018_3.pdf.

221. Стоянова Т. А. Правове регулювання законодавчих вимог до особи, що може бути усиновлювачем. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Випуск 46. С. 394-400.

222. Тарусина, Н.Н. Брак по российскому семейному праву: учеб. пособие; Ярослав. гос. ун-т. Ярославль: ЯрГУ, 2007. 255 с.

223. Тарусина Н. Н. Семейное право: учебное пособие. М.: Проспект: Проспект-Н, 2001. 141 с.

224. Теличко О. А., Іванюк Н. В. Правове регулювання конкубінату за сімейним законодавством України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 6 (15). С. 75–79.

225. Туманова Л. В. Защита семейных прав в Европейском суде по правам человека / Л. В. Туманова, И. А. Владимирова. М.: Городец, 2007. 208 с.

226. Узагальнення судової практики щодо поділу майна подружжя: *Приватний нотаріус Манохіна Ганна Олексіївна*. URL: <http://notarius-svyatoshino.com.ua/publications/329-uzahalnennia-sudovoi-praktyky-shchodo-podilu->

maina-podruzzhzia.html.

227. Файл: Лист ВСУ від 01.01.2012 Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення.docx. WikiLegalAid: безоплатна правова допомога. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Файл:Лист_ВСУ_від_01.01.2012_Судова_практика_розгляду_справ_про_встановлення_фактів,що_мають_юридичне_значення.docx.

228. Фединяк Г. С. Міжнародне приватне право (у запитаннях та відповідях): навч. посіб. Київ: Атіка, 2000. 336 с.

229. Филиппова Е. С. Семейное право России: учебное пособие. М.: ЮРКОМПАНИ, 2009. 360 с.

230. Фисенко Л. А. Семейное право Российской Федерации: учебное пособие для учащихся Р-н-Д, 2001. 320 с.

231. Фурса С. Я. Настільна книга нотаріуса: Сімейні правовідносини у нотаріальному процесі / С. Я. Фурса, Л. Ю. Драгневич, Є. І. Фурса. К.: Ін Юре, 2003. 352 с.

232. Цірат А., Сліпченко О. Спільне проживання без офіційного оформлення, але з юридичними наслідками. *Юридична газета*. 2008. № 10-11. С. 18-19.

233. Цивільний кодекс України. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

234. Цыпин В. А. Церковное право. М.: Изд-во МФТИ, 1996. 442 с.

235. Чернега В. М. Відповідність підстав створення сім'ї моральним засадам суспільства. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18 «Економіка і право»*. 2014. Випуск 26. С. 162 – 166.

236. Чернік С. Д. Право на материнство та батьківство як особисті немайнові права подружжя. *Наукові записки. Серія Право*. 2021. Випуск 10. С. 25-29.

237. Черниловский З. М. Римское частное право: элементарный курс.

Москва: Юристъ, 2000. 212 с.

238. Черняк О. Ю. Принцип пріоритету сімейного виховання дитини та його вплив на сімейні правовідносини. *Юридичний бюлетень*. 2021. № 19. С.62-68.

239. Чурпіта Г.В. Процесуальні особливості розгляду судом справ про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 51-56.

240. Шевченко Я. М. Проблеми нового Сімейного кодексу України. *Проблеми законності*. 2003. Випуск 63. С. 4-10.

241. Як ділити майно, якщо ви проживали у фактичних шлюбних відносинах (без державної реєстрації шлюбу)? Коментар сімейного адвоката Г. Гаро. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/yak-dilyty-majno-yakshho-vy-prozhyvaly-u-faktychnyh-shlyubnyh-vidnosynah-bez-derzhavnoyi-reyestratsiyi-shlyubu/>

242. Яковлева С. П. Влияние правовых позиций Европейского суда по правам человека на институализацию фактических брачных отношений в Российской Федерации. *Сибирский юридический вестник*. 2018. № 4 (83). С. 135-141.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лучковський В. В. Розвиток правового регулювання фактичних шлюбних відносин за сімейним законодавством, що діяло в Україні у Х-XXI ст. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4 (75-76). С. 190-199.

2. Лучковський В. В. До питання про поняття та ознаки фактичного шлюбу за сімейним правом України. *Art and Science*. 2021. Vol. 2. С. 97-111

3. Лучковський В. В. До питання про зміст прав та обов'язків жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 88-93.

4. Лучковський В. В. До питання про особливості захисту прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах у судовій практиці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. № 64. С. 141-145.

5. Лучковський В. В. Правові наслідки перебування у фактичних шлюбних відносинах немайнового характеру. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 86-89.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Лучковський В. В. Права, які виникають із фактичних шлюбних відносин у сімейному праві у аспекті реалізації конституційних цінностей. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 302-305.

7. Лучковський В. В. До питання про зарубіжний досвід правового

регулювання фактичних шлюбних відносин. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 276-278.

8. Лучковський В. В. До питання про ознаки фактичних шлюбних відносин у правовій доктрині. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 173-176.

9. Лучковський В. В. Правовий режим майна жінки та чоловіка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали V Міжнародної науково-практичної on-line конференції* (м. Суми, 20-21 травня 2021 р.). Суми: Сумський державний університет, 2021. С. 263-266.

10. Лучковський В. В. Право на утримання як правовий наслідок фактичних шлюбних відносин. *Реформування законодавства та державних інституцій: прогалини, досягнення та перспективи*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 24-25 травня 2021 р.). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2021 С. 71-73.

11. Лучковський В. В. Право на спадкування як правовий наслідок перебування осіб у фактичних шлюбних відносинах. *Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Двадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 1 жовтня 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 154-155.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

Результати дисертаційного дослідження апробовані при обговоренні дисертації на засіданні кафедри цивільного права та процесу Хмельницького

університету управління та права. Також результати дисертаційного дослідження отримали апробацію на: Міжнародній науково-практичній конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року), Міжнародній науковій конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 р.), Міжнародній науковій конференції «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 р.), V Міжнародній науково-практичній on-line конференції «Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Суми, 20-21 травня 2021 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Реформування законодавства та державних інституцій: прогалини, досягнення та перспективи» (м. Рівне, 24-25 травня 2021 р.), Міжнародній науковій конференції «Двадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 1 жовтня 2021 р.),



ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правової політики

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-84

№ 04-26/18-2021/350057 (404738)

"12" листопада 2021 р.

Акт

впровадження результатів дисертаційного дослідження ЛУЧКОВСЬКОГО Валентина Вікторовича у законотворчу діяльність

Комісія у складі: голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики Костіна А.Є., заступника голови Комітету Божика В.І. та керівника секретаріату Комітету Колісника І.В., склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження аспіранта Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова Лучковського Валентина Вікторовича на тему: «Фактичні шлюбні відносини у сімейному праві», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Комісія вважає, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дослідження поняття та правової природи фактичних шлюбних відносин у сімейному праві, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є надзвичайно актуальними та можуть бути використані для вдосконалення сімейного законодавства в частині правового регулювання фактичних шлюбних відносин та захисту прав та законних інтересів осіб, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі.

Цей акт наданий для подання у відповідну спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Голова Комітету

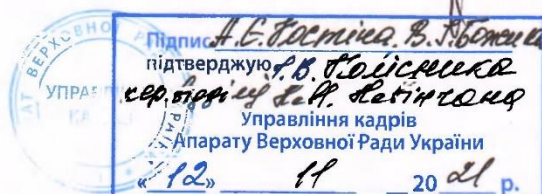
А.Є. КОСТІН

Заступник голови Комітету

В.І. БОЖИК

Керівник секретаріату Комітету

І.В. КОЛІСНИК



Апарат Верховної Ради України
04-26/18-2021/350057 від 12.11.2021



707738



ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до деяких законів України з питань вдосконалення правового регулювання фактичних шлюбних відносин

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

I. Викласти другий абзац частини другої статті 3 Сімейного кодексу України в наступній редакції: «Подружжя або учасники фактичних шлюбних відносин вважаються сім'єю і тоді, коли вони у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно».

II. Викласти частину четверту статті 3 Сімейного кодексу України в наступній редакції: «4. Сім'я створюється на підставі шлюбу, фактичних шлюбних відносин, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства».

III. Викласти назву розділу II Сімейного кодексу України в наступній редакції: «ШЛЮБ ТА ІНШІ СІМЕЙНІ СОЮЗИ ЖІНКИ ТА ЧОЛОВІКА. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ, УЧАСНИКІВ ІНШИХ СІМЕЙНИХ СОЮЗІВ ЖІНКИ ТА ЧОЛОВІКА»

IV. Викласти назву статті 21 Сімейного кодексу України в такій редакції: «Стаття 21. Поняття шлюбу та фактичних шлюбних відносин»

V. Доповнити статтю 21 Сімейного кодексу України новою частиною другою такого змісту: «2. Фактичні шлюбні відносини – це сімейний союз жінки та чоловіка, правовідносин між якими, спрямовані на виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстровані у органах державної реєстрації актів цивільного стану».

VI. Доповнити Сімейний кодекс України статтею 26-1 такого змісту:

«Стаття 26-1. Учасники фактичних шлюбних відносин. Момент виникнення сімейних прав та обов'язків.

1. Учасниками фактичних шлюбних відносин є жінка та чоловік, які добровільно, без примусу вступають у правовідносини з метою виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстрували їх як шлюб у органах державної реєстрації актів цивільного стану та відповідають вимогам ст. ст. 22, 24 – 25 цього Кодексу.

2. Мінімальний вік вступу у фактичні шлюбні відносини становить вісімнадцять років, однак якщо встановлення відносин між ними судом, відповідають інтересам цих осіб цей вік може бути знижений до шістнадцяти років

3. Учасники фактичних шлюбних відносин повинні не перебувати у зареєстрованому шлюбі чи/та іншому фактичному шлюбі з іншими особами, а

також не відноситися до осіб, визначених у статті 26 цього Закону України як таких, що не можуть перебувати у шлюбі між собою.

4. Фактичні шлюбні відносини не мають правових наслідків, якщо при їх виникненні були порушені вимоги статей 22, 24 – 26 цього Кодексу, або у разі, якщо їх учасники вступали у ці відносини без наміру створення сім'ї та набуття сімейних прав та обов'язків.

5. У разі укладення договору подружжя, вважається, що фактичні шлюбні відносини виникли з моменту державної реєстрації договору, якщо інше не встановлено судом.

6. Суд може встановити наявність фактичних шлюбних відносин за позовом або заявою учасників цих відносин або одного з них. В судовому рішенні зазначається момент виникнення фактичних шлюбних відносин, відповідних сімейних прав та обов'язків та/або їх припинення.

7. Фактичні шлюбні відносини, встановлені судом або договором фактичного подружжя, можуть бути припинені лише судом або через припинення відповідного договору. У інших випадках, фактичні шлюбні відносини припиняються з ініціативи сторін».

VII. Доповнити Сімейний кодекс України статтею 56-1 такого змісту:

«Стаття 56-1. Особисті немайнові права учасників фактичних шлюбних відносин.

1. Учасники фактичних шлюбних відносин можуть врегулювати свої особисті немайнові права та обов'язки, в тому числі передбачити особливості реалізації ними права на материнство, права на батьківство, права на розподіл сімейних обов'язків, права на спільного вирішення питань сім'ї».

VIII. Викласти статтю 74 Сімейного кодексу України в такій редакції:

«Стаття 74. Право на майно учасників фактичних шлюбних відносин.

1. Майно, набуте особами за час спільного перебування у фактичних шлюбних відносинах, належить їх учасникам на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними або законом (в тому числі положеннями Глави 7 цього Кодексу)

2. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності учасників фактичних шлюбних відносин, поширюються положення глави 8 цього Кодексу.

3. Моментом виникнення права спільної сумісної власності на майно, набуте за час спільного перебування у фактичних шлюбних відносинах, є момент набуття відповідного майна, якщо інше не встановлене договором між учасниками фактичних шлюбних відносин».

IX. Викласти статтю 91 Сімейного кодексу України в такій редакції:

«Стаття 91. Право на утримання учасників фактичних шлюбних відносин.

1. Учасники фактичних шлюбних відносин повинні матеріально підтримувати один одного та мають право на утримання з підстав, передбачених статтею 75 цього Кодексу.

2. Якщо жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час (не менше року) знаходилися у фактичних шлюбних відносинах, хто став непрацездатним за час фактичних шлюбних відносин, має право на утримання відповідно до статті 76 цього Кодексу.

3. Жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, мають право на утримання в разі проживання з нею, ним їхньої дитини, відповідно до частин другої - четвертої статті 84 та статей 86 і 88 цього Кодексу, а також у разі вагітності відповідно до частини першої статті 84 цього Кодексу, в тому числі якщо вона виникла в період перебування жінки та чоловіка к фактичних шлюбних відносинах.

4. Учасники фактичних шлюбних відносин мають право брати участь у витратах на лікування відповідно до статті 90 цього Кодексу.

5. Право жінки та чоловіка на утримання припиняється з підстав, встановлених пунктами 2 і 4 статті 83, статтями 85, 87 і 89 цього Кодексу

6. На правовідносини щодо надання утримання, передбаченого цією статтею поширюються положення Глави 9 цього Кодексу, в тому числі в частині укладення договору про надання утримання».

Х. Викласти назву глави 11 Сімейного кодексу України в наступній редакції: «ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР. ДОГОВІР ФАКТИЧНОГО ПОДРУЖЖЯ»

XI. Доповнити Сімейний кодекс України статтею 103-1 такого змісту:

«Стаття 103-1. Договір фактичного подружжя.

1. Учасники фактичних шлюбних відносин мають укласти договір фактичного подружжя з урахуванням вимог статей 92 – 93, 96 – 103 цього Кодексу.

2. У договорі фактичного подружжя може бути встановлена чинність договору або окремих його умов і після припинення фактичних шлюбних відносин.

3. Укладення та припинення договору фактичного подружжя підлягає державній реєстрації».

XII. Доповнити Сімейний кодекс України статтею 118-1 такого змісту:

«Стаття 118-1. Припинення фактичних шлюбних відносин.

1. Фактичні шлюбні відносини припиняються внаслідок смерті одного з учасників фактичних шлюбних відносин або оголошення його померлим.

2. Фактичні шлюбні відносини можуть бути припинені з ініціативи обох або одного із їх учасників, якщо вони не мають спільних дітей. У разі наявності між учасниками фактичних шлюбних відносин договору фактичного подружжя, фактичні шлюбні відносини можуть бути припинені лише шляхом припинення цього договору. Моментом припинення фактичних шлюбних відносин є момент державної реєстрації припинення договору фактичного подружжя.

3. Учасники фактичних шлюбних відносин, які мають дітей, повинні подати до суду заяву про припинення фактичних шлюбних відносин разом із письмовим нотаріально посвідченим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей (у випадках, якщо відповідні положення міститимуться у договорі фактичного подружжя подається цей договір). У разі невиконання відповідного договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання заяви, якщо буде встановлено, що заява про

припинення фактичних шлюбних відносин відповідає дійсній волі їх учасників і що після цього не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей. До закінчення цього строку учасники фактичних шлюбних відносин мають право відкликати заяву про припинення фактичних шлюбних відносин.

4. Позов про припинення фактичних шлюбних відносин не може бути пред'явлений протягом вагітності її учасника та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із учасників фактичних шлюбних відносин вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки кримінального правопорушення, щодо другого з подружжя або дитини, а також випадків, якщо батьківство зачатої дитини визнане іншою особою.

5. У разі припинення фактичних шлюбних відносин судом вважається, що фактичні шлюбні відносини припинені у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу».

XIII. Доповнити статтю 126 Сімейного кодексу України частиною четвертою такого змісту: «4. Якщо мати дитини перебуває у фактичних шлюбних відносинах, закріплених договором фактичного подружжя, батьком дитини записується інший учасник договору. В такому випадку дитина, яка народжена до спливу десяти місяців після припинення дії договору фактичного подружжя, походить від його учасників».

XIV. Викласти частини третю та четверту статті 368 Цивільного кодексу України у новій редакції:

«3. Майно, набуте подружжям за час шлюбу, учасниками фактичних шлюбних відносин в період їх існування, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом.

4. Майно, набуте в результаті спільної праці та/або за спільні грошові кошти членів сім'ї, в тому числі учасників фактичних шлюбних відносин є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором, укладеним у письмовій формі».

XV. Внести зміни до статті 1243 Цивільного кодексу України, доповнивши її частинами п'ятою та шостою наступного змісту:

«5. Учасники фактичних шлюбних відносин мають право на складення заповіту подружжя щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності з урахуванням положень, визначених у цій статті.

6. Припинення шлюбу або фактичних шлюбних відносин має наслідком припинення дії заповіту подружжя».

XVI. Викласти статтю 1261 Цивільного кодексу України в такій редакції:

«Стаття 1261. Перша черга спадкоємців за законом

1. У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, той з учасників фактичних шлюбних відносин, який його пережив, та батьки».

XVII. Статтю 1264 Цивільного кодексу України виключити.

XVIII. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Порівняльна таблиця до Сімейного та Цивільного кодексів України
(у зв'язку із внесенням змін проєктом Закону «Про внесення змін до деяких законів України з питань вдосконалення
правового регулювання фактичних шлюбних відносин»

Чинна редакція	Редакція з урахуванням запропонованих змін
Сімейний кодекс України	
Стаття 3. Сім'я	
<p>...</p> <p>2. ...</p> <p>Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно.</p> <p>...</p> <p>4. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.</p>	<p>...</p> <p>2. ...</p> <p>Подружжя або учасники фактичних шлюбних відносин вважаються сім'єю і тоді, коли вони у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно.</p> <p>...</p> <p>4. Сім'я створюється на підставі шлюбу, фактичних шлюбних відносин, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.</p>
РОЗДІЛ II.	
ШЛЮБ. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ	ШЛЮБ ТА ІНШІ СІМЕЙНІ СОЮЗИ ЖІНКИ ТА ЧОЛОВІКА. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ, УЧАСНИКІВ ІНШИХ СІМЕЙНИХ СОЮЗІВ ЖІНКИ ТА ЧОЛОВІКА
Стаття 21.	
<p>Стаття 21. Поняття шлюбу</p> <p>...</p> <p>2. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.</p> <p>...</p>	<p>Стаття 21. Поняття шлюбу та фактичних шлюбних відносин</p> <p>...</p> <p>2. Фактичні шлюбні відносини – це сімейний союз жінки та чоловіка, правовідносин між якими, спрямовані на виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстровані у органах державної реєстрації актів цивільного стану.</p> <p>...</p>
Стаття 26-1.	
Немає	<p>Стаття 26-1. Учасники фактичних шлюбних відносин. Момент виникнення сімейних прав та обов'язків.</p> <p>1. Учасниками фактичних шлюбних відносин є жінка та чоловік, які добровільно, без примусу вступають у</p>

	<p>правовідносини з метою виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстрували їх як шлюб у органах державної реєстрації актів цивільного стану та відповідають вимогам ст. ст. 22, 24 – 25 цього Кодексу.</p> <p>2. Мінімальний вік вступу у фактичні шлюбні відносини становить вісімнадцять років, однак якщо встановлення відносин між ними судом, відповідають інтересам цих осіб цей вік може бути знижений до шістнадцяти років</p> <p>3. Учасники фактичних шлюбних відносин повинні не перебувати у зареєстрованому шлюбі чи/та іншому фактичному шлюбі з іншими особами, а також не відноситися до осіб, визначених у статті 26 цього України як таких, що не можуть перебувати у шлюбі між собою.</p> <p>4. Фактичні шлюбні відносини не мають правових наслідків, якщо при їх виникненні були порушені вимоги статей 22, 24 – 26 цього Кодексу, або у разі, якщо їх учасники вступали у ці відносини без наміру створення сім'ї та набуття сімейних прав та обов'язків.</p> <p>5. У разі укладення договору подружжя, вважається, що фактичні шлюбні відносини виникли з моменту державної реєстрації договору, якщо інше не встановлено судом.</p> <p>6. Суд може встановити наявність фактичних шлюбних відносин за позовом або заявою учасників цих відносин або одного з них. В судовому рішенні зазначається момент виникнення фактичних шлюбних відносин, відповідних сімейних прав та обов'язків та/або їх припинення.</p> <p>7. Фактичні шлюбні відносини, встановлені судом або договором фактичного подружжя, можуть бути припинені лише судом або через припинення відповідного договору. У інших випадках, фактичні шлюбні відносини припиняються з ініціативи сторін</p>
	Стаття 56-1
Немає	<p>Стаття 56-1. Особисті немайнові права учасників фактичних шлюбних відносин.</p> <p>1. Учасники фактичних шлюбних відносин можуть врегулювати свої особисті немайнові права та обов'язки, в тому числі</p>

	передбачити особливості реалізації ними права на материнство, права на батьківство, права на розподіл сімейних обов'язків, права на спільного вирішення питань сім'ї
Стаття 74	
<p>Стаття 74. Право на майно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі</p> <p>1. Якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними.</p> <p>2. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, поширюються положення глави 8 цього Кодексу.</p>	<p>Стаття 74. Право на майно учасників фактичних шлюбних відносин.</p> <p>1. Майно, набуте особами за час спільного перебування у фактичних шлюбних відносинах, належить їх учасникам на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними або законом (в тому числі положеннями Глави 7 цього Кодексу)</p> <p>2. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності учасників фактичних шлюбних відносин, поширюються положення глави 8 цього Кодексу.</p> <p>3. Моментом виникнення права спільної сумісної власності на майно, набуте за час спільного перебування у фактичних шлюбних відносинах, є момент набуття відповідного майна, якщо інше не встановлене договором між учасниками фактичних шлюбних відносин</p>
Стаття 91.	
<p>Стаття 91. Право на утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою</p> <p>1. Якщо жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час проживали однією сім'єю, той із них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, має право на утримання відповідно до статті 76 цього Кодексу.</p> <p>2. Жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, мають право на утримання в разі проживання з нею, ним їхньої дитини, відповідно до частин другої - четвертої статті 84 та статей 86 і 88 цього Кодексу.</p> <p>3. Право жінки та чоловіка на утримання припиняється з підстав, встановлених пунктами 2 і 4 статті 83, статтями 85, 87 і 89 цього Кодексу.</p>	<p>Стаття 91. Право на утримання учасників фактичних шлюбних відносин.</p> <p>1. Учасники фактичних шлюбних відносин повинні матеріально підтримувати один одного та мають право на утримання з підстав, передбачених статтею 75 цього Кодексу.</p> <p>2. Якщо жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час (не менше року) знаходилися у фактичних шлюбних відносинах, хто став непрацездатним за час фактичних шлюбних відносин, має право на утримання відповідно до статті 76 цього Кодексу.</p> <p>3. Жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, мають право на утримання в разі проживання з нею, ним їхньої дитини, відповідно до частин другої - четвертої статті 84 та статей 86 і 88 цього Кодексу, а також у разі вагітності відповідно до частини першої статті 84 цього Кодексу, в тому числі якщо</p>

	<p>вона виникла в період перебування жінки та чоловіка к фактичних шлюбних відносинах.</p> <p>4. Учасники фактичних шлюбних відносин мають право брати участь у витратах на лікування відповідно до статті 90 цього Кодексу.</p> <p>5. Право жінки та чоловіка на утримання припиняється з підстав, встановлених пунктами 2 і 4 статті 83, статтями 85, 87 і 89 цього Кодексу</p> <p>6. На правовідносини щодо надання утримання, передбаченого цією статтею поширюються положення Глави 9 цього Кодексу, в тому числі в частині укладення договору про надання утримання</p>
Глава 11.	
ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР	ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР. ДОГОВІР ФАКТИЧНОГО ПОДРУЖЖЯ
Стаття 103-1.	
Немає	<p>Стаття 103-1. Договір фактичного подружжя.</p> <p>1. Учасники фактичних шлюбних відносин мають укласти договір фактичного подружжя з урахуванням вимог статей 92 – 93, 96 – 103 цього Кодексу.</p> <p>2. У договорі фактичного подружжя може бути встановлена чинність договору або окремих його умов і після припинення фактичних шлюбних відносин.</p> <p>3. Укладення та припинення договору фактичного подружжя підлягає державній реєстрації</p>
Стаття 118-1.	
Немає	<p>Стаття 118-1. Припинення фактичних шлюбних відносин.</p> <p>1. Фактичні шлюбні відносини припиняються внаслідок смерті одного з учасників фактичних шлюбних відносин або оголошення його померлим.</p> <p>2. Фактичні шлюбні відносини можуть бути припинені з ініціативи обох або одного із їх учасників, якщо вони не мають спільних дітей. У разі наявності між учасниками фактичних шлюбних відносин договору фактичного подружжя, фактичні шлюбні відносини можуть бути припинені лише шляхом</p>

	<p>припинення цього договору. Моментом припинення фактичних шлюбних відносин є момент державної реєстрації припинення договору фактичного подружжя.</p> <p>3. Учасники фактичних шлюбних відносин, які мають дітей, повинні подати до суду заяву про припинення фактичних шлюбних відносин разом із письмовим нотаріально посвідченим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей (у випадках, якщо відповідні положення міститимуться у договорі фактичного подружжя подається цей договір). У разі невиконання відповідного договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання заяви, якщо буде встановлено, що заява про припинення фактичних шлюбних відносин відповідає дійсній волі їх учасників і що після цього не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей. До закінчення цього строку учасники фактичних шлюбних відносин мають право відкликати заяву про припинення фактичних шлюбних відносин.</p> <p>4. Позов про припинення фактичних шлюбних відносин не може бути пред'явлений протягом вагітності її учасника та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із учасників фактичних шлюбних відносин вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки кримінального правопорушення, щодо другого з подружжя або дитини, а також випадків, якщо батьківство зачатої дитини визнане іншою особою.</p> <p>5. У разі припинення фактичних шлюбних відносин судом вважається, що фактичні шлюбні відносини припинені у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу</p>
<p>Стаття 126. Визначення походження дитини від батька за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою</p>	
<p>...</p>	<p>...</p> <p>4. Якщо мати дитини перебуває у фактичних шлюбних відносинах, закріплених договором фактичного подружжя,</p>

	батьком дитини записується інший учасник договору. В такому випадку дитина, яка народжена до спливу десяти місяців після припинення дії договору фактичного подружжя, походить від його учасників.
Цивільний кодекс України	
Стаття 368. Право спільної сумісної власності	
... 3. Майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом. 4. Майно, набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором, укладеним у письмовій формі.	... 3. Майно, набуте подружжям за час шлюбу, учасниками фактичних шлюбних відносин в період їх існування, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом. 4. Майно, набуте в результаті спільної праці та/або за спільні грошові кошти членів сім'ї, в тому числі учасників фактичних шлюбних відносин є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором, укладеним у письмовій формі.
Стаття 1243. Заповіт подружжя	
...	... 5. Учасники фактичних шлюбних відносин мають право на складення заповіту подружжя щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності з урахуванням положень, визначених у цій статті. 6. Припинення шлюбу або фактичних шлюбних відносин має наслідком припинення дії заповіту подружжя
Стаття 1261. Перша черга спадкоємців за законом	
1. У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки.	1. У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, той з учасників фактичних шлюбних відносин, який його пережив, та батьки.
Стаття 1264. Четверта черга спадкоємців за законом	
1. У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.	Немає